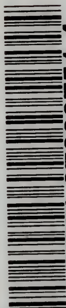
VII. folyam 1—3. szám.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

61—63.

TOMPA MIHÁLY

KÖLTÉSZETE.

FEJTEGETI

KERÉKGYÁRTÓ ELEK.

BUDAPEST,
AIGNER LAJOS.

R. Schwartze sc.

AIGNER LAJOS KIADVÁNYAI.

Abafi (Aigner) Lajos. Mikes Kelemen. Angol kötésben . . 2 frt 50 kr.
— Az elegiáról. Koszorúzott pályamű. 1 frt, diszkötésben . . . 2 frt.
— A magyar népdalról . . . . 60 kr.
— Ungarische Volksdichtungen 2. Auflage . . . . . . 1 frt 50 kr.
Abonyi Lajos. Itt a szép Alföldön. Népies elbeszélések . . 1 frt 60 kr.
Ábrai Károly. Hangok a viharból. Beszélyek 1848—49-ből . 1 frt 20 kr.
Áldor Imre. Vázlatok a magyar emigratió életéből. 10 képpel 1 frt 20 kr.
Ányos Pál költeményei, finom kiadás, vászonkötésben . . . . 80 kr.
Asbóth János. Párisból. 2. kiadás 80 kr., kötve . . . . 1 frt 40 kr.
Balázs Sándor. Vig beszélyek 1 frt 50 kr., angolkötésben . 2 frt 50 kr.
Báttaszéki Lajos. A nők a magyar jogban (30 kr.) . . . . . . 20 kr.
— Polgári házasság, vagy szerelem gőzzel. Beszély (50 kr.) . 20 kr.
Benedek A. Czeczil levelei. Életbölcseleti olvasmányok . . 1 frt 30 kr.
— Hulló levelek. Költemények 1 frt, diszkötésben . . . . . . 2 frt.
Beniczky-Bajza Lenke. Előitélet és fölvilágosultság. Regény (4 frt) 3 frt.
Brankovics György. Shakespeare jellemképei 2 kötet . . . 2 frt 40 frt.
Cuckle H. T. Anglia müvelődésének története. 1—6. kötet . 7 frt 20 kr.
Corzan G. A föld őstörténelme. Számos ábrával, kötve . . . . 2 frt.
Dsászár K. A csillagos ég. Népszerű csillagászattan, kötve . . . 3 frt.
Dante. A pokol. Ford. Angyal J. 2 frt 50 kr., diszkötésben . . 4 frt.
Darmay V. Felhők és csillagok. Költemények (1 frt 20 kr.) . . 1 frt.
— Ujabb költemények . . . . 2 frt.
Dervarics K. Történeti beszélyek, ... 1 frt 20 kr.
Dickens (Boz.) Nickleby Miklós és családja. Regény 6 kötet. (6 frt.) 4 frt.
Dincklage bárónő. Egy rút hölgy története. Regény (1 frt 60 kr.) . 1 frt.
Endrődi Sándor költemények 2 frt, angol kötésben . . . . . . 3 frt.
— Költemények uj kötet 2 frt., angol kötésben . . . . . 3 frt.
— A két kötet egy diszkötésben, aranymetszéssel . . 4 frt 50 kr.
— Másodvirágzás. Elbeszélés . . . . 1 frt.
Erődi B. A magyar nemzeti irodalom története . . . . . 1 frt 20 kr.
— Irodalomtörténeti olvasókönyv . . . . 2 frt 40 kr.
— Keleti gyöngyök. Persa költemények 1 frt, diszkötésben . . 2 frt.
— Hafiz költeményei (1 frt 20 kr.) . . . . 80 kr.
Figyelő. Irodalomtörténeti közlöny. szerk. Abafi Lajos I—VI. köt. à 4 frt.
Fritze E. A pénzsóvár. Elbeszélés. (1 frt.) . . . . 80 kr.
Gothárd E. A szabadságért. Képek és jelenetek 1848—49-ből . . 50 kr.
György A. Az egyetemes müvelődéstörténelem vázlata . . . 1 frt 20 kr.
Haraszti Gy. Költészetünk új-népies iránya . . . . 60 kr.
Hillern V. Saját erejéből. 3 kötet. (3 frt) . . . . 2 frt 40 kr.
Hollós L. Tollrajzok. Beszélyek (1 frt) . . . . 80 kr.
Honthy L. Nevelési beszélyek. (1 frt.) . . . . 80 kr.
Jakab Elek. B. Wesselényi Miklós hütlenségi bűnpere. 2 köt. . . 4 frt.
Jámbor Pál (Hiador) munki. 2 kötet . . . . 3 frt.
— Ujabb költemény (hősköltemény, költői beszélyek stb.) 2 frt.
Jókai M. Észak honából Muszka rajzok 1 frt 20 kr., angolkötés 2 frt 20 kr.
Jsika K. A lelkész Regény. 2 kötet . . . . 2 frt.
Kazinczy Ferenc és Guzmics Izidor levelezése 1822—31 . . 1 frt 50 kr.
Kemény Endre. Két költői beszély. 1 frt, kötve . . . . 1 frt 60 kr.
Komáromi F. Pártküzdelmek. Korrajz Erdély történetéből (1 frt.) 80 kr.
Környei J. A sziv életéből. (1 frt 60 kr.) 1 frt, kötve . . 1 frt 60 kr.

TOMPA MIHÁLY

KÖLTÉSZETE.

FEJTEGETI

KERÉKGYÁRTÓ ELEK.

BUDAPEST,

AIGNER LAJOS.

Budapest, 1879. Rudnyánszky A. könyvnyomdájából.

Tompa Mihály költészete.

I.

„A művész bájos zengésű lantja elhallgatott s összetörött, de zengeményei mindnyájunk kincseül fennmaradtak. A költő élete, mint a kék magasságban lefutó csillag, kihamvadott, de fényét és melegét itt hagyta köztünk szelleme műveiben.“ (Lévay József, Emlékbeszéd.)

Abban a hiedelemben fogok hozzá Tompa Mihály költői műveinek ismertetéséhez és jellemzéséhez, hogy ezáltal nem vakmerőséget követek el, hanem kötelességet teljesítek. Kötelességet teljesítek egyrészről, mint hazafi, a hazafiság egyik legigazabb költőjével szemben, másrészről pedig, mint alsó-borsodi születésű ember, a szintén Alsó-Borsodban fölnevekedett, nagyhírű férfiú fenséges eszméire vonatkozólag.

Kétségtelen, hogy azok az egyének, a kiknek körében gyakran megfordúlt és szívesen időzött a nagy költő; a kik — úgy szólván — minden nap befuthatjuk tekintetünkkel az ihletett költő által lévűlhetetlenűl szépen megénekelt tájakat: mi inkább illetve lehetünk az ő művei ál-

tal, mint más; szellemünk inkább szomjúzhatja a szépnek ama tápláló harmatját, mely az ő költészetét oly üde elevenségben tartja és sokkal inkább hivatva lehetünk hirdetni az ő szívének melegét, elméjének mélységét és magasságát, mint akárki más, a kiknek ez ügyre vonatkozólag ennyire sem kedvezett a szerencse. Más oldalról pedig azt sem tagadhatni, hogy Tompa Mihály szellemének alakúlására nézve nagyon igaz Szász Károly következő itélete: „Alsó-Borsod tündéri szép táján, melyre az alkotó természet oly dúsan hinté áldását s bájait, ligetek, erdők, nádasok és tavak környezetében, Tompa fogékony lelke ezerféle szellemi táplálékot talált, s kifejlődött benne amaz erős ragaszkodás, melyet a természet aprólékos megfigyelése s egészben való benyomása egyaránt élete fogytáig oly kiváló sajátja s költészetének egyik leggazdagabb forrása maradt. Másfelől a tősgyökeres magyar nép közt való forgás, annak szokásaival, gondolkodásmódjával, eszméivel s képzeteivel, nemkülönben regéivel, meséivel és dalaival való megismerkedés adta meg szellemi irányzatának s nyelvének azon eredeti s tiszta magyar zamatot, mely költészetén s átalában minden irásán annyira érezhető maradt. A kis falu, Igrici — mely kétségkívűl valamely középkori magyar dalnok (igric-) családnak, köszöni nevét s tán alapítását is, lőn, ha nem testi (mivel Gömörben, Rimaszombatban született és mint öt éves fél árva jutott apai nagyszűleihez), de szellemi bölcsője Tompa Mihálynak, újabb irodalmunk emez egyik legmagyarabb dalnokának.“

Ime tehát van okunk arra, hogy abban a nézetben legyünk, hogy mi foghattuk őt fel leginkább; mi állhatunk ragaszkodásunkkal legközelebb az ő teremtő geniuszához; mi láthatjuk tisztábban ama tényezőket, a melyeknek hatása alatt gyermeksége és költészete állott, és végre mi ismerhetjük legjobban ama nagy fáradalmakat és küzdelmeket, a melyek oly óriás szerepet játszának az ő magán életében és költői pályáján. Ez okoknál fogva vezessen az a hő érdeklődés, őszinte tisztelet és igazság Tompa Mihály költészetének ismertetése alkalmával, a melyet méltán elvár tőlünk minden hazafi és műbarát, s a melyre egyszersmind figyelmeztet Dömötör Jánosnak amaz igazán jellemző itélete: „Tompa Mihály az ő költészetében szívét osztja szét a szegényeknek.“ (Prot. egyh. s isk. lap.)

A Szász Károly által írt életrajz és Lévay József emlékbeszéde Tompa, mint Kisfaludy-társasági tag felett, a melyekkel a nagynevű költők nagyérdemű barátjukat és költőtársukat ép annyi tudománynyal és szeretettel, mint a közvetlen érintkezésből folyó adatok nyomán ismertetni siettek, nem igényelnek kiigazításokat, sőt azok maradandó becsét az újabb kutatások még inkább biztosítják. Tompa Mihály költészetét, a szép, igaz és fenséges eszmék eme tengerét azonban még az életrajzok körén kívül sem egy könnyen lehetne kibuvárolni: ugyan azért az igénytelen kisérleteket is mentse ki azoknak a célja: a becses gyöngyszemeknek fölszínre hozni akarása.

Nem érdektelen, és szükséges is előre bocsátanunk, hogy azoknak a szempontoknak ki-

jelölése, melyekből Tompa műveit megitélni, megbirálni kell, nagyon összeesik Eötvös József ama nézetével, a melyből folyólag ő Petőfi költészetét birálat alá venni véleményezé. „P e t ő f i a szó legszorosabb értelmében magyar költő — mondja Eötvös a többek közt a Pesti Hirlap egyik hasábján — s ez az, mely, valamint magyarázata a nagy hatásnak, melyet művei gyakorolnak; úgy egyszersmind irodalmi érdemeinek legfőbbikét képezi.“ Ámde jól tudjuk, hogy Petőfi később nagyon megkedvelte, és részben épen Eötvös ajánlatára kedvelte meg az angol humoristákat, s azok közt különösen Dickenst; Pálffy ajánlatára pedig a francia írókat, s ezek költészetéből és politikai eseményeiből, valamint a magyar költők műveiből, föl egész Aranyig, igen sokat merített, s mondhatjuk, hogy amit egyik-másik költő nem eléggé jól írt meg, azt Petőfi, a lángész természete szerint, kitünővé, kisebb nagyobb mérvben tökéletessé tette.

Tartózkodás nélkűl alkalmazhatjuk Eötvös jellemző sorait, mint irányadó itéletet, Tompa Mihály költészetére is. Hozzá kell azonban tennünk, a mit Tompa maga is több ízben, s tudtunkkal 1862-ben is kinyilvánított, hogy ő teljes életében a nemzeti eredetiség hatása alatt állott, vagyis az ő saját szavai szerint „a r r a t ö r e k e d e t t m i n d e n k o r, h o g y a m a g y a r s z í v é s l é l e k t e r e m t ő e r e j é n k í v ü l m á s é r z é s é s s z e l l e m i e r ő i r á n y t, ö s z t ö n t é s t á r g y a t n e k i n e a d j o n.“

Első verseit állítólag 1837-ben Sárospatakon „K a n d a l l ó d a l“ címmel írta Tompa Mihály,

a mely költeményéhez az eszmét, egy akkori lakótársa személyes nyilatkozata szerint, a roppant keserves fűtésmód nyújtotta, s szegénysége abban ugyancsak találóan és eleven humorral volt előadva. Második verse: „A várromnál,“ a harmadik pedig „Az ujonc költő tépelődései“ voltak, mely utóbbihoz épen az a körülmény szolgáltatott alkalmat, hogy barátainak versirásra késztetése folytán igen soká kereste a megéneklendő tárgyat. Ezen versei nyilvánosság elé nem igen kerültek, s állítólag a s. pataki ifjúság „ön-képző körének“ érdemkönyvében találhatók. Az Athenaeum 1841. évi junius hóban közlött tőle először költeményt: „Alkonyatkor“ cím alatt, a melyből, s utána másokból is, világosan kitünik, hogy életpályájának hatása alatt áll teljesen, s a feltámadás nagy problemája forog elméjében. A következő évben megjelent költeményei, minők: a Varró leány, Temetés, A dalnok, A költő végálma már egyéni és társadalmi jellemvonásokat és visszásságokat figyeltetnek meg, vagyis világszemléletet árúlnak el. Az ősi kard és Nevelés című verseiben pedig humorbeli erejének teszi első kisérleteit, Zokolban, öt képben egy hőst rajzol — csekély lélektani igazsággal és költőiséggel. Májusban, Tavaszdal címek alatt örömtelen életét festi, a mely annyira ellentétben áll a tavasz egyetemes örömzajos ünnepeivel stb. stb.

Eme, részben kisérletszerű költeményei nagyobbára Szemere Miklós ajánlata folytán jutottak be az Athenaeumba, melynek e nagytekintetű férfiú akkorában igen szorgalmas munkatársa volt.

Szemere Miklós, mint költő és jószivű magyar főúr egyaránt nagyfontosságúvá vált Tompa Mihály életében. Ő, mint nagyvagyonú ember, minden lépten-nyomon módot keresett arra nézve, hogy segítni vágyó hajlamával a nemes-céloknak hasznára lehessen. S nagy lévén benne a jóakarat s a felfedező vágy, a fiatal emberek közt mindig kereste a felkarolásra érdemes tehetséget. Tompát barátai költői hajlamairól már ismervén, egy kinálkozó alkalommal figyelmébe ajánlották őt Szemerének, aki azonnal sietvén Tompát felkeresni, őt egy félreeső vidéken, sáros helyen, szegényes lakban, rozzant szálláson, egy igen avúlt vaskályha mellett találta, s vele időzése közben jóizűen megmosolyogta ama kamarási szives egyetértést, hogy tüzelés alkalmával egyik mindig átölelve tartá a rozzant kályhát addig, míglen amásik a tüzelő anyagot illesztgette belé.

Csakhamar megtudta Szemere, hogy Tompa sorsa nincs összhangzásban Horác azon mondásával: „A versirás nyugalmat és elvonultságot kiván“; ugyanazért gyöngéd figyelemmel sietett a megkedvelt fiatal ember helyzetének könnyítésére. Már itt megjegyezhetjük, hogyha Tompa Mihályt körülményei oly igen le nem kötik, hamarabb nagyhírűvé lesz vala; de ő lágyabb kedélyű, mint Petőfi, s testalkata is gyenge lévén, kedélye igen könynyen lehangolódott, a melyet a túlérzékenységre való hajlam még inkább elősegített. Az akaraterő ugyan nem hiányzott Tompánál, de az érzékenység nagyon sokszor lebilincselte azt.

Hogy kedvezőbbé tegye sorsát, ez egyszer

tehát pénzszerzés vágyából, már említett barátjával (saját meghagyása folytán nem írhatom ki a nevét) halotti bucsúztatók és énekek írásához kezdett. Vagy egy hétig ugyancsak folyt a munka, s örűlt lelke, hogy a különben is kevés idővel rendelkező református tanítóságnak hasznára leszen. Egy reggelre virradva azonban minden eddig írt ilyféle prózai és verses munkáját megsemmisítette, s azok irásával végképen felhagyott. — Visszariadt a fűzfapoetaságtól. Színlett érzelmeket nem akart magára erőszakolni, s attól tartott, hogy ily módon nem vívhat ki magának tekintélyt. Valami nagyobb szabású költői munkával óhajtott fellépni.

Gyermekkori emlékeinél, hajlamainál, neveltetésénél, nemkülönben iskolai élete, viszonyai- és tanulmányainál fogva, mindenek fölött pedig a kor iránya és hatása következtében a népnemzeti költészet egyik főforrásához: a mondákhoz és történelemhez fordúlt, a mint azt előtte már nem egy nemzeti költő versben és prózában megkísérlette.

Hogy e tekintetben s általában a tárgyak megválasztására nézve, nem nyert-e némi ösztönzést Szemerétől, azt nem tudjuk bizonyosan; hanem az tény, hogy a mondák anyagának összegyűjtését illetőleg helyzetét társaival szemben kitünően felhasználta, a mennyiben maga nem mehetvén mindenüvé, felkérte azokat, hogy ünnepek alkalmával járjanak végére, ha nincs-e az illető helységben oly tárgy, vagy hely, a melyről a nép beszél valamit; vagy nem emlegetnek-e oly

eseményt, mely a nép történelmi személyeire vonatkozik?

Ez ügyben azonban egyeseket is megkeresett. Megkereste Lévayt, Fekete Károlyt ónodi, Kónya Pált, mezőcsáthi ref. papokat stb. s a következő levél szerint Liszkai Pap Imre kisgyőri oktatót. Ez a levél 1846. évi január hó 10-én kelt, s így hangzik:

Édes kedves bátyám!

Nem is képzeli, hogy a pesti posta bélyeg alatt, kinek leveléért van szerencsétlensége 12 pengő krt. fizetni. Én vagyok az édes bátyám! kinek elég bizalma volt ön irányában azt cselekedni; én, aki majd 6 hét óta vagyok Pesten betegen, kinek keservesen gyűjtögetett filléreit, az irtózatos patika, szállás, koszt, gyertya, fa (40 forint öle), szóval minden, még a levegő is pénzbe kerűlvén, iszonyúan felemésztette. — S míg önök kövér disznótorokban, vagy az általam is ismert pincében vígan élnek: én itt sajtalan levesnél és semlyénél egyebet régóta nem is láttam.

Így folynak mostani napjaim, — s reményem a gyógyúláshoz még alig lehet. — Aligha korházba nem fogok menni.

Könyvem már kinyomva van; hogy mikor válthatom ki és szállíthatom el? az Isten tudja.

Irás által keresek most annyit, hogy megélhessek s ezen ügyben van épen kedves bátyámhoz egy igen szíves kérésem, melyet megtagadni, remélem, nem fog.

Napjainkban úgy a politika, mint a szépirodalom igen nagy figyelmet fordít a népre és an-

nak életére; összeszedetnek a népdalok, népmondák sat., népszínművek iratnak sat.

Kérésem ez:

Legyen szíves kedves bátyám azon játékokat leírni nekem, melyeket a lányok vasárnap a pusztán vagy páston énekelni szoktak; mint minden csekélységet; szólítson meg egy leányt, s mindent elmond és megmagyaráz a szobában is.

Például:

Haj fel basa barna,
A vattai csonka stb.

azután a miben ez van:

„Kelmed lányát kéreti,
Szebbiket jobbikat
Karcsú magasabbikat!

és aztán így is van egy:

Lengyel László jó királyunk stb.

ezen sorok jutnak eszembe homályosan, de egészen egyet sem tudok; szükséges pedig azt is tudni, hogy fogózkodnak össze? hogy csinálnak kaput két kezökből? egy szóval a játékokat, mind a mozgás és figura, mind a mondóka szerint; ezt elégszer láthatta édes bátyám Lövőn.

Remélem, megértette zavartan előadott akaratomat. — Édes bátyám! mihelyest ezen levelemet veszi, azonnal tegye kérésem, és válaszát utasítsa azonnal hozzám!

Tompa Mihálynak Pesten, Vahot Imre a pesti Divatlap szerkesztőjéhez.

Tegye meg kérésem édes bátyám! meggondolván azt, hogy ha feldolgozása sikerűl, ez a bolondság egy pár száz forintot adhat szűkölködő

öcscsének. Levelét 10 nap alatt szívszakadva várom; nénit igen nagyon tisztelem, nem tudom, mikor látandom köves Győr kapuit és bástyáit. Isten adjon édes bátyáméknak jó egészséget és boldogságot! kívánja

Pest, 10-ik jan. 1846.

Igazán szerető öcscsök
Tompa Mihály.

U. I. Ha Károly bácsit is tudósíthatná ilyenek irására nézve, igen megköszönném.

Ily módokon törekedett a nép ajkán felkeresni az adato-kat, hogy azokat népmondákká alakíthassa.

Tompa tehetségeiben bíztak barátjai és általában a tanuló ifjúság; ugyanazért, mint a méhek, nagy-szorgalommal gyűjtötték össze az anyagot, melyet azután Tompa teljes önállósággal dolgozott fel. Sok értelmetlen és homályos mondát félre dobott, sokat igen is kibővített és átalakított, sokban pedig egyedűl phantasiája játszik. A mely mondát csinosan és az ő finom módja szerint előadni nem tudott, azt ő mind megsemmisítette. Ő mindig csak olyat írt, a melyet mindenkinek kezébe adhatott, és a melylyel mindenütt nemesen lehetett hatni. Ez már első műveinél is kiválóan jellemzi Tompát s jelzi az ő magasságát. Szemerének már csak a kész munkát mutatta meg, a ki nem késett őt annak kiadására ösztönözni. Néhány meg is jelent az Athenaeum

ban, s mivel azokat jól fogadta a közönség, mondáinak együttes kiadására elhatározta magát.

Ez elhatározásától fogva nem tette közé a lapokban új műveit, hogy az előfizetőknek annál több újat nyujthasson, a mely eljárásából szintén az tünik ki, hogy mindig használni vágyott és nagyon szerény ember volt. Pénzvágyból nem dolgozott s nem volt rabja a soknak. Szigorúan megbirálta, hogy mit hozhat napfényre. Így tett mint pap is. Sokat írhatott volna gazdag phantasiájánál fogva, de pongyolasággal nem akarta a világot elárasztani. Csak annyi jutalmat várt, hogy dolgoznia lehessen. Valóban Arany János-féle szerénység volt Tompában, s e tekintetben igen különbözött Petőfitől, habár egy helyen így kiált is fel P. műveiben: „Kevély ember, miben kevélykedel ? !"

A mondák írása közben lyrai versekkel is foglalkozott Tompa, a mint azt az Athenaeum számai is bizonyítják. A mondák második kötetének kiadásával való foglalkozás közben pedig már a virágregék eszméje is megvillant elméjében. Beszélgetései közben ekkor már gyakran tudakozódott egyes virágokra vonatkozólag.

Miként jutott Tompa a virágregék írásának gondolatára, azt az ő említett barátja úgy adja elő, hogy arra nézve két körülményt lehet fölemlíteni. Az egyik a természet iránt viseltető nagy szeretete, a másik pedig a görög költészet tanulmányozása volt.

A régiek a természeti jelenségeket égi lények gyanánt képzelve, emberi érzelmekkel s jó és rosz szenvedélyekkel felruházva szerepeltet-

ték, sőt élet és világnézetök is azokra való tekintettel alakúlt. Tompa a földi viszonyokra gondolva kivánta átalakítni amaz idealis antik világnézetet, talán a Sokrates ismert elvénél fogva: Mit használ örökösen az éggel foglalkozni, melyet véges elme különben sem foghat fel; de ha felfoghatná is, vajjon jobbá és boldogabbá tenné-e ez az életet?! Ő tehát szerepelteti a virágokat. Költészetileg emberi szenvedélyekkel bíró lényekké varázsolja azokat. Tudta ő, hogy Gessner idylljeiben írt már a virágokról, de mint érzéki lényeket még senki sem szerepeltette; nem szerepeltette úgy, mintha szenvedni, szeretni, csalódn'i reményleni, küzdeni épen úgy tudnának, mint az emberek. A régi idő költészete a nymphákat, mint képzeleti lényeket, sőt a szobrokat is bevonta körébe, nemkülönben Homer Iliasában egy helyen a Xantus vize is életet nyer: Tompa a fákkal, virágokkal és patakokkal cselekedett hasonlóképen, s ezek által egy új, egy szokatlan, de e mellett igen érdekes költészeti világot teremtett. Új modorban, jobb izléssel használja a növényvilág családjainak kedvelt tagjait. A mythologia személyei titokszerűek voltak, ő az általa felavatott kedves lényeket a természet költői gyermekei gyanánt szerepelteti vallásos szempont és háttér nélkűl. Tudjuk, hogy nem emberi lények; de kedves alakok mégis, s jól esik játszi tetteikben és szerepeltetésökben gyönyörködnünk. Nem kábít, nem is tesz elfogúlttá. Nem mysteriosus, nem homályos. Jól esik ilyen aetheribb élvezet; ily mesteri kezekkel alkotott szellemi táplálék, a mely

magasztos érzeményeket gerjeszt és vidámabbá teszi az életet.

Nép-mondáinak és regéinek alakítgatása közben lyrai költeményei is annyira felszaporodtak, hogy rövid ideig tartó pesti lakozása közben azoknak összes kiadására gondolt. Nagyhírű férfiak tetszését és barátságát megnyervén művei által, a jóakaratú ösztönzés Tompára nézve e tekintetben sem hiányzott.

De a csakhamar elfoglalt bejei lelkészi állomás nem volt eléggé kedvező e célra nézve. A szegény eklézsiában szerfelett sok bajjal kellett megküzdenie. Nem írhatott sokat; mondhatnók, hogy inkább csak jegyezgetett. Kevés egyházi és sok világi jóakaratú barátja elvonták tőle az időt. S hogy nem írhatott annyit, a mennyit akart, emiatt sokszor izgatott, nyugtalan, sőt beteg volt.

Ez időben, vagyis 1846. dec. 24-én kelt Tompa azon ódai szárnyalású, remek költeménye, a melyet ő levél gyanánt Bónsi-Pogány Karolina asszonyhoz címzett, s a melyben nemcsak a maga nemes lelkesüléséről és a Pogány Karolina becsülő tiszteletéről emlékezik, hanem Bejét is az örök városok közé avatja tolla által, a mi dőn így szól:

„Hol a szép Gömör halmos képet ölt:
Csendes magányban él hű tisztelőd!
Lant és biblia e két szent barát
Karján ringatja boldogan magát.“

Erőteljes vallomást tesz e versében egyszersmind a természet iránti hő vonzalmáról, a midőn így nyilatkozik:

„A természet az én szerelmesem!“

Virágregéiről pedig igérve szól:

„Virágos kis kertemnek közepén
Árnyas méhesben ülök, élek én;
S kiket megápol, öntözget kezem'
Virágimat kéjjel szemlélgetem,
S haláltól mert megóvni nem lehet:
Virágregékbe' dallom éltöket.
Majd elmondom, mint járt a liliom,
S a múló kecsű pipacs egykoron;
Elmondom a vadrózsa esetét,
S hogy mi érte csapodár kedvesét.
A hajnalkának miként lőn halál
Szerelme a hő napsugárinál.
A tündérhölgy mért lett elátkozott
S vízi liljommá miként változott!
A gyászos rozmarinnak mi baja?
Mért búvik fűbe a kis ibolya?
Elmondom a vérfű történetét? . . . , stb.

A költő és e lelkes hölgy baráti vonzalma iránti kötelességünknek tartjuk, hogy későbben e nemes viszonyt bővebben is ismertessük.

Bejei állomásánál nem sokkal volt előnyösebb a szintén költemény által megörökített kelem é r i papság sem. De H a n v a már jövedelmezőbb egyház lévén, itt szabadabban mozoghatott a költő, s rendelkezhetett magával.

Említsük fel még azt is, mert hiszen ily nagy emberrel szemben minden apró részlet az érdekesség szinezetével bír, hogy Hanvára jutása költői érdemeinek egyik babérlombja igyekezett lenni. Ott ugyanis idylli-lakkal és kellemes kerttel várták őt. Ebben a házban és ebben a kertben élte le Tompa Mihály közhasznúés nagybecsű életét. Ezekhez kötötte őt annyi édes és annyi fájdalmas emlékezés, a mint azt lyrai költeményeinek ismertetésénél különösebben is látni fogjuk.

Költői becsének elismeréseül hozhatjuk fel azt is, hogy a midőn Keleméren a nagyhírű férfiú, de egyszerű református lelkipásztor Zsoldos Emiliával, az úri osztály által igen jól ismert tisztelt és már családi összeköttetéseinél fogva is sokra becsűlt, szép külsejű és magas szellemű s kiváló képzettségű hölgygyel, összekelt, abban az egész környékbeli úri osztály osztatlanúl mély és őszinte örömet talált.

Ezeknek előre bocsátása után, térjünk rá Tompa Mihály költészetének ismertető jellemzésére!

II.

Most, a midőn Tompa Mihály költészetének forrásánál vagyunk, vagyis szólni akarunk az ő népmondáiról, a melyekkel költői pályája kezdetén föllépvén, velük jó hírnevét is azonnal sikerült megállapítnia, most — mondjuk — helyén lesz szólani átalában a mondákról s ennek kapcsában egyszersmind jelezni azokat az okokat is, a melyeknél fogva állítják Tompa kritikusai, hogy Tompa nagyrészben letörölte az általa felhasznált mondákról a naivitást és mesterségessé tette azokat.

Maga e kifejezés: népmonda, kétségtelenné teszi annak eredetét. A népmondák nem egyebek, mint a nép által természeti ösztönből művelt költészetnek a termékei épen úgy, mint a népmese avagy a népdal stb. Ámde, míg a népdalok egyrészről csupán csak a ragyogó phantasia játékai, másrészről pedig tisztán mély alanyi érzéseket kifejezni vannak hivatva, bevonván azokat a népköltészet változatos, szinpompaszerű sajátsá-

gaival: addig a népmonda időhöz, helyhez s gyakran névhez kötött eseményeket mond el. Ezek nem ritkán a nemzetek őskoráig visszanyúlnak, s az abban élt jeles, sokszor csodaszerű személyekre, hősökre vonatkozó cselekvényeket foglalják magokban, a mely esetben azután a hősi vagy nemzeti monda, — vagy, mint sokan a közönségesebb, egyszerű tárgyú mondáktól való megkülönböztetés céljából nevezni szokták — regekört alkotják.

A népdal a dalló félnek hajlamait, vágyait, szokásait zengi, vagy pedig életmódot, körülményeket rajzol, sőt szabadságot vesz magának kedves jeleneteket és élethű alakokat szőni be a dalba a köznapi élet avagy a történelem személyei közűl, stb.

A mese sem időhöz, sem személyhez nem alkalmazkodik, szabadon, függetlenül, alap nélkül leng, mint a levegő. Eleven, ragyogó, kalandos és csodálatos, végkifejlődésében azonban megállapodott, nyugodt, habár tréfás avagy humoros hangulat vonult is rajta keresztül. A mesét mulattató beszédnek tartja a nép is, a mondát azonban komolyan veszi, annak fontosságot és becset tulajdonít, sőt hiszi is annak foglalatját.

Kétségtelen, hogy mint minden népköltészeti régibb termékben, a Tompa által használt mondákban is meg voltak, vagy legalább meglehettek azok a jellemző sajátságok, melyek a nép költészetét annyira gazdaggá varázsolták abban az időben, midőn a művelődés még ezer meg ezer csatornán le nem szivárgott a nép közé, vagyis akkor, a midőn még a nép összes tapasztalása,

nézete, hite, egész lelki ereje egybeolvadva létezett, s mindaz, mit az emberi társadalom időjártával helyes érzékkel szétválasztott és a tudomány nemei, nemkülönben fajai szerint oly bámulatosan kiművelt, a kezdetleges állapot keretébe volt szorúlva, hasonlóan a természet millió elemeihez az állítólagos nagy chaosban.

A szellemi élet eme pirkadóhajnalában a phantasia szárnyalása, mint minden népnél, úgy nemzetünk körében is, mint egy láthatár nélküli térségen, szabadon csapongott, nem ütközött minden lépten-nyomon a szigorúan fegyelmezett, hidegen számító gondolkodás megdönthetetlen korlátaiba. Érzelme és képzelme körébe vonta nemcsak azokat, a miket enmaga látott, átélt, hanem azokat is, a miket mások, avagy más nemzetek ajkai tartottak fenn. Dicsőítette a fékvesztett nagy szenvedélyek tragicus küzdelmeit, valamint az érzék fölötti lények beavatkozását az emberi dolgokba, s nemkülönben a nyers izom-erő vérlázító bűneit is.

Tompa Mihály tisztúlt phantásiája nem követte a régi nép-költészet eme nyomdokait. Édes örömmel időzött ugyan mindenkor a nép egyszerű életének naiv jeleneteinél, szerette, bámulta azokat, lelkesűlt tőlök s phantásiája számtalanszor meg-megfürödött a népköltészet megaranyozó sugarainak árjában; de elméjének ereje megint csak szellősebb halomra vonzotta őt. Életpályánál fogva beleoltódott erkölcstanári hajlama javító irányt keresett, s a nemesen szigorú férfi, a társadalom, az élet és történelem viszonyaiba bepillantott költő megrettent a tapasztalatoktól, s szelid természetű

múzsája által maga magához igyekezett hasonlóvá tenni, vagyis saját szive mintájára akarta alakítani a nép köréből vett költemények szereplő személyeit. Innen van, hogy Tompa költészete már itt is fájdalmas és borongó hangulatot ölt, mintha csak mindenik mondáját szomorú tapasztalatok alapján készítné; mintha csak mindeniket sokban csalatkozott egyének hitéből, szenvedéseiből hazafiasan alakítaná, s az volna a célja, hogy figyelmeztesse a magyar népet az erkölcsi élet egy-egy nagyfontosságú követelményére. Van még egy más körülmény is, a melyet e helyen Tompa mondái érdekében föl kell említenünk. Az emberiség phantasiájának átalában való emelkedését és, hogy úgy mondjuk, komolyuló természetét értjük, a mely tisztúltabb alakot nyervén fokról-fokra, végre azon stadiumba jut, hogy az elme uralkodóvá válik a képzelem fölött. Ekkor a folytonos tanulásban és a complikált életfentartási küzdelmek közepett kifáradt lélek rendes táplálékul derűltebb világnézetet, humanus, szelid érzelmek eszményítését várja a költészettől, melyek az emberiség e korával, vagyis a mi művelt korunkkal inkább összhangzásban állanak. Napjainkban már nem csupán szórakozást keres a lélek a képzelem alkotásaiban, hanem érzelmeket is. Ebből következik, hogy Homer örökbecsű munkáját ma már közkedvességű költői műnek nem tarthatjuk.

S szóljon bár elragadtatással a műértő annak alakításbeli kiválóságairól; övezze nymbussal az abban legéletteljesebben nyilvánúló költői plasticitást; készítsen bár egész szótárt annak jelző-

iből, melyek az előadást annyira szemléletivé teszik; sorolja el a benne mintegy előomló képeket és hasonlatokat, melyek között egy sincs oda nem illő és izléstelen, természetellenes, nem találó avagy felesleges, szóval: emelje ki bár annak külső és belső kellékeit: Homer költeménye avagy más ily fajú költemény még sem fog ma már közkeletű és köztetszésben részesülő mű lenni.

Ettől a körülménytől óvta múzsáját Tompa Mihály. S erre való tekintettel egy részről elmélkedő részletekkel, nagyon is kiszínezett képekkel és több efféle diszítő sajátságokkal törekedvén költeményeit újabbszerűvé, érdekesebbé, hasznosabbá és inkább erkölcsi hatásúvá alakítani: más részről annyira belemerül e túlságig hajtott célok eszközeinek keresésébe, hogy nem látszik észrevenni, mily messze emelkedett tárgyának szellemétől, sajátságaitól, a költészet főtörvényeitől és az alakítás mellőzhetetlen szabályaitól. Nem vette észre, hogy az egyszerű, a természetes, a vad virágok közt született és fejlődött leánykát, egészen úri köntösben, divatos magatartással s mesterséges lépések közt mutatja be.

Ily módon tette tehát Tompa Mihály „mesterségessé“ az általa feldolgozott népmondák nagyrészét, s törölte le azokról egyszersmind, a mennyiben tudniillik egyszerűséget értünk az alatt — a naivitást. Hogy azt az úgynevezett gyermetegséget, gyermekies elfogulatlanságot, mely a nép költészetét oly annyira sajátos színezettel vonja be, mennyiben törölte le a költő, avagy talált-e olyat költészetének eme tárgyain: azt

meghatározni nem könnyű feladat. Arany János sem talált abból semmit az Ilosvay Toldyján, de a nagy művész rálehelte azt arra az ő szellemének mindenhatósága által. Tompa sem törölte le azt a költői bájt azokról, hanem nem vonta be vele azokat, vagy legalább nem átalában és nem oly mértékben, mint azt megvárnunk lehet, óhajtani szabad s azokban találnunk lelkünknek jól esnék.

Tudjuk, hogy a mondák anyagát legnagyobb részben diák társai hordták össze. Azt azonban már következtetnünk is alig lehet, hogy az öszszehordott anyagok mennyire idomultak az el beszélők, majd az átadók ajakán, s végre, hogy mennyiben tekinthetjük azokat a nép, és menynyiben a költő phantáziája gyümölcseinek?!

Némi tájékozásul szolgálhat e körülményre vonatkozólag az az egy pár monda, a melyet röviden úgy is bemutatunk, a mint azt — tudomásunk szerint — az illető helyekre vonatkozólag — a nép ismeri.

Az első „Mártha könyje."

Szepes megyében, a Jégvölgyi-csúcs alján, egy kicsiny, tiszta vizű tóhoz van kötve e monda. Azt beszéli róla a nép, hogy élt egyszer egy szelid, szerelmes leányka, a kinek a szíve igen híven érzett egy szép kárpáti vadász iránt. Ámde a szép vadász ífjú egyszerre csak elmaradt a sűrű rengetegben, s a keresésére indúlt hű leány a magas kőszálról élet nélkül alázuhant kedvese fölött annyi könyet elsírt, hogy könyei özönéből végre egy tiszta vizű tavacska lőn, ő maga pedig kővé változott.

Ez egyszerű történetecskében igen becses gyöngyszemére találunk a népmonda-költészetének. A csudás elemet, mely a nép elbeszélő költeményeiben annyira otthonos, b e l e j á t s z ó szerepében itt is megtaláljuk, s a tragicus vonás, mely szintén lényeges eleme a népmondának, e helyen is megilletőleg, megrázólag kitünik.

Tompa ékes tolla kellemes képzeleti képekkel diszítette föl e kis eseményt. pl. . . . Eber álom zárja le a kedvesétől elvált ifjú vadász szemeit, s ő az álom ablakán át előre látja boldog jövője csalékony jeleneteit.

„Gondos gazdasszony, rendes ház körül,
Ki a fáradt vadász elébe
Ki áll az útra, majd a dombra ül
S virgonc fiucskát nyujt ölébe,
Gagyogni kezdő gyermekére
Míg híven hallgat boldog apja:
Válláról súlyos fegyverét
A hü nő nyájasan lelopja;
Lelkének könnyebben esik,
Ha csak hazáig is viszi;
Hisz ő elbírja könnyedén . . .
Az áldott lélek azt hiszí.“ —

Épen ily jellemzetesen szólaltatja meg a költő a szerelmes leányt, midőn kedvese rendén túli elmaradása miatt nyugtalanul és csüggedezve remél:

„Uram teremtőm, hol van ő ?!
— — — — — — — — —
Hová maradt el kedvesem
A Kárpátok veszélye nagy. . . . . .
Oltalmazd őt jó Istenem! —

Az olvasó előtt bizonyosan azonnal feltünik,

hogy e festőileg gyönyörű rajz, ez érdekes monda az alakításbeli kitünőségeken kívül a hű leány szeretetének végéremehetetlenségét is igen találóan példázza.

A második: Csörsz árka.

Ez a monda a Heves és Borsodmegyék határain elnyúló Aroktő falutól Árokszállásig terjedő s maig is látható, jókora mélységű árokhoz van kötve. Nagyon valószínű, hogy ezt a költő phantaziája nemcsak szebbé, nemcsak terjedelmesebbé és hatásosabbá tette; hanem a homályos cselekményt általa kigondolt személyekkel a meglevő helyhez kötötte. Borsodban legalább, s ott Aroktőn is, a mely falutól a Tompa Igricije nincs messze, e mondából a nép csak annyit tud, hogy ez árkot egy híres császár ásatta. Összekötni akará a Tiszát a Dunával, hogy a feleségét azon vihesse haza. E célból a lakosokat sanyargatva kényszerítette az éjjel-nappali munkára; végre megsokalta az Isten az ő huzavonáját és a kegyetlen szívű császárt villámával agyonütötte.

Az árkot a nép még most is Császárkának nevezi, s eredetére nézve az az állítás bír legtöbb valószínűséggel, hogy ezt az árkot kereskedelmi célokból Traján császár tervezte.

Tompa, hogy annál érdekesebbé, magyarabbá tegye a mondát, elkeresztelte ez árkot: Csörsz-árkának, Csörszött pedig az avarok fejedelme gyanánt szerepelteti.

Úgy adja elő a dolgot, hogy a longobárdok királya, Rád, sok és vitéz ellenségei ellen szövetségest keres és talál Csörszben, az avarok ifjú

és hatalmas fejedelmében. Az egyesült hadak Rád minden ellenségét legyőzik s a töméntelen harci zsákmány kiosztásra vár. De Csörsz azokból nem fogad el osztalékot; az ő lelke a legdrágább és legdicsőbb jutalom fejében Rád leányáért, a gyönyörűséges Délibábért eped, s esküt-fogad, hogy bírni fogja őt. Rád azonban nem őszinte, alattomos terveket korhol, leányát Csörsznek adni nem akarja, de mivel ellenszegűlni nem mer, időnyerés céljából azt köti ,ki, hogy „vizen vigye haza menyaszszonyát.“ És az ifjú ettől a föltételtől sem riad vissza, sőt lázas sietéssel éjjel, nappal, későn, korán“ egyre ásatja az árkot, miglen a „sürgetve nyargalózó“ ifjú „erős Isten nyilától látá mega halált.“ A dolgozó nép szét szalad s megátkozza az árkot.

Az előadás kellemes voltát s a cselekvény kiszínezését nem kevéssé példázza az a jelenet, midőn Csörsz megkéri a szép leányka kezét:

S kis szíve Délibábnak
Gyorsan dobog vala,
Oly kinos édesen fáj
A szónak általa;

S a fájó édes érzet.
Titkos szerelme volt,
Mely olthatatlan lánggal
Szép Csörsz felé hajolt.

és a midőn Délibáb elindúl a széles pusztákon keresni megholt kedvesét:

Verőfényes napon
Meg-meg jelen remegve
A sík határokon.

Az alföldnek vidékén
Tünő szárnyon lebeg,
Csörsz nyughelyét keresve,
És nem találva meg.

S keresve most is, a kit
Hajdan könyezve várt:
Elönti köny özönnel
Körül a láthatárt.

És újra látja álmát,
Melyet rég álmodott,
Mert megtelik vizárnynyal
Csörsz árka is legott.

Nem kevéssé emeli e monda becsét és a költő leleményességét is előnyösen tünteti ki az a körülmény, hogy míg Mártha könyjében az elsírt könyözön egy helyre szorúl és tavat képez; ebben mindannyiszor elönti az egész mezőséget s tengert alkot. Ebben a mondában is úgy, mint amabban, a szerető leányszív fölülmúlhatatlan vonzalma és kitűrő hűsége van előtüntetve.

A harmadik: A karcsai templom.

Tompa mondaköltészet-füzérének eme szintén igen becses gyöngyszeme Zemplén megyében a Bodrogh-közön szerepel. Úgy külső, mint belső sajátságainál fogva egyiránt kielégíti a várakozást. Mester kézre vall benne minden: szolgává szegődik a nyelv, kéznél állanak a legtalálóbb szavak s sehol semmi erőszak a magyar nyelv szellemén. Hanggal és gondolati tartalommal való festése, hű tájfestései, különösen pedig a víz melléki vidék képeinek szemléltető rajzai kifogástalanul mintaszerűek. — Három elem olvad benne össze, ugymint: a tárgy, melyhez a monda van kötve, a csudálatos, ószerű, tó közelében álló épü-

let; a tulajdonképeni monda vagyis a harang elsülyedése, s végre az őrködő tündér megjelenése, hogy a harangot félre verje.

Lényege összevág a nép elbeszélésével, s az annyiból áll, hogy: a Karcsa folyócska helyén hajdanában egy nagy tó létezett, a melynek mély fenekén volt a tündérlányok büszke vára. E tündérlányok az éj leszálltával rendszerint feljöttek a víz színére és „hajnal arccal, harmat ajkkal" énekelgettek. Egy andalítóan kellemes éjen pedig királynőjökkel együtt útra keltek a hajnalhoz, a tó-királynő testvéréhez. S midőn játszi mulatozás után onnan haza felé útban voltak, üldözőbe vette őket a rút sötétség rémes szelleme. Nagy ügygyel bajjal sikerült ugyan megmegmenekedniök, hanem a tőle való félelem következtében a hajnal esti csarnokaiba költözködtenek. Régi becses patotájok drága márvány köveiből a kedves emlékezés zálogául egy nagyfényű templomot ohajtottak késziteni, a melynek magas tornyába a királynő önmaga adandja az ezüstszavú, páratlan harangot. A meghatározott időre azonban nem lett készen a szent egyház s azt tovább folytatniok a tündéreknek nem állott hatalmukban. Igy az épület félben maradt, a tó folyócskává változott, a még föl nem erősített harang a mélységbe sülyedt: elpusztúlt a kies vidék. A más vidékre költözött tündérlányok közűl egy minden száz évben eljön, félre veri a harangot, s ily módon eleveníti fel az emberek emlékezetében az ő végkép letünt boldog lakozásukat.

Van ebben a mondában egy dal is, melyet a tündérek szoktak zengedezni. Erről a bűbájos

dalról a Szépirodalmi szemle birálója ekként nyilatkozott: „Az a dal, mely a karcsai templom című mondában a tündérlányok ajkiról zeng, valóságos tiszta költői szépség s az olvasó képzelődését ismert, nem ismert boldog szigetekre viszi, a legenyhébb ég alá, hol a levegő illat, a szellő hárfahang.“ Ez oknál fogva érdemes lesz ez éneket idéznünk, hozzá tevén, hogy a viráregék olvasásánál ezt a mondát tegyük párhuzamba a „Nefelejts“ című regével.

„Szállj le, szállj le csendes éjfél!
Álom! lengj a föld fiára!
Most miénk a lég biralma,
Most miénk a föld határa.

A szerelmes hold sugári
Hizelegve átkarolnak,
Míg sóhajtva lábainknál
Ifjú szellők udvarolnak.

Merre lengünk, merre szállunk,
Csak mi ébren, minden alszik;
Illatfátyolunk szelétől
Mély, csodás álom fogamzik.

Nincs halandó, a virágok
Templomát ki megtalálja;
Nincs, ki hallja, a midőn zsong
Méhehangú orgonája.

Im az éj harangja kondúl . . .!
Éj harangnak halk szavára
Nincs, ki lássa, mint sietnek
A virágok éjimára.

Büszke rózsa, szép királynő
Lép előre és nyomában
Szende liljom, a virágok
Szüz papnője, hó-palástban.

S az, mit említ a halandó,
Szólva harmat —, fénybogárról,
Szentelt víz, oltári lámpa
A virágok templomából

Csak mi tudjuk, csak mi értjük,
Hulló csillagok regéjét;
Titkos éj varázs csodáit,
Szellőhárfák lágy zenéjét.

Itt vagy, itt vagy csendes éjfél . . . !
Álom dőlt a föld fiára;
Most miénk a légi ország,
Most miénk a föld határa. —

Fentebbi ismertetéseink és jellemzésünk alapján következtetni lehet: miként bővítette, csinosította, alakítgatta Tompa az ő mondáit; mennyire kötötte magát a tényekhez, s a költészet szépségeit mennyire sikerült műveiben az igazsággal és erkölcsiséggel belsőleg egyesíteni.

Nem lenne érdekesség nélküli dolog lépésről lépésre kisérni költőnket eme szempontból s sorra járni azokat a romokat és helyeket, a melyekhez köté a nép és enmaga képzeletének szüleményeit; de ez a törekvés, ha lehetetlenségnek nem bizonyúlna is, jelenlegi célunkat messze tulszárnyalná; ugyanazért be kell érnünk még annak rövid fölemlítésével, hogy Tompa mondáinak egyes részei a festő művészetre vonatkozólag is annyira figyelemre méltók, hogy azok után a legszebb tájképek volnának teremthetők.

Ilyen részecske a Sirató-ban:

„Közel Köröshöz rég beomlott
Földvárnak halma látható;
Vízbástya, mely köríti védve,
Posványos, káka fedte tó.

Holott a hóka szárcsa költ
S fűrész fogával nő a kollokán.
Hol jár a délibáb tűnő vizével,
És a lidérc bolyong muló tűzével,
Az nappal és ez éjszakán."

Tompa mondáinak eme részszerinti, nyelvbeli és költészeti szépségeit Tolnai Lajos is elismeri az ő sokban túlságig szigorú, de minden esetre nagybecsű birálatában (Budapesti Szemle 1878. 35. sz.), a melyben ide vonatkozólag így szól: „Találós festés, jól alkalmazott költői hasonlat; zengzetes nyelv; megkapó pathos; jól eső húmor; életteljes satira nem egy helyt szerencsés tulajdonai e regéknek;" de hozzá teszi azt is — és azt túlzás nélkül teszi hozzá — „a mi fő dolog: a mese alkotás; a részek arányossága; a drámai elevenség; a jellemzés hűsége; a tömörség s az egy célra törekvés: az a legtöbben hiányos."

Igy, főképen így kell azokban gyönyörködnünk: elkülönítgetés, elemzés, szétszedegetés nélkül; ellenkező esetben, a mint Csengery Antal „Tanulmányaiban" a mondákra nézve megjegyzi: „szétfoszlanak s alig hagynak valami tartalmat."

Azt azonban ki kell emelnünk, hogy Tompa Mihály mondaköltészete teljes összhangban áll költeményeinek élesen kiváló, szembeszökően példaadó, nemes irányával. Azzal tudniillik, a mi az ő költői tollát — a népszerű s ugyanazért költészetüket a mulattatás körébe alászállni engedő költők természetével ellenkezőleg — folytonosan izgatá, hogy műveivel a jeles erkölcsök, a kardinális erények útjára vezéreljen, hogy életünket

szebbé, boldogabbá, rendeltetésünkkel összeegyezőbbé tegye. Az tagadhatatlan, hogyha ez volt a költő célja mondái által is: úgy költeményeinek emez alkotásaiban kitünő eszközöket hagyott ránk, s annaklegsikeresebb alkalmazhatását a népéletben egyedül csak az által nehezíté meg, hogy a néphez nem a népköltészet rythmusos nyelvén szólt.

Tompa mondáiból egyaránt hasznos tanul ságot vonhatnak le a fejedelmek és népek, urak és szolgák, kiváltságos személyek és jobbágyok, gazdagok és szegények, hatalmasok és gyöngék, boldogok és csapás által sújtottak, erényes életű és tisztesség által kiváló személyek, üldözöttek és magukról megfeledkező szenvedélyrabok, bűnbánók, és hitvány makacsok, szülék és gyermekek, hű és hűtlen barátok, nemes elvek harcosai és gyarló fösvények, áldozatkész és kapzsi emberek, kikeseredett és önbizalommal telt keblű egyének, szóval: úgy a magán és társadalmi életben, mint az egyház vagy politika viszonyainak körében ható, szereplő személyek mindnyájan megtalatják azt az ő hozzájok szóló költeményt, a mely buzdíthatja, melegítheti, gyógyíthatja, megnyugtathatja őket, gyönyörködtető s hatása közben balzsamot nyújt és irányelveinél fogva vezető fonalúl szolgálhat az élethomályos labyrinthusában.

Avagy nem okúlhatnak-e valóban első sorban a fejedelmek: Az üres koporsó; a népek: a Csengő barlang; az urak, a kiváltságos személyek, a gazdagok és hatalmasok: az Ásvány, az Oltárkő, a Lófő, a Kenyérkő és a Basa kútja; a védtelenek, szegények és szenvedők: a Szegény

és gazdag, Menedékkő, Hegyeskő, Szepesváraljai leány; a súlyos veszteség által gyötröttek: a Viszhang, a Várhegy; a szülék és gyermekek: szintén a Várhegy, nem különben a Kő-asszony, A légkő, A tó leánya; a barátságos viszonyban élők: a Kő-asszony, Király kútja, Mézharmat, Pártatolvaj és a Sárkánytörés; a pénzsovárok: A lidérc, A bajmóci fürdő, Verespatak, Adós fizess, a Sirató, Borova hóra; a hűtlen feleségek és roszlelkű asszonyok: a Szakálas farkas, A kérész, Cservena hóra; a nemes elvek harcosai: a Mohos, A hős kardja, A pók versenye című mély jelentőségű költeményekből, s melyik vallástalan ember nem döbbenne meg és nem szállna magába, ha az Ünneprontókat avagy A bojtárt olvasgatja?

Említsük föl még ezeken kívül, hogy Tompa az ő mondáiban több város eredetéről és egyéb más helyről gyönyörködtetve és sok eredetiséggel regél; ilyenek pl. Diós-Győr, Eperjes, Beregszász, Vencsellő, Kenyézlő, Pogánykút, s hogy a természetben is annyira figyelmére méltatott mindent, hogy nemcsak a Phönixxel ismertet meg, hanem a bölönbika, a fénybogár, az ördögszekér, az árvalányhaj, a jávorfa, a csepegő barlangok, a fagyöngyök, az őszi pókhálók és a források keletkezésének történetét is elmondja, kimagyarázza; s hogy ezek által a nép meseköltészetének is igen becses gyöngyszemeit tette, bár néhol reflexión átszűrve, néhol ezzel nagyon is túlterhelve, közkincsünkké. S ha mindezeket összeveszszük, nem lehet teljes méltánylatban nem részesítenünk Tompa mondaköltészetében egy-

részről a sokoldaluságot, a formabeli különféleséget és eszmei gazdagságot, másrészről pedig a mindig nemesen használni vágyó, kimerülhetetlen humanus törekvést.

III.

Hogy a népregékben és népmondákban mennyire szépen nyilatkozik Tompa borongó és elmélkedésre hajló költészete, azt már a fentebbiekből láttuk és következtethetjük. Tapasztaltuk, hogy egy-egy romhoz és történeti reminiscentiákat fölidéző helyhez erőltetés nélküli, őszinte hangulattal írt regék vannak kötve, melyek részben a nép, részben a költő phantáziájának szüleményényei. Természetesnek találjuk, ha azt állítjuk, hogy e regéknek ép az adja meg a költői értéket, hogy bennök nem a romok, nem a tájképek s általában nem az élettelen természeti tárgyak, hanem a nép- és történeti hagyomány, vagyis az emberi cselekmények képezik a középpontot, a főirányt. Mert, valamint a költői műfajoknál, úgy a regéknél is megkivánjuk, hogy a bennök előforduló természeti képek csupán csak az emberi gondolatok és események k e r e t é ü l szolgáljanak, s ne igényeljenek maguknak önállóan működő egyéni szerepet. Még az oly l e í r ó és t á r g y f e s t ő költeményekben is, a melyekben a költő egyedül természeti tárgyakkal és tüneményekkel foglalkozik, nem egyéníti azokat, hanem az általok keltett kellemes érzelmi hatásokat tárja elénkbe. Ilyen például az igéző tájkép, vagy a virágok színpompájának hangulatot gerjesztő leírása.

A kültermészetnek tehát nem lehet más, mint alárendelt, passiv szerepe a költészeti irodalom mezején. S mondhatnók, hogy ezzel meg is elégedhetik, mivel e szerény minőségben megbecsülhetetlen eszköz még akkor is, ha közvetlenül nem ébreszt kellemes hangulatot. A sivár homok puszta, melyen a szem nem lát mást, csupán egyetlen kőhalmot, egy hajdani épület romjait, bizonyára nem szép, sőt unalmas egy látvány. Ámde a csekély, jelentéktelen, hitvány anyag a legragyogóbb költői beszély keretévé válhatik, ha a pusztát valamely magasztos eszmével, ama kőhalmazt, az elpusztult emberi lak romjait, a zivataros hajdankorral, az emberi élet változatos eseményeivel, a földi dolgok mulékonyságával, a világnak és szerencséjének változandóságaival, embertársaink végzetes és enmagunk kétes jövőjével hozzuk kapcsolatba, miként azt Petőfi tette „A csárda romjai" című gyönyörű költeményében.

Tegyük fel, hogy Petőfi máskép alakítja e költeményt: személyesíti az élettelen természeti tárgyakat; felruházza beszélő, gondolkozó tehetségekkel, nemkülönben érzelmekkel, és szenvedélyekkel, szóval az élő emberi lény attributumaival. A puszta és a kőhalmaz diskursusba bocsátkoznának egymással; magas eszméket, fenszárnyaló gondolatokat cserélnének, bölcs tanácsokat osztogatnának a társadalomnak, az emberiségnek — és így tovább. Ily körülmények között nemde azt mondanók, hogy „A csárda romjai" ilyetén alakításban lehet allegoria, lehet tanköl-

temény, de semmi esetre sem költői mű a szó valódi értelme szerint.

Azt ugyanis már régen alaposan kimutatta több aesthetikus, hogy az úgynevezett tanköltészet nem lehet az aesthetikai élvezet tárgya. A Tompa Mihály virágregéit ez itélettel helyezik párhuzamba s e kategoriába szokták beosztani, mivel voltaképen inkább virágokat szerepeltető allegoriákat, mint regéket látnak azokban. S hozzá teszik, hogy az allegoria csak úgy hatásos, ha rövid, máskülönben unalmassá válik. Itt tehát még azt az előtolakodó kérdést is el kellene döntenünk, hogy nem szenvednek-e a Tompa virág — vagy, a mint talán még inkább nevezhetnők —, lyrai-allegóriái az által, hogy a személyesített virágok versengenek, szerelmeskednek, érzelegnek, vágyakat és reményeket cserélnek ki, élet és társadalmi elveket jeleznek és több efféle dolgokat visznek véghez ugyancsak terjedelmes elbeszélésekben, egy jókora vastag könyvön végig.

Erre a kérdésre kielégítő és teljesen meggyőző feleletet adni nagyon nehéz, majdnem lehetetlen. Mert mondja bár azt a műbiró, hogy a hosszadalmasság, a bőbeszédüség itt is hátrányára van Tompa Mihály költői alkotásainak; s hogy, mivel az alap, melyen a költő személyesített virágai mozognak, lényegében van annyira eltévesztve, hogy azt a legragyogóbb részletek s a legkifogástalanabb technikai tökéletesség sem pótolhatja: az olvasó közönség izlése mégis másként és pedig a virágregék előnyére nyilatkozik.

Már pedig régen meg van írva, hogy „Az

izlés itéletei oraculumok, melyektől nincs fölebbvitel" (Athenaeum 1837. 13. sz.) S tagadhatatlan, hogy minden művészet csak annyiban művészet, a mennyiben a nagy közönséget gyönyörködésre tudja bírni. Ha ez nem sikerült, hiában a műbirálók minden jó akarata és ékes érvelése, az a legszabályszerűbb mű is minden nagyobb hatás nélkül pendűl el. Ugyan azért nincs oly művész, a ki művésztársai és nem a nagy-közönség számára dolgoznék; noha kétségtelen, hogy ennek nagyon is meg szoktak lenni ferde kinövései.

Elismerjük, hogy az aesthetikai törvények nagy codexe jelenleg nem támogatja azt a nézetet, hogy a virágokra, a természet emez ártatlan lényeire, „erkölcsi törvények súlya nehezedjék" (Gyulai Pál, Pesti Hirlap 1855.) de nem lehetetlen, hogy a köz-izlés lapot kér a virágregék számára, mint eredeti, új művészi termék szentesítésére az aesthetikai törvények nagy codexében.

De, vajon támogatná-e ezt a nézetet a közvélemény itélő széke?

Mindnyájunknak vannak adataink arra vonatkozólag, hogy Tompa e művét nagy elismeréssel s a gyönyörködés érzetével nem egyedül fiatal s egyszersmind tudományos műveltségű emberek és a virágokat annyira kedvelő leányok említék, a kiknél a phantázia élénksége még inkább a felszinen marad s a miatt nem ritkán teljesen szem-elől tévesztik a mű lényegét; hanem megállapodott korúak és kiváló műveltségű hölgyek is, a kiknél a túláradó képzelemerő már szigorúan korlátozott mederbe szállt.

E tény előtt nem lehet egyszerűen szemet húnyni. Mert, habár fő dolognak tekintjük is azt, hogy bizonyos lényeges körülmények között mit mond az illetékes és elfogulatlan műbiró: nem ignorálhatjuk a közvélemény szavát sem. S annyival inkább figyelembe veendő az, mivel Molière és Petőfi élete is fényes bizonyság arra nézve, hogy mennyire meglehet nyerni a közvéleményt egyes elfogult nézetek és a kritikusok eltérése dacára is; s mint Gyulai Pál mondá egyik egyetemi előadásán: „Az irányköltészet, bármennyire kárhoztatják is némelyek, csak akkor itélendő el, ha az illető irány nem tud eléggé összeolvadni a költőivel; s azt azután a siker igazolja, ha az illető irány el van-e találva."

A virágregékben az alapgondolatok ellen senkinek sem lehet kifogása, mivelhogy azok becsét az élet mindenkor igazolja, a szinezés pedig oly annyira elragadó, a nyelv annyira bűbájos és a technika annyira kifogástalan, hogy mindezen tulajdonságainál fogva versenyre hívja ki kortársai műveit, s hatása alatt a lélek mindazt átéli, a mit bármely költő művei által átalában el akar érni. És azt sem mondhatjuk, hogy e sajátság egyedül csak a diszítmények káprázatos voltának tulajdonítandó. Az öszszeütközések telvék mozgással és élettel, a helyzetek költőiek, a jellemzések érdekes folyamatuak és az érdek egy szempillantásig is alig nyugszik, mindezeket a csendesen ható költői nemes elem kellemesen olvasztja magába, öleli át avagy folyja körűl.

Igazán úgy van, hogy a nagyra látás, a versenyre hajló természet a virágregékben kevés

élvet talál, sőt hajlandó azokat becsökben nagyon is alászállítani. Jó szivhajlam, nyugodt kedély, vidám, szelid költői lélek, avagy szerénységétől meg nem fosztott, tudományosan képzett elme előtt azonban mindig nagy becscsel bírnak és mindig kedvesek maradnak. Minél nemesebben érzékeny és minél finomabban művelt valaki, annál inkább megérti és átérzi a gyöngéd lelkületű költő szelid célzásait. S ha e célzásokhoz és festésekhez rokonszenvet is csatolunk, azonnal meg találjuk a költői színpompával bíró, szelid modorú életképeket épen úgy, mint Népregéiben is, a melyek többnyire annyira sikerülten találkoznak az emberek jellemvonásaival. Ezek erősebb hatásuak, amazok meditatiót kivánnak. Majdnem annyit érhetni el e csendes hatású életképek által kicsinyben, mennyit a színdarabok által — nagyban.

A virágregék természetességre, egyszerűségre akarnak szoktatni. Küzdenek mindenféle emberi gyarló haszonvágy és félszegségek ellen. Erkölcsi elvekre s élettani igazságokra kivánnak minden részletök által figyelmeztetni. S mindezt gyöngéd módon, finom, nőies melegséggel, mondhatnók: alig észrevehető jótékony hatással eszközlik.

A virágregék szépségeit meg sem tagadhatja senki, s hogy a műbiró előtt még nem találtak tetszésre, annak oka nem abban keresendő, mivel a mű az erkölcsi érzületet sérti, hanem, hogy a nagy művészek törekvései közűl hiányzik belőle egy: alapjánál fogva nem elégíti ki az észt. S korunk jellegei közé tartozik, hogy ezt

épen nem tudják megbocsátani, habár az erkölcsi alap hiánya előtt többször szemet húnynak is.

A virágregék oly szépek, és annyira erkölcsi alapon áll az egész mű, hogy általa az igazságnak csak nyerni lehet.

Igy gondolkoztak Tompa Mihály virágregéi felől különösen Erdély hölgyei. Innen van, hogy a virágregék ott sokkal inkább észrevehető hatást keltettek, mint közvetlen közelünkben és mindig melegebb s rokonszenvesebb pártolásban részesültek, mint nálunk. Bizonyság erre gr. Mikó Imre többszöri nyilatkozata, a melyeket a gyöngéden kitüntetett és barátságára méltatott költő előtt tett, s a melynek kedves tapasztalása végett számtalanszor kérte őt a költői érdekű bércek és berkek megszemlélése, nemkülönben a lelkes, a legkedvesebb és legszebb erdélyi virágok meglátogatására. A körülmények azonban mindig meggátolták Tompát e szándékában, s azt még 1859. julius havában a Kazinczy Gábor, Lévai József és Egressy Benjámin kedves barátai társaságában sem eszközölheté.

Tompa Mihály eme nagyhírű barátainak nyilatkozatai folytán maradt ránk az az értesítés, hogy Erdély legjelesb úrnői T. egész költészetét nemcsak fogékony, nemcsak költői szellemű, hanem valódi figyelemre méltó, lelkes szavakkal bírálták. S az ő szokott erdélyi nyiltságuk természete szerint kiválóan kimondották virágregéire nézve, hogy ez a természet kebeléről felkarolt költészeti termény a leggazdagabb és legjelentékenyebb erkölcsi hatású nyeremény mindazok közt, a mik eddigelé ily nemben, irányban és

alakban bel- és külföldön megjelentek. Mert habár nem a legátalánosabb érzéseket festi is mindenik regéjében, a mennyiben a nagyravágyás, rágalom stb. rút szenvedélye nincs meg minden emberben; de mind a mellett óva intő például szolgálhatnak, érdekesek, hívek és remekek. Sőt hozzá tették, hogy e regék jelentékeny részét csupán csak virágokhoz kötve lehetett elmondani, mivel ellenkező esetben a költő legyőzhetetlen akadályokba ütközött volna.

Hogy ily akadályoknak kitéve ne legyen a költő s egyszersmind azt a célt is elérje, hogy erkölcsi ideáit az emberi élet szabályaivá tehesse ama példázatos előadás által, mely szerint a virágokat oly tulajdonokkal ruházza fel, melyek a képzelem merész alkotó erejénél fogva azok sajátságainak kisebb nagyobb mérvben megfelelőknek vehetők: az ős ember felfogása szerint kellett cselekednie; fel kellett ruháznia az élettelen tárgyat személyi tulajdonokkal: öntudattal és akarattal s visszaidézni emlékezetünkbe azon kor gyermeteg világ nézetét, melyben a Homer görögjei az aulisi platánokat ép oly isteni félelemmel bámulák, mint a hinduk az indiai óriás fügefát s a mohamedánok ép oly igézettel rajongtak a mekkai fekete meteorkő körűl, a mint emelkedett a régi germánok kebele a szent tölgyek látására.

S végre abban a nézetben voltak, hogy e regékben a jellemzetes iránti érzéknek és az egységre vonatkozó törekvésnek is több jelével találkozhatunk, mint más elbeszélő költeményeiben.

Ezek után szóljunk a virágregék tartalmáról.

Azt már fölemlítettem egy helyen, hogy Tompa szerint „nemcsak a legtisztább gyönyörök kertje, a nyugalom sátora, a vigasztalás temploma; de becses tudomány iskolája is a nagy természet,“ (Olajág) s hogy ő ezt a jó anyát, ezt az életforrást, ezt az ezerféle gyönyör és kéj s ezer boldogság adóját gyermeki hódolattal nevezi anyjának és így nagy különbség van e tekintetben is Tompa és Petőfi közt.

Tompa ezt mondja: „Óh természet! édes, gyöngéd anyám!“

Petőfi pedig így nyilatkozik: „A természet vad virága vagyok én!“

A hangulat tehát abból a viszonyból foly, melyet a költő természetszeretete, a természet lényei és önmaga között teremtett, melyet édesen visel, gondosan táplál és nemes érzelmeinek tolmácsává tesz, s egyszersmind a legmagasabb és legüdvösb társadalmi és egyéni erényre való szoktatás eszközévé választ.

A harmincnégy regében több mint ötven kép szolgálja a költő kitűzött céljait..

Célja pedig a költőnek, mint azt röviden körvonalozni lehet, kimutatni azt, hogy: a szerény ember a legegyszerűbb helyzetben is elérheti az élet végcélját: boldog lehet s megelégültsége és bölcs megnyugvása a hiú békétlenkedők fölibe emelik őt. (Az ibolya); tanulja meg tehát elvégre valahára mindenki azt az arany igazságot: Légy sorsoddal elégedett (Őszi kikirics); a kiket kevésbbé ékesített fel a természet keze a szemnek tetsző külsőségekkel s ezen kívül még az anyagi javakból is szűkmarkúlag látott el: azok

ne akarjanak perbe szállni a gondviselő természettel, mivel annak nagyon is megvannak változhatatlan törvényei (Télizöld); nem mesebeszéd az, hogy minden szív ott a legboldogabb, a hol leginkább otthon érzi magát (Izsóp és Viola.) A boldog ne éljen egyedül önmaga örömeinek (Mécsvirág), hanem emlékezzék meg gyakran azokról, a kikről megfelejtkezni látszott a végzet. S ha jót teszünk, tegyük azt emberekhez illő előre látással és menten minden tetszelgő hírvágy gondolatától. A segedelemre valóban rászorúlt és méltó embertársakkal úgy ne cselekedjünk, mint a legjobb tanácsokkal szokása cselekedni az éretlen elméjüeknek, azok helyett inkább az érdemetlen és veszélyes, de hizelgő eszméket becsülvén és méltatva figyelemre (Aranka). A kik nagy bővében vannak az anyagi javaknak, jól sáfárkodjanak azokkal, mert különben nyakukban jár a nemesis (A mohok) s elveszi tőlük a gazdagságot és fényt, hogy ne fényeskedhessenek és ne is ronthassanak. A családalkotás vágya nemes, szent érzelem, bennünk ne igyekezzünk elfojtani azt; de elővigyázók, éberek és hívek legyünk mindenkor (Szarkaláb.) Önhittséggel telten el ne indúljon társat keresni a szív, mert ily módon nem követi életsajkánkat a józan elv s elmerülünk a válogatás örvényes tengerén. Boldogtalan, dőre nézet az:

„Változás az élet!“

A ki mindenkinek tetszeni vágy, az előbb-utóbb hoppon marad. S az csak önmagát csalja meg, ki vígaszt ily szavakban k eres :

„Vígan éltem legalább“;

mivelhogy ő rá nézve sem fognak elmaradni a — nem-szeretem napok. Hiszen — mondja a költő

„ – — ha úgy lehetne,
Hogy kifogyván lángja, nedve:
Összetörnék a pohár . . .
De csak teng a csapodár!

Mert, ki véle szenved, érez:
Senki sincs közel szivéhez
S bánat az, mit most terem,
A csapongó szerelem

S mely emlékivel vadon vív:
Önmagát ijeszti a szív,
Álma oly kisérteti.

Száraz kóró lett az élet,
Játékúl a kín szelének,
A mely rázza, zörgeti.

Mígnem a vihar megindul,
S összetörve, irgalombul
A sirhalmokhoz veti . . . .!

Épen ily erősen ható szavakkal figyelmezteti a költő a felnőtt leányokat is. (A bajnok fű.) Hasonlóan oktatja Tárkányi Béla „Anyámról“ című költeményében az édes anya az ő gyermekét, mondván:

„Világba lépsz ki gyermekem,
Hagyd itthon a fényes reményeket,
Kivül kopár az élet, higyj nekem,
Ki terheket visz, messze nem mehet.
Ne függj a csillogó felületen,
Mit ott találsz, hiú az éldelet,
Kövesd a rényt, habár nem csillogó!
De, a mi élvet ő ad, az való.“

A bajnokfű című regében a gyorsan nagyra növő remények szárnyait igyekszik elnyirogatni a költő, azt mondván mintegy külön-külön mindenik ifjú leánynak, ha:

Tele van regényes
Vágygyal, képzelgéssel.
Fényes árnyat kerget,
A melyet nem ér el.

Rang, hatalom, pompa mind semmik legyenek előttünk, ha tulajdonosaiknak nincs szilárd jellemök, s az utóbbiért ne sajnálják azokat számításaikból kifelejteni, mert

Ki sokat válogat,
A selejtest kapja.
Ki nem néz érdemet
S többet ád a névre,
Érzeleg, képzeleg . . . .
Bolonddá lesz végre.

S ha már beteltek a szív becsületes vágyai: a házastársaknak egymás iránt való föltétlen ragaszkodása tegye édessé az élet pillanatait, mert „a szent érzés halhatatlan“ (Égő szerelem), s az egymást önzetlenül szerető szíveket csak a halál tudja egymástól elszakítani (Tubarózsa és kék jácint); a szelid nő változhatatlan hűségét értse át, fogja fel és becsülje meg a sokszor elhirtelenkedve itélő és cselekvő férfinem (Halálfa), mivel

„Annál a könynél nincsen egyebünk,
Mit a hűség hullat reánk zokogva.“

külső szépsége senkit se tegyen elbizakodottá (A szegfű), mert a test szépségében, bármily igéző legyen is az, nincs mit bízni.

„Szépség a szívnek csak kínjára van,
Mert hisz a ki szép, mind boldogtalan!
Az fényes átok, édes kárhozat,
Gyöngy, mit a csiga méhébe fogad;
Rosz szellemektől bérlett hatalom,
Ha bírod: kísért, bűvös súlya nyom.
Fény, mely száz szembe bájolón nevet,
De egy kebelnek sem ád meleget;
Magát emészti fel hévségiben,
Csábítni tud, de boldogítni nem“,

s a legtöbb ünnepelt szépségről azt mondja végre a tapasztalás:

„Kedélye érzéketlen, álhalott . . .
Ah! a gyönyörrel túltelt, túllakott.“

A legtöbb szép hölgy cifra bokréta vágy lenni a férfi kalapjánál s épen nem szerény ibolya annak ő érte dobogó kebelén (Királyvirág). A szép nőket többnyire elkapatja az ő környezetük, s annyira kiforgatja egész lelkületöket női bájos sajátságaiból, hogy végre a legigazabb és leghőbb szeretet szavai is csak mint egy élő szobrot illetik őket. (Perpetuel.) Csak a lélekben szép leányok és nők méltók arra, hogy értök emberek rajongjanak, fáradozzanak, mivel szelid gondosságukkal és ügyességükkel mindenütt kellemesen hatnak. Az erkölcsi és szellemi gazdagság előtt hajoljon meg a külső szépség (Virágrege.) Behizelgő csalárd beszédet ne hallgasson meg a szív soha, mert a syrén hangok könynyen örvénybe csalogatják a legnemesb lelkületüeket is. (Hajnalka.) Tapasztalás szól ugyan a mellett is, hogy a visszautasított tolakodás szenvedett kudarcát megboszúlni törekszik (Délike), a mennyiben

„Nemes kebelben csendes, néma kínt

Költ a csalódás és a veszteség;
S boszúra gyúl a szív, ha nemtelen . . ."

De más oldalról arról sem szabad megfelejtkeznünk, hogy az őszinte szelidség, mindenek felett pedig az igazság még az irigységet is legyőzi. (A liliomok harca). Az emberi társadalomban igen sok gyengeség honol, ilyen a rágalmazásra hajló indulat is, s még sem igyekeznek az emberek legszentebb frigyeiket sem titokban tartani (Csalán). Minden tévedés (Fagyöngy) maga után vonja a gyászos és kínos következményeket, s nincs és nem lehet bűn, a melyet előbb avagy utóbb meg ne büntetne a törvény, a társadalom vagy a nemesis (A fehér liliom); akadhatnak Delilák, a kik elárulják Sámsont (Csudafa), de minden hűtelenség és aljas csapodárság előre megnöveszti önmaga számára is a töviseket (Vadrózsa). Az emberek azonban mindig a régiek fognak maradni, s lesznek olyanok minden időben, kik a mások szerencsétlenségén mulatozva kacagnak (Kolokán). Mindenféle támadás és körülmény közepett legerősebb fegyver a gyöngédség, a mely ellenállhatatlanul mindenkit lekötelez (A virágok tündére). Ugyancsak a virágok tündére című regében festi a költő a honvágyat, mely még a meghonosúlt egyének keblét is kínozza, gyötri, és a visszavágyakozásra ösztönöz. Itt találunk bizonyos mystikus célzást a lélek halhatatlanságára vonatkozólag. Ebben van kifejezve, hogy minden gyöngédtelen tolakodás ellen egyetlen óvószer — a határozott magatartás, mely mindenkit visszariaszt és tiszteletre késztet. S végre itt példázza a lelkek eme nagy buvárko-

dója, Tompa Mihály, azt, hogy, a kik kedveseiket veszítették, maradjanak azok elveszített kedveseik nyugvóhelye közelében. A felkapott, divatos eszmék és szokások, mint a melyek a természetesség ellen megindított harc kifolyásai, maradandó becsülésre igényt nem tarthatnak (A kék liliom és pipacs). Furcsán vagyunk mi emberek vágyainkkal; míg messze távolban ködlenek előttünk, égető epekedéssel sovárgunk utánok, s ha beteljesültek, akkor elveszítjük az izgatást s unalmassá válik a jelen, a való (Gyöngyhim). Sokan még az élettől is elvesztik az édes ingert és azt öngyilkosságuk által nyilatkoztatják ki, nem gondolva arra, hogy, ha már valaki egy hosszú élet reményében nem talál élvet, — pillanatok apró örömei mindig kedvesek lehetnek a használni vágyó emberekre nézve (Ciprus).

A hazaszeretet kifejezése lélekemelő hatással bír a Havasi rózsában, s annak zengzetessége, közvetlen volta, jellemző egyszerűsége is párhuzamban áll Kisfaludy Károly „Szülőföldem szép határa“ és Petőfi „Erdei lak“ című költeményeinek ide illő részleteivel. Arany János „Borvitéz“-ére pedig a Repkény emlékeztet; nem ugyan szövevényes alkotása, hanem a költeményben szereplő apák középkori felfogásának találkozása miatt. Igy juttatja eszünkbe a Kék iringó regéjének utolsó versszaka a Gyulai Pál „Éji látogatás“ című gyönyörű költeményét.

„A sírnál mindent elfelejtünk,
Mi kéjt vagy kínt adott az élet;
Csak a szerelemnek nincs vége,
Sugárzó vagy sötét emléke,
A más világon is kisérget!

Utoljára hagytuk a Nefelejtset; nem azért, hogy a hű szerető igaz fájdalmát itt annál több szóval kiemelhessük (a mely eszméket Tompa oly különböző variátiókban tudott feltüntetni), hanem, hogy e költeményt egészen idézvén, annak nyelv és kifejezésbeli meglepő szépségeiből még közvetlenebbül meggyőződjék mindenki — a népregékben említett „tündérek énekével" való összehasonlítás folytán is — azon eszközök nagy számáról, a melyekkel Tompa, mint költő rendelkezett.

„Szállj le, szállj le csendes éj!
Alszik a föld, álma mély . . . .
Andalító félhomály
Leng a holdsugárinál.

Hallja a nyugvó csalit:
Fülmiléje hangjait;
S úgy tetszik, ha felkele,
Hogy csak álmodott vele.

Lassan röppenj éji szél, —
Míg szerelmed álma von!
A harmat születni fél:
Reszkető falombokon!

A virágok nappala
Csillagfénynél felderül,
Alszik a föld, meghala . . .
Mi vagyunk fenn egyedül!

Lágyan lejt a hallgatag
Égi tájon a patak;
Könnyű, titkos szellemek
Csapnak át a hab felett.

Jertek, jertek fördeni
Rét virágzó hölgyei!

Rózsa, líljom, gyöngyvirág,
Nefelejtsek, ibolyák!

S a virágzó gyönge nép
A patakba félve lép . . .
S fördik . . . fördik hűsiben,
Bájosan, szemérmesen.

S melyet annyi kar, kebel
Bűvösen érint, ölel:
Szerelmes lesz a patak . . .
S egy virágot elragad.

Gyorsan, észrevétlenül
Kapta el a többitül,
S örömében csengve foly . . .
Karjain a szép fogoly.

S merre mennek habjai:
Halk sohajtást hallani . . .
Míg a szép virágsereg:
Vesztett társán kesereg.

Felkutatva fű, bokor:
De a virág nincs sehol!
S ah! gyorsabb a csermelye,
Minthogy fussanak vele.

Nefelejtsnek búja nagy . . .
Szép virágom merre vagy!?
A hab elvitt, édesem . . .
Látlak-e vagy sohasem!?

És keservében megáll
A pataknak partinál,
Kérve kéri gyors vizét,
Hozza vissza kedvesét!

De az gyorsan fut, csereg . . .
A lefolyt hab tér-e meg?

Eltünt boldog óra, ha
Jön-e vissza valaha!?

A nefelejts, lakhelyet
Választ a bús part felett.
Nem tud ő felejteni ....
Kék szemének könyei:
A gyorsan futó patak
Hullámába omlanak.

Ezekben óhajtottuk kimutatni Tompa virágregéinek tartalmát és szépségeit; hozzátehetjük még, hogy e költeményeknek didactikai érdemök is van; oktató beszédek azok, még pedig nembeli, felekezetbeli és pártszellembeli megkülönböztetés és ezek mellett — a nélkül, hogy az által művészi becsökből veszítnének.

Hogy minő elveket kellene gyermekeinknek vérébe oltani, azokat e regék kiválóan elősorolják.

Hogy mit kellene tenniök a jószabású embereknek az erkölcsi élet érdekében, s miként szoktathatnák a nők erkölcsi jóságra az új nemzedéket, azt e regék gyönyörködtetve példázzák.

Valóban annyira gyöngéd, lelki élethez szabott művek ezek, hogy, ha szabad volna így szólni: a bibliai, vagyis profétai és apostoli szellemmel egy színvonalon álló költemény-füzérnek neveznők azokat, a melyek senkit sem sértenek és mindenkinek üdvös tanulságokat nyujtanak.

Valóban méltán kérdezhetjük: ha Gessnert, az ismert nevű idyll-írót, nemkülönben Kleistot, a tavasz halhatatlan íróját, a dicsőség hervadhatatlan koszorújával illeti Németország: akkor mi mit adjunk Tompa Mihályunknak, ki az egész nagyszerű és csodás természet költői hatását tárta

fel élvezet végett számunkra; ki a leglelkesítőbb módon s nyelvünk annyi szépségével beszélteti a természet legkellemesebb gyermekeit.

Nekünk lelki élvezetet nyújt kimondani, hogy, ha igaz az: Minden dicsőséget learatott, ki a hasznost az édessel kötötte össze: úgy Tompa Mihály — a mint magát kifejezé — „a természet énekese és dalnoka,“ a hazafiság, honleányi lelkesedés és kötelességérzet által méltán emelendő pantheonban a legünnepélyesebb helyet érdemli meg.

Tegyünk még említést igéretünk szerint Bónis Pogány Karolina úrhölgyről is, kihez Tompa, mint jeleztük volt, már bejei pap korában írt e virágregék felől és a kinek ajánlotta is e díszes művét!

„Vannak asszonyok — mond br. Eötvös József — a kiknek körében boldognak érzed magadat, s jobbnak, nemesebbnek; asszonyok, kiket vigasztalásul teremte Isten e világ bajai közé, mintegy áldást, hogy boldogítsanak. Ha a házba lépsz, mindenünnen öröm és megelégedés mosolyg eléd, s minden gyarapul és virágzik: az ő művét látod; a lélek ő, mely mindent áthat s mindennek éltet ad.“ Ily asszony volt Bónis Pogány Karolina asszony is. Legalább ilyennek kell őt képzelnünk Tompa Mihály amaz ódai emelkedésű költeménye után, a melylyel összes költeményeit, mint ő mondja: — „hogy éltök hosszabb legyen“ — a Bónis Pogány Karolina asszony nevéhez és emlékéhez köté.

Azon eszményi képből, a melyet Tompa eme költeménye után lelkünk alkot, a Pogány Karo-

lina ismerőseitől nyert adatok semmit sem vonnak le, sőt azt tisztább világításba helyezik.

Ezek alapján bizvást állíthatjuk, hogy Bónis Pogány Karolina asszony a női jellemek legtökéletesebb képviselőinek egyike volt. S midőn őt ez alkalommal lelki szemeink elé állítani vágyunk, s egyszermind kimutatni törekszünk az ő jellemző tulajdonságaiból a Tompa Mihály költészetére behatással levő elemeket: nem hallgathatjuk el annak kijelentését sem, hogy ha kitűzött célunk egyátalán nem sikerülend, az nem érdeklődésünk és meggyőződésünk csekély volta mellett szól, hanem azt bizonyítja, hogy a közvetlenség hiányát tollunk gyengesége nem pótolhatá.

Szorgos tudakozódásunknak sem sikerült a dicső hölgy születésére, gyermek és ifjú korára vonatkozólag megbízható adatokat gyűjteni. Tompa életrajzirói: Lévai József, Szász Károly és Ferenczy József sem mondanak többet ő róla, minthogy „nemeskeblű, hazafias nő volt s Tompa iránt már sárospataki deák korában szíves és önzetlen barátsággal viselteték, a melyet azután sírjáig megtartott és még végrendeletében is kitüntetett.“

Azt már jól tudjuk, hogy Bónis Barnabásnak az ő családjokhoz hasonlóan előkelő, nemes családbeli férfiúnak volt a neje, s hogy Szabolcsmegyében, Nagyfaluban laktak, gyermekök nem volt, s a hölgy 34 éves korában halt el.

Vagy a mint Tompa énekli:

„Harmincnégy év! — s lelked megkérik . . .
Hogy mondjuk el szíved porán:

Te élhetél késő vénségig,
S elmulásod mindig korán."

A mi külsejét illeti, arra vonatkozólag annyit tudunk, hogy sugár termetü, halvány, gyönge nő volt; hogy érdekes szép arcán a női bájos szelídségnek és a mélyen érzésnek vegyülete borongott, hogy nyílt, nyugodt tekintetében szívjóságának varázsa fénylett; hogy barna szemöldökének szivárványa felett lelki fenség ült. Azt is tudjuk, hogy sokat betegeskedett. Mintha a sors arany mérlege vele szemben csak azért fösvénykedett volna a testi erőre nézve, hogy neki a szellemi kiválóságokból annyival inkább többet adhasson.

Egész lénye családias nyugalomra, megelégedettségre és boldogításra volt teremtve.

Gazdag női hozománynyal lépte át férje házának küszöbét; de ő annak nagy fontosságot nem tulajdonított, s ha azt valaki előtte esetleg fölemlíté, arca édes-szerény mosolyával mondá: „Férjem előtt nem gazdagságom, hanem szép tetteim által akarok kedves lenni."

Kedélye szerette az ábrándok édes álmait s nemes célú óhajtásai gyöngéden táplálták álmodozásra hajló természetét.

Nyelvek ismeretében nem volt szegény, s a művelt nemzetek irodalmában meglepő jártassággal birt. Társalgása kellemes, tanulságos, s épen azért minden műveltebb lelkű ismerőse által keresett volt.

Nagyfényű családi összeköttetéseinél fogva gyakran el kellett hagynia Nagyfalut, de csendes falusi magányába mindenünnen visszavágyott, mint

a pihenő madár hűs bokorban lévő meleg fészkére. Ott érezte igazán jól magát. S ehhez a csendes boldogságához nem talált több kivánni valót.

Szerette a virágokat, a természetet kimondhatatlanul, s annak magasztalásában sohasem merült ki. Úgy volt ő a természettel, mint Antaeus a földdel; minél többször érintkezett lelke annak pompáival, annál édesebben és annál erősebben érzett az iránt.

Ez édes vonzalmat Tompa egy alkalommal sem mellőzi, ha Pogány Karolináról emlékezik. Azt mondja egy helyen:

„Lelked most a felhők közt tünt el,
Ábrándiból szárnyat kötött:
Majd álltál a bölcs gyönyörével,
Egy virág, egy bogár fölött!

Tudtál égen és földön járni . . .!
Valál magasztos, gyermeteg,
A fenséges és a parányi
Emelt, — birá figyelmedet!“

Ezernyolcszáznegyvenhatban Bejéről írt levelében így eseng a költő:

„Jer, jer nemes hölgy! ah mégis ne jöj . . .!
A halmot, rétet dér, hó este meg;
Oda van a természet kelleme,
A téli fákon száraz lomb remeg.
Mi szép lelkedre kéjjel hatna itt:
Nem láthatnád az ég, föld bájait.
De majd ha széles, szép tavatokon,
Aranyhálót a nap-sugára von,
Ha jajgat rajta a fehér sirály,
És a kardos sás kihajt partinál,
S megjő fecskétek, délibábotok:
Jöj el tavaszszal, — lelkem várni fog . . .!“

Ép így szerette a hazát, amit eléggé bizo-

nyít az a felejthetetlen tény is, hogy szabadságharcunkkor minden ezüstjét összeszedvén, a haza oltárára helyezé azt, s egyszerű C. (= Carolina) betűvel jelezve, juttatá a magyar kormány kezeihez. Ennyire becsben tartá a magyar irodalmat is, s annak mezején a haladás legkisebb jele is örömre villanyozta. Átalában azt mondhatjuk, hogy Bónis Barnabásné, született Pogány Karolina asszony, ha minden adatot összemérünk: szerette az irodalmat majdnem úgy, mint Béldy Zsuzsánna; anyagilag is támogatni vágyott az irodalom egyes férfiait, mint Komjáthi Anna; de az irodalmi termékek iránt viseltető forró érdeklődés dacára hű maradt a házi foglalkozáshoz, mint Dukai Takács Judit, s a női kézi munkákban oly ügyes volt, mint Sarolta király asszony.

Különös kedvvel tanulmányozgatta a hazai történelmet és a bibliát ép úgy, mint Báthory Anna, s vallása egy művelt lélek elfogulatlan vallása volt, miként Bocskay Klárának. Gyakori eset volt nála, hogy egyik imádságos — de értesítőm által már elfelejtett s általam meg nem talált — könyve nyomán így sóhajtott fel: „Boldogító nőnek, jó nevelő anyának, okos házi asszonynak engedj lennem, Uram, Isten, Amen."

Erszényét számtalanszor kiürítette nemes célok pártfogolása és a szűkölködők segedelmezése végett, s eljárt a nyomorúltak viskójába, vivén kenyeret, gyógyszert és vigasztalást ép úgy, mint Vörösmarty Mihály édes anyja. Azért mondja róla költője

Mást gyógyítván, tenszived enyhült,
Jutalmát a tettben lelé:

Követted azt, mint a delejtűt,
Ha fordúlt a nyomor felé.

Áldozni! e mondást nem értéd,
Pedig áldoztál eleget;
Nézvén kezed jótéteményét:
Hogy az másként nem is lehet.

Mindezen kiválóságai mellett szerényen homályban maradt, magába zárta ismereteit, mint drága gyöngyszemeit az egyszerű kagyló. Azt az elvét sohasem adta fel, hogy: a nő hívatása és szépsége az egyszerű csendélet. Mihelyt ezt a zajtalan kört, ezt az otthonos fészket szűknek találja a nő, s a világ zajába vágyik, szerephez óhajt jutni, feltűnés után sóvárog: nem fogta fel női hívatását s megtéveszté életösvényét."

Vagy Tompa Mihály szerint:

Ragyoghat a nő hírnevével,
Lehet bámult és ünnepelt.
De más, igaz becsét mi adja:
Mély érzelem, szív és kedély.

Az eddig halaványan vázolt vonások dacára a mi képzeletünknek úgy tetszik, hogy előttünk egy szeplőtelen női élet fenséges alakja áll. Szinezzük ki e képet Tompa következő soraival:

Hamar meghaltál....! élsz örökre!
Nem öleltek bár, mint szülét:
A sors, szép lelkedre kötötte
A beteges világ ügyét!

S anya valál....! királynő nyilván!
Ugy ösmert az erény hona;
Homlokodon, — te nem gyanítván,
Ott csillogott a korona.

Mivel ily kifogás nélküli teremtés volt, ter-

mészetes, hogy a vele való megismerkedés a hozzá nagyon sokban hasonló lelki életű Tompa Mihályra nézve igen erős és maradandó hatású lőn. S ha e körülményhez hozzá veszszük még azt is, hogy Tompa érzékeny lelke azt a kimondhatlan édességét a nyájas női léleknek, a melyet Hugo Victor, oly „isteninek“ mond, mint árva gyermek s mint finom kedélyvilágú egyén az igen egyszerű nagyanya mellett sem élvezheté : akkor nem szorúl bővebb indokolásra, hogy ez anyai jóságot tanusító nemes hölgyhöz Tompa, az ily alkotású lelkek legőszintébb, legmélyebb és legtiszteletreméltóbb rokonszenvével ragaszkodott. Mert azt sem tagadhatja senki, hogy Tompát nem lehet a szeretetben felülmúlni.

Szemere György, a nagyhírű Szemere Miklós költőnk testvérbátyja, ismertette meg Bónisékkal Tompa Mihályt, a szép jövőre jogosító sárospataki theologus ifjút, a kivel Miklós már azelőtt baráti frigyre lépett.

A szerény református diák őszinte megjelenése kedvesen lepte meg a vendégszerető, barátságos és református kis kört, s Tompa tartózkodó szemérmetessége, mely természetes magaviseletével oly szépen párosúlt, egyszerre megnyerték a háziak becsülő rokonszenvét.

Ez időtől fogva gyakran volt tanúja a sárospataki ifjuság ama kitüntetésnek, hogy uri fogat a collegium kapujában várt a sárbogárdi volt preceptorra, az akkori időben III. éves papjelöltre.

Valószínű, hogy e család ajánlata folytán jutott Kállay-ékhoz nevelőül, a hol István és

Kálmán tanítványai igen sok örömet szereztek neki, sőt verseit leírni még éjenkint is teljes készséggel fölkelének. Megjegyzendő, hogy álmából Tompa gyakran felserkent, s akkor nagy gyorsasággal diktálta verseit.

Említettük, hogy a nagybecsű baráti viszony Pogány Karolina és Tompa között soha sem lazult meg, sőt a költő verseit is a dicsőült szellemének ajánlá. S ha el nem enyészett volna az a gyönyörű hitregés költészet, mely a kedves holtak szellemét látható tárgyakba költözteté: úgy az ő áldott szellemét — hogy Tompa Mihálylyal szóljunk — képzelnők a lassu beszédű tiszta csermelyben, mely áldást áraszt, a merre fut; vagy az enyhítő szellőben, mely megcsókolgatja a fáradtak és szenvedők homlokát; vagy a tiszta, teljes holdban, mely világít, midőn a föld aluszik.

Most már mind a ketten ott alusznak a kakukfüves sírhalmok alatt, s mi sírhalmaik mellett meghajolva fohászkodunk, hogy „sok szülessék, ki hozzájok lesz hasonlatos!“

Láttuk a „regés mult méla énekesét“, a ki ama költeményeiben, Toldy Ferencünk szerint, „megható, tiszta népies hangokon is zeng.“ S arra vonatkozólag, hogy Tompa Mihály a nép mondáit, regéit, apró történeteit mily nagy szorgalommal gyűjtötte össze, bizonyára mindnyájan meggyőződést szerezhettünk. Tagadhatatlan az is, hogy a szerzett anyagot az ifjú költő annyira tetsző módon dolgozta fel, hogy korát (1846.) az által teljesen kielégíté. Másként alig is történhetett volna az meg hazánkban, hogy egy majdnem névtelen ifjú munkája húsz nap alatt máso-

dik kiadást érjen. Térjünk át most már elbeszélő erejének azon alkotásaira, melyekben a symbolikus és allegorikus jelenetek helyett az emberek és viszonyaik rajzaiba belemélyedt költőt óhajtjuk megfigyelni. Ha ezt netalán abban a hiszemben teszszük, hogy a népies költemények eme kiváló kutatója, azoknak apró részekre szétszedegetője és azután egészszé feldolgozója mennyi lelkébe oltódott epikai sajátságot, magyar népköltészeti formákat fog elbeszéléseiben elénk tárni, ez a hiedelmünk jogosúlt lehet, de teljes kielégítésre nem találand. S hogy nem talál, hogy Tompa geniusza az elbeszélésekben sem külső, sem belső eszközei által ma már kiváló figyelemben nem részesül; hogy azok cselekményeit leleményteleneknek, jellemrajzait nagyrészt minden mélyebb nyom nélkül elmosódóknak találjuk, s ezek következtében végre azt kell tapasztalnunk, hogy az ember, a világ eme nagy-figyelmű bírálója — a mint fentebb Tompát nevezők — itt kevesebb szerencsével hat s a magasan szárnyaló lyrikus és jeles regeíró itt aláhanyatlik: annak okait tolmácsolni a következő sorokban kisértjük meg.

Csokonai műveinek hátrányait mindenik műbirája menté az ő elszigetelt helyzetével; elmondhatjuk, hogy Tompa viszonyai még kedvezőtlenebbek voltak. Csokonainak volt egy mű-alkotó, nagy Kazinczyja, Petőfinek Vörösmartyja és Bajzája: Tompának sok időn át egyetlenegy Szeméréje volt. Petőfi s majd Arany is az egymásra hatás, azután pedig az egymásra utalás nagy időszakaiban a főváros nagy emberei között éltek: Tompa itt csak a kórházban szenvedett, felgyó-

gyulása után azonnal Bejére költözött, később Keleméren s végre Hanván lakott.

Igaz ugyan, hogy élete ifjabb éveiben nem volt magába vonúlt ember, a kinek — úgy szólván — inkább csak benső élete van; sőt inkább a tiszai híres halászatoknál, melyek a legelőbbkelőek között divatoztak, mint páratlanúl kedélyes társalgó volt ismeretes. Ámde ennek dacára is kérdezhetjük: ha vajon sokkal többet köszönhetett-e ő eme helyzeteinek, mint Csokonai a magáénak?

Az is igaz, hogy — a mint mondani szokás — Tompa nem volt epikai tehetség, s alanyi mély érzésénél fogva nem tudta kellően felfogni, találóan lelke elé állítani a multat, s hogy míg Arany Jánosnál a nem-ideális volt a költeményeibe befurakodó elem, addig Tompánál épen a túlideálismus játszik nagy szerepet; de azt sem tagadhatja senki, hogy ezek dacára is vannak oly epikai költeményei, a melyeket nemcsak részleteiben, hanem egészben költői alakításban gazdag műdaraboknak itéltek lenni úgy a régi, mint az újabb, elnéző avagy éles-tollú kritikusai egyiránt. Ilyenek például: Három a daru, Kún Kocsárd, Etele hún királyról, Szuhay Mátyás, Az özvegy és fiai, Huszár kaland. — Tehát elvégre Tompa is teremtett oly epikai műveket, melyekkel a közérdeklődést ma is fölébreszti; melyeknél az elbeszélésbe nem furakodik be minduntalan valami közönséges, bájtalan elem; melyeket lélektani rajzai is nagyon emelnek; melyekben csomót köt a költő a cselekményen s végezetre mindent szépen megold és teljes egészszé teszi

alkotását. A tehetség ime, nem hiányzott e tekintetben sem Tompánál, de nem volt szerencsés költői pályája kezdetén, később pedig számtalan akadály gátolta, ha lelke fent repűlni akart avagy komolyabb tanúlmányozáshoz kezdett. Hozzá járult mindezekhez még az a körülmény is, hogy az eredetiség fogalmát sok ideig nagyon túlozva magyarázván, tartózkodó volt úgy a külföldi, mint a hazai költői művek tanúlmányozásával szemben, s hogy féltett eredetiségét megóvja, sokáig majdnem mint naturalista működött. Költeményei ezt jó részben bizonyítják. Mintha bizony az lehetséges volna, hogy az iró, a költő semmiféle hatás alatt ne álljon! S mintha bizony volna nép avagy irodalom is, a mely valamely másnak hatása alatt nem állott volna!

Később ezt a bilincset is lerázta Tompa szelleme és akaratereje; lélektani mély tanúlmányokat tett, törekvék Arany és Petőfi mellett haladni, de — mint Tolnai helyesen jegyzi meg — „már késő volt.“

Annak a kiadásnak harmadik kötetében, a melyet az elhúnyt költő barátjai: Arany János, Gyulai Pál, Lévai József és Szász Károly 1870-ben rendeztek sajtó alá, 39 elbeszélő költemény foglaltatik. Kitűnik ezekből, hogy az epikai költészet nemének úgy tiszta, mint vegyes fajait, de csak a kisebbeket művelte. Írt elbeszéléseket, balladákat, romancokat, legendákat s kisebb szabású humoros rajzai is vannak.

Elbeszélései kettő kivételével (Jézus és a nép, Amnon és Támár) hazánk földén szerepelnek, mint a Kisfaludy Sándoréi, s némelyekben a

nép életének festése valóban kellemes alapúl szolgál a költemény hangulatára nézve; ilyenek például az Egy házasságban és Pali történetében a következő sorok:

1. „Beállott a farsang csak úgy reng az utca,
A legénység táncol, a cigány meg huzza,
A sikamló szánon kurjongat a népség;
Menyasszonyért, vagy csak háztüzlátni mén még.

Kancsó mellett ülnek az öreg emberek,
Az öreg asszonyok szólnak, kerítenek;
Lótfut az a legény, kinek nincs még párja...
— Szóval, egész falu a bolondját járja."

2. „A belőlfűtőnél, ha jól ég a tüzünk,
Este annyi mindent összebeszélgetünk;
S a mint összébb-összébb esik a zsarátnok,
Lassudik a beszéd, — s többen szundikálnak."

Más költeményeiben pedig a magyar embernek természetes jellemvonásai vannak találóan előtüntetve, pl. a Huszár kalandban:

„Áldom az Istened, édes gyöngyvirágom!
Hol termettél ezen a görbe országon?
Jer velünk! — elélünk együtt olyan szépen,
Hogy az angyalok is kacagják az égben!

Azután meg:

Mert szokása az a bús magyar kedélynek:
Hogy a bor közt gyakran elhallgat, elmélyed...
Ült a három huszár... a végig gyúlt mécsbe
Mint egy élő bálvány meredt szemmel nézve.

Több elbeszélő költeménye történelmi háttérrel bír, s tárgyait szereti a tatárjárás idejéből, Mátyás király korából és a törökvilágból venni, s e za választás nem csak a nép-nemzeti költőt jellemzi, hanem tapintatosnak is mondható, a meny-

nyiben ezek az idők mélyen vannak népünk szívébe vésődve, s így ismert vonásai által nagyobb sikerre számíthatnak. Ilyféle sajátságaiban van annak az oka, hogy nekünk is annyira jól esik Tompa elbeszélő költeményeit olvasnunk, hogy hibás részletei dacára sem tudunk tőle egykönnyen megválni. A nép pedig, bár kisértse meg akárki, édes örömmel elidőz velök.

A didaktikai elem több elbeszélésébe belejátszik, így például Jézus és a nép címűben:

„A törvény mond: hogy, ha szombat nap
Barmod verembe hull, kivonjad!
Kik ünnepen, szegény- s betegnek
Enyhülést hoznak: jót művelnek!
S bizony bizony mondom tinéktek,
Kik az oltárnál ünneplétek,
S élvén kovásztalan kenyérrel,
Imádkoztatok nappal, éjjel:
Bizony bizony mondom tinéktek:
Mind, annyi jót nem művelétek,
— S nem vagytok kedves Jehovának, —
Mint maga ez asszonyi állat.“

Épen így Pali törtenetében, a mint a katonaság elől bujdosó ifjúnak nagyon is okosan arany igazságokat mond a véletlenül oda vetődött erdőkerülő a következő szavakban:

„Fiam! tudd meg: neked nincs több egy hazádnál,
Ezentúl mindenütt koldús gyanánt járnál!
Hazafi, polgár vagy, s mint ilyennek szégyen:
Fegyvert nem ragadni, hazád szent ügyében!

Hazáért, királyért sok ezren felálltak,
Hogy az ellenségnek vethessenek gátat;
Fel hát édes fiam! fogj kezedbe kardot!
Ha a kis hangyánál magad többre tartod!“

S mintha csak paedagogusok számára készítene törvényeket: A gazdag, Amnon és Támár és A félkezű koldús című költeményeiben; A keresztútról címűben pedig a babonás nézetek ellen igyekszik hatni.

Ha általában akarjuk jellemezni Tompa szoros értelemben vett költői elbeszéléseit, alig lehet Verseghy elbeszéléseire nem gondolnunk. Mindkettőnek közös hibája lévén, hogy egy helyen nagyon is kipótolják azt, a mit másutt rövidre szabnak; compositiójok itt-ott ugyancsak mesterkélt, s az erkölcstanári (Greguss A. szerint: tan-mesés) hajlam következtében kitűzött eszme avagy tan érdekében gyakrabban idomúl az elbeszélés, mint a viszonyok és jellemek törvényei szerint.

Bátran idesorozhatjuk a Vámosújfalusi jegyző című költeményt. Ennek alig van magasabb költői becse. Nem nélkülözi a humort, de csak olyan költőiség nélküli humor ez, mint Garay népies humora a különben sokkal ügyesebb szerkezetű Obsitosban. De megjegyezhetjük, hogy annak a humornak, melyben a költő az ő magas szempontjából kacag és sír a hiába való világ felett, Tompa költészetében semmi nyoma sincs; hanem a válfajokra osztott humornak némely egyszerűbb, különösen a szelid humor jellemző tulajdonságaival gyakran találkozunk s az által Tompa nem egy munkáját tette vonzóbbá. — A vámosújfalusi jegyzőnek csupán két utolsó stróphájában nyilatkozik némi költői érzelem, hol Balta, a tudtán kívüli jóltevőjét, Pétert, hála fejében megajándékozza, s eltűnik a nélkül, hogy cselekvését indokolná vagy magát megismertetné. Hőse jellem-

rajza gyönge, s személyei átalában egyszerű s igen homályos alakok gyanánt szerepelnek. S ez annyival inkább feltünhetik előttünk, mivel ezeknek az alakoknak megfigyelésére a költő körülményei alkalmasak voltak.

Legjobbnak mondhatjuk e költészeti fajban Szuhay Mátyás című költői beszélyét, melylyel Tompa 1847-ben a Kisfaludytársaság versenyén másod díjat nyert (az elsőt Arany Toldyja nyerte el). E mű legjobb népies elbeszéléseink közé tartozik. Első sorban a korhű jellemfestés köti le benne figyelmünket, mely kicsiny keretben lelki szemeink elétárja a féktelenkedő kuruc-világot, a pártokra szakadt nép kölcsönös versengését, boszantgatásait. A költő azonban csupán csak humoros oldalát mutatja az akkori „nagypipájú, kevés dohányú magyar nép“ viselt dolgainak. E költemény sok tekintetben hasonlít a hollandi festők piaci és korcsmai jeleneteihez: az emberek meglehetősen rongyosak, de nem vesztették el jó kedélyüket, tudnak nevetni, tréfát űzni — persze: egymás kárán.

Például a mint a kuruc Szuhay uram feltört pincéjében együtt mulatoznak az ellenpártiak, így festi le őket a költő:

„Kilenc szép mákvirág! s labancok ő kemek!
Köztök egy hordón ült maga Vas Benedek;
Ittak, pocsékoltak, mocskolták Szuhayt,
Kiáltván: a kopasz, bár csak most volna itt!
Ott volt Herkó páter, a balogi barát,
Kedvére forgatván kancsót és csutorát;
Barátság-szerető s csíntalan volt, neve
Fél-Magyarországon szóbeszéddé leve.“ stb.

Technikai tekintetben sem lehet e költemény ellen kifogásunk, a mennyiben a szerkezet egyöntetű kerekdedsége s az elbeszélés, illetőleg a tárgyalás objectivitása, teljesen kielégítheti, még az e nemű külföldi irodalmi termékekhez szokott finnyásabb ízlésű olvasót is. Nem kevésbbé emelik e költemény népszerűségét a nép ajkáról vett szólásformák, minők pl.:

„A szőlő lábánál kilenc ágú pince, a melyet jó borral töltött tele Vince", „a köszörű majd jóra viszi", „setét lőn, mint az üstfenék," „nagybélű pipája", „csal-ból és nem félsz-ből lippene meg" stb.

Nem itélhetünk ily kedvezően a költő Bosnyák Zsófiájáról, a mennyiben több az izléstelen elem abban, mint a lélektani, s az indokolatlan rút felindulások gyakoriabbak, mint azt Tompa szelid múzsája előnyösen elzenghetné. Épen ez mondható A miskolci biró című költeményéről is. Érzelemben és gondolatban egyiránt szegény alkotások. A kincskeresőt is csak egyes reflexiói teszik becsesebbé, mint pl.:

„Rosz úton vagy fiam! szívedbe látok . . . .
Botor kincsvágy, hiú álom, nagy átok!
Érzelmeit ha hű szív szívnek adja:
Ez a kincs! és boldogság a kamatja."

a Muszka tréfát sikerült tréfának nevezhetjük. A földes urak zsarnoksága ellen valamint mondáiban, úgy itt is élesen kikel; a mit Fazekas megkezd az ő Ludas Matyijában, fokozattal hangoztat Kisfaludy Károly Karácsoni éjében, majd erélyesen ostoroz Petőfi több alkalommal, azt Hahóty Farkasban Tompa is kárhoztatja.

Tompa Mihály eseményes költészetének darabjai között kedvesen lepi meg a tanulmányozót „Az özvegy és fiai“ című megható költemény. Ebben a szerkezet, a cselekmény népies egyszerűsége szerencsésen van párosítva a magasabb igényű költői mélységgel. Akár egy skót vagy angol ballada. — A szegény özvegynek egyik fiát már tíz éve, hogy elvitték katonának, s ott künn él Olaszországban; s ime most a második fia meg önként felcsap a huszárok közé, mert a haza veszélyben van. A szegény özvegy anya siralomra fakad — nincs több gyermeke. De a fiú biztatja:

„Ne féljen! még meg sem álmodja azt kelmed:
Hófehér paripán mikor itthon termek
Bátyámmal, mint a szél . . .!

El is megy az ifjú harcba, háborúba, s ugyancsak vitézül forgatja magát. Végre a Dunánál nagy ütközetet vívnak; itt a csata küzdelmében a mi vitézünk megtalálja méltó párját egy ellenséges lovasban. Összecsapnak, s hosszú küzdelem után mindkettő halálosan megsebesülve lehull lováról.

...És most egymás felé nyúlnak ki kezeik . . .
A halálnak révén egymást megismerik
Az édes testvérek . . .

A szegény özvegy, édes anya pedig, a mikor csak ráér: buzgón imádkozik mind a két fiáért . . . Várja őket, míg végre hirtelen roszúl lesz, s „félre beszél rólok.“

Éjfélkor felkiált: ah, fiaim jőnek . .!
Fehér paripája van mindakettőnek,
Nézzétek csak . . . amott!

Azzal lehanyatlik kiterjesztett karja,
Megnémúl és – halott . . .

Visiójában, az élet és halál közti mesgyén a távozó lélek végóhajtásaként, csakugyan feltűnnek a szegény özvegy anya előtt fehér paripán száguldó fiainak szellemalakjai. Ismét föltalálja kedves gyermekeit, de — túl a mesgyén, hol földi változás és baj nem éri őket, hol átkos viszály s vihar nem háborog: a nyugalom és örök szendergés csendes birodalmában . . . Ide vivé őket a halálnak fehér paripája.

E szép költemény Szilágyi Sándornak „Forradalmi emléklapok“ című füzeteiben jelent meg először 1850-ben s Stenger Károly kiválóan gyöngéd lelkületű költészet-barát állítása szerint átalános tetszésben részesült. — Természetes, hogy ma már más mértéket használ nemcsak a műbiró, hanem az olvasó közönség is a balladákra nézve, miután Arany János műballadáinak élvezetéhez hozzá szokott; abban az időben azonban Kölcsey balladái voltak nagykedvességűek s többen követték az ő irányát. Tompa balladái is inkább Kölcseyre, mint Aranyra emlékeztetnek. Hősei inkább ártatlanok, semhogy az erény botlásai következtében nagy küzdelmekre képesek volnának. Inkább festő részletek vannak elhalmozva (András herceg sólyma stb.), mintsem a felzajlott indulatok harcai szerepelnének, s a lelkiismeret küzdelme szemlélhető volna. Hogy lehetne hát ezekben a balladákban a hősök sorsa tragikai?! A tárgy nem lévén valami magasabb, az érzelem sem mély azokban, sikerült részletek azonban gyakoriak, s a megragadó erő több helyen drá-

maiabbá is teszi e költeményeket, pl. Arszlán pasában

„Rajta török! víjad. víjad . . .
Ide lőjön golyód, íjad!
Hatszáz karvaly s egy kis fészek . . .
Hadd lássuk, hogy mennyit értek!?“ stb.

Tegyünk említést még Tompa egypár genreképéről is, minők például: Kun Kocsárd és Három a daru. Az első csinos kis költeményben egy embernek viszontagos életét festi; a másodikban pedig egy házaspárt: egy jámbor férjet és egy makacs feleséget rajzol elénkbe a költő. Mind a két költemény becsét emeli az élénk rythmus s a cselekmény gyors menete.

Kun Kocsárdban a lélektani motivum kitűnő, s benne a cselekvény minden egyes stróphában más-más alakokat ölt, illetőleg egy-egy haladási fokot mutat fel. A kis világpolgárt születése percében nem valami szívesen látják; s talán épen a mellőzés következtében vásott, mitsem igérő fiúvá lesz, s mint ifjú embernek, a leányoknál sincs semmi szerencséje; ugyanazért könnyen rászánja magát arra, hogy elhagyja szüleit, ismerőseit s a háború zajában felejtse el a számtalan, meg nem érdemelt mellőzést. Ismerősei még ezt a szándékát is nevetségesnek találják s Kocsárdon ez esetben is csak kacagni valót találnak. A háborúban azonban nagyra viszi, némi hasonlósággal a hires XII. Károly svéd királyhoz, csakhamar megváltoztatja a felőle táplált kicsinylő itéletet s híres vitézzé lesz, ámde hős harcai közt halálos sebet kapván, végperce csakhamar elérkezik, noha most már mindenki el-

ismeri életrevalóságát, s a nők is vetekedve ápolják az egykor lenézett, semmibe sem vett férfiút.

„S ki felé most annyiköny hull
Annyi bajnok karja tárt:
Egyet mosolyg, hogy körülnéz,
— Aztán meghal Kun Kocsárd."

Tehát az erény: vitézség, lelki nagyság, mindig eléri jutalmát e földön, és a bajnok önbecsének boldogító tudatával, mosolyogva, kiengesztelődve veszen végbúcsút az emberiségtől.

A Három a daru című genrekép elején egy kellemes hatású tájkép elevenűl meg előttünk, 's az egyszersmind a költemény keretéűl is tekinthető. E gyönyörű részlet élénken emlékeztet Petőfi genreképeire, minők: A kis béres, Pál mester, Megyeri, Csokonai stb., a melyek azonban messze túlszárnyalják Tompa ilyféle költeményeit. Mert bármily kedves hatást idézzen is elő lelkünkben ez a rajz:

„A nap már-már hunyni szállott
S a homokos pusztaságot
Árnyék-csíkkal betarkázván,
Pihenést lelt ágyas házán.
Melyek kisérték nyugotra:
Lángot kap a felhők fodra.
Közbe csendes szellő kél fel,
Enyeleg fü — s falevéllel,
Földvetését hajtja . . . hajtja . . .
Mintha lábbal futna rajta.
Fürj s tücsök szól, — a tó népe
Szörnyü dallást viszen végbe.
Majd a nádas zúdúl, rendűl,
Vad madár kél seregestűl
És kerengve, kiabálva
Csap a szomszéd láp tavába."

S bár mennyire ingereljen is a költemény adomaszerű tárgya, mégis az a magasfokú rút szenvedély a nőben, mely a nyájas férj szelid beszélgetését a legkellemesebb benyomások közepette oly rohamos duzmadtkodással tereli más irányba: sem részvétre nem gyujthat, sem nem mulattathat, annyival inkább nem gyönyörködtethet. Önkénytelenül eszünkbe jut Gyöngyösi István Kemény Jánosából a következő strópha:

„Szük a jó feleség, nehéz szerit tenni;
Hogysem pedig roszat kárhozatra venni,
Kaukázus hegyén túl jobb szaladva menni,
Ott a tigrisekkel egy barlangban lenni."

Nem lehet ellenszenvet nem éreznünk, midőn a férj e szavára „Benne nincs hasznom, se károm, hanem kettő" (t. i. darú), a nő így válaszol: „Én se vagyok még talán vak!" s végre pedig ily nagy szókkal tölti be a házat:

„Mily zsarnokság, mily gyalázat:
Nyomorunknak nincsen mása . . .
Mit szemünk lát, azt se lássa!
Lázadás: ha kezdenénk mi
Gondolkodni, tudni, vélni . . .
A nők rabnők, árnyak, semmik . . ,
Jogaikat jaj, ha sejtik."

Ezt a jelenetet a nő még azzal egészíti ki, hogy mindaddig „gyógyíthatatlan női betegségben marad az ágy vánkosai között", a miglen rá nem hagyja a férj, hogy a daru csakugyan három volt. Ekkor a nő jobban lett azonnal — „de — három a daru holtig"!

Maga a cselekvény: a férj és nő közötti véleménykülönbség a darvak száma fölött, illető-

leg — mint említők — e véleménykülönbség következménye maradandó becsre nem tarthat számot, a forma azonban mindenkor hatást eszközöl e költeményben, s ily módon némi vegyes aesthetikai gyönyört is idézhet elő.

Mindazokból, a miket Tompa Mihály elbeszéléseire vonatkozólag idéztünk és fölemlíténk, kitűnik, hogy e műveket nagyon is kevésre becsülni csak az esetben lehetséges, ha nagyon is mély, mondhatnók: drámai jellemrajzokat keresünk azokban, s azok mindegyikét az irodalmi alkotások legkitűnőbb példányaival összemérten óhajtjuk birói mérlegünk serpenyőjében elhelyezni.

IV.

Említettük, hogy Tompa Mihály költészetvilágát nem anynyira az események megható és művészi előadása, mint inkább az ő alanyi érzelmeinek elzengése emeli ki. Ennek többnemű jellemző jelességei teszik azt bájossá, változatossá s ezekből folyólag maradandó becsűvé.

Célunk ez alkalommal épen az, hogy a költő eme műveiről emlékezzünk.

Erre vonatkozólag szükségesnek tartjuk, hogy olvasóink figyelmét visszavezessük először a magyar költészet újabb fejlődésének fokozataira, a magyar műszellem irány-próbálgatásaira, s másodszor, hogy a költő egyéniségére vonatkozó hatásokat keresni megkisértsük.

Az elsőre azért van szükségünk, hogy az új időben, az új költői- és világnézletek lépcsőin megtalálhassuk a Tompa költészetét megillető he-

lyet; az utóbbit pedig azon oknál fogva kell ismernünk, hogy indokoltnak, sőt főérdemnek tekintsük ama költészeti elemeket, a melyek Tompa Mihály szivélyes és természetes szólamú lantján életet nyertek.

Csupán csak ezeknek a megfigyelése után itélhetjük meg, hogy mennyire volt a költő korának és önmaga lelki életének a viszhangja.

Borsodban, különösen annak alsó részében majdnem mindenki tanulta már eddigelé is a magyarok történelméből, a melyet jóakaratú tanítóink hazafias buzgalommal tárgyaltak a csengő-bongó versekkel tarkázott tankönyvek kapcsolatában, hogy nemzetünk, a mióta e bérces haza szép völgyében élünk, igen-igen sok viszontagságon ment keresztül.

„Szeretni e mindent adó hazát“ nem tudtuk mindig kellő erélylyel és okossággal. „Korcs apákat ébreszteni“ sokszor szükséges lett volna, ha tudniillik nőinkről is ép oly jogosan nem mondhatja vala a nagy költő: „áruló a hang, mit ajkad ád.“

Alkotmányunkat a legelőkelőbb hazafiak mindig egyhangúlag védelmezték ugyan mivel az nem egy drága érdeköket hathatós bástyákkal vette körül; azt a közkincset azonban, mely az anyagi és szellemi boldogulás eszközeit szolgáltatja, mely oly szorosan összefügg a nemzeti léttel és fennmaradással: az édes anyai nyelvet póriasnak tartották, érte alig tettek valamit, sőt hozzá hűtlenné váltak. Az a nyelv, mely egykor dicsőségben ragyogott fejedelmeink udvaraiban, bájosan zengett bajnokaink ajkán, költőink éne-

keiben s a vallás férfiainak vigasztaló szavaiban: a magyar nyelv, mint lenézett bujdosó a közép és alsó rend egyszerű tűzhelyeinél talált szerény, de biztos menedékhelyre. Felsőbb köreink német és francia jellemet öltöttek nem csupán külviseletre, hanem szellemre nézve is. Tanintézeteink hasonlóan megfelejtkeztek hívatásukról; latinos nevelésben részesíték az ifjúságot — a jövő képviselőit. Bizony-bizony nagyon ránk illett a költő ama megilletődött felsóhajtása: „Szerte nézett (t. i. a magyar) s nem lelé honját e hazában."

Ily nemzetietlen viszonyok között mi történheték természetesebben, minthogy a hazafias események a feledésnek adattak át, s nemzeti jellegeink elvesztették ránk nézve varázshatásukat. Ha elvétve akadtak is egyes lelkes buzdítók, azoknak a szavai pusztában hangzottak el. Költőink is legnagyobb részben oly idegen külsejű s bágyadt költői alkotásokkal nyitottak be a kevésszámú hívek ajtain, hogy azok egyátalában nem illettek a magyar ember kandallója mellé.

A Pázmány korabeli, a hitviták küzdelmei közt némi fejlődésnek indult irodalmi nyelv, a 17. századdal teljesen aláhanyatlott. A következő XVIII-ik század pedig még szomorúbb s parlagabb állapotra sülyeszté azt.

„E nemzeti gyász és ború — a mint azt Pásztor Dániel igazgató tanár, Tompa lelki-testi barátja a Kazinczy születésének évszázados ünnepén Miskolcon elmondá — csak a XVIII. század második felében kezde oszlani, ébredésnek indúlván nyelv és irodalom. A részvétlenség, önmegfeledkezés és hidegség jégboritéka ek-

kor kezdett olvadni s részvét melegévé változni. Döntő befolyást tőnek erre irodalmunk új korszakának alkotói: Bessenyei, Báróczy és Barcsay, kiknek példái bent a hazában buzgó apostolokat támasztának, kik szóval, tettel buzdítának az anyanyelv fölkarolására és művelésére. Még döntőbb befolyással volt ama politikai rázkódás, melyet II. József uralkodó lángesze idézett elő s melyre, mintegy varázs-vessző ütésére fölébredt, a nemzet s mindent elkövetett, hogy legfőbb palladiumát, a nyelvet megóvják, erősítsék és műveljék. Mint mikor a kikelet megjő tündérbájaival, az egész természet új életre kél és megelevenül: akként élénkült meg egyszerre az irodalom. Egyik folyóirat a másikat érte, sürün léptek föl az irók, tűzzel és lelkesedéssel fogták fel az ügyet s megveték vagy legalább előkészítették alapját a nemzeti nyelv és irodalom későbbi fejlődésének s irányzásának.

„Minthogy pedig ott, hol mozgás van, életnek kell lennie, s az élet szükségképen magában hordja a tökéletesebbülés magvát: az irodalom új létre ébredésével magának a nyelvnek is tökélesebbülnie kelle annyival inkább, mivel ezt maga a fejlődés fogalma hozta magával. Mert még ott is, hol a műveltség eszközei semmi segedelmet nem nyujtanak a nyelv kifejtésére, egyes emberek, a keblökben rejlő nagy erővel, képesek azon társaságot, melyben élnek, a nyelv tökéletesítése által a műveltség bizonyos fokára emelni.

„Igy munkálkodtak hazai tudósaink közűl is nyelvünk művelése körűl azok, kiknek izlésök s képzelődésük, részint a francia, részint

a classicai irodalom által már ki vala művelve. Azonban bár törekvésök után egyes meglepő jelei mutatkozának is az újítási haladásnak, az irodalom nyelve átalában véve nem volt elég finomság s műveltség által megkülönböztetve a közélet nyelvétől, nem volt irodalmilag megmutatva, hogy a nemzeti nyelv mily erő- és nemességgel, mily gazdagsággal és különféleséggel bír bármely tárgy sajátságos kifejezéséhez, bármely aestheticai alakok hű előadásához, kötött vagy kötetlen beszédben egyiránt.

„E nagyszerű munka végrehajtása Kazinczy Ferenc részére vala föntartva. E nemes fáradozásban látjuk őt, vezérszövétneket lobogtatva elől, számtalan, sötétséghez szokott szemek borzasztására, töretlen útakon, gúnytól, ellenséges nyilaktól üldöztetve. E törekvés hatása átalános lőn, mit először is a külföld jelesebb műveinek fordítása által igyekezett előidézni; majd éles satirái, Tövisek és virágok című eredeti műveivel. Azonban az ellene szórt gúny nyilai hatástalanúl hullottak vissza; mert miután fordítmányai s eredeti művei az olvasó közönség kezébe jutottak, barátai napról-napra szaporodtak s a nyelvnek megkezdett új irányban való tökéletesítése mind tovább-tovább haladt. Új szavak, új kifejezések kaptak életre az irodalomban, melyek annak csak kellemeit növelték; a költészet eddigelé szokatlan új idomokkal gazdagodott, s be lőn bizonyítva, hogy nemzeti nyelvünk minden tekintetben bír akár a mai, akár a hajdani classicus világ legműveltebb nyelveivel versenyezni.

„Igy törekedett Kazinczy prózai fordításai

s eredeti dolgozataival nyelvünket a művelődés biztos eszközévé tenni; így örökíté meg alkotó, rendező és javító szelleme nemzeti irodalmunkat; így lett ő nemzeti irodalmunk fénylő és vezető csillaga.

„Ily munkálkodás és törekvés jutalma lőn, hogy hanyatló élete megszaporodott csapásai közt teljesűlve láthatá s érezheté szíve leghőbb óhajtását: a Magyar Tudós Társaság fölállítását, melynek valamint létrehozásában s szervezésében tevékeny részt vett, úgy munkás tagja lenni soha meg nem szünt, míg közhasznú életét a halál ki nem oltá.“

A Kazinczy Ferenc által jelölt nyomokon mind többen-többen haladtak, s majd elzendülvén Széchenyi ajkairól ama jós-ige, hogy „Magyarország nem volt, hanem lesz,“ bizalom és szeretet szállott a szivekbe önmagunk becses sajátságai és jellegei, nemkülönben hit és remény a magyar nemzet jövője iránt. Kezdett a nemzet foglalkozni önmagával. S a mint Lévai József mondja emlékbeszédében: „költészetünk előszeretettel fordult a nemzeti tárgyak felé, fölvette magába s visszatükrözni igyekezett a kor szabadelvü törekvésének benyomásait; de hang és szellem, íz és alak még sem volt oly tőrül fakadt, hogy önkénytelen kellett volna éreznünk, miként ez vérünkből való vér, csontunkból való csont s önlétünknek specifikus kifejezése.“ A legnagyobb magyar költő, Vörösmarty Mihály sem tudott a tiszta nemzeti-népies költészet húrjain úgy zengeni, hogy művei által egészen eltalálta volna a hangot és szellemet, formát és tartalmat. Ámde

tudva azt, hogy ugrás semmiféle világban sem lehet, azt a költészetitől sem kivánhatók meg. Vörösmarty mint egy kibékítő szellem jelent meg; egyesíté magában a különféle irányokat; a diadal dicső bélyegét rányomta a Kazinczy törekvéseire, s míg egy részről bámulat tárgyává tette az újjá teremtett nyelv erejét eposaiban, másrészről a Csokonai és Kisfaludyak rhythmusa nyelvét igyekezett közkeletüvé tenni. Szóval, oszlani kezdett a homály, s a nemzeti költészet derüsebb világában mindinkább feltüntek a népies elemek virágos térei. E derületben lesz ismeretessé a népköltészet számtalan kincse, s lép a nemzeti mellett a népies sajátság is Thalia deszkáira. Az iskolák helyes irányban képezik az ifjakat; a törvényhozók magyar nyelven alkotják törvényeinket.

E mozgalom közepett a korszellem egyszersmind, „szabadulást hirdet a raboknak,“ vagyis erőteljes hangok emelkednek az elnyomott néposztály érdekében. A költők e tekintetben is sietnek előkészítni a kort, s a nemes és gyöngéd lelki életü Eötvös József báró már 1837-ben megszólaltatja múzsáját a kunyhó lakóiért. Balladát ír A vár és a kunyhó cím alatt s előadja a jobbágy-leány és gróf ifjú egymás iránt táplált mélységes ragaszkodásának történetét. Háttérbe szorítja a költő a születés és rangkiváltságait, s a szeretetet a mindent egyesítő szent egyformaság sajátságaival jellemzi. Igy szól, a midőn a váró ifjúhoz eljő hajadon kedvese:

„Szü szün dobog, ott állnak ők hallgatva boldogan,
Eltünt a vár, s a kunyhó rég az éj homályiban,
Eltünt a föld s a nagy világ, a gyémánt s címerek,
Egy érzeménynek lángiban lobognak a szivek.“

E költemény átalában sok elemével bír már a népiesnek. De bármennyire szerette is a dicsőült báró a népet, nagyúri születésével járó viszonyainál fogva, noha Tisza-Tarjánban és Aranyoson nagy figyelemmel észlelte a nép jellemzetes sajátságait, tiszta népiességgel alkotni sohasem bírt.

A nemesség kiváltságai ellen s az elnyomottak mellett zeng Erdélyi János hárfája is az Egy gyermek születésére címü költeményben, a midőn Eötvös nyomain haladva 1840-ben így szól:

„A pórkunyhóban gyermek született,
Egy rabbal a földnek több rabja lett.
Szegény a kunyhó, hangos és hideg;
Az élet árva benne és rideg.
Számüzve onnan minden földi jó,
De a nyomor két kézzel fogható.
És mégis örvend a szegény anya,
Bár öröme vég nélkül tartana!
Örvend ama gyermeknek, a ki még
Szíve alatt elkárhoztattaték. —
Ki fájdalommal szülted magzatod,
Hogy létéért megáld, nem várhatod
Ő fog körül gondolni, nézni — és
Első csapás fején a születés. —
Mi jobb az életnél, s mi gyászosabb,
Mint az, hogy a ki él százszorta rab?
Mert nem szabadnak boszús istenek
Csak fél erényt s hatást engedtenek.
Tengővel, a ki más kegyéből él,
A sír halottja sorsot nem cserél. —
Fekszel te, kis gyermek, szük póla közt,
Téged keresztvíz és könyü füröszt.
Szunyadj csak el, de többé föl ne kelj
Számodra sír lesz jó nyugalmi hely.
Földön kikötvék a nagyság s erény,
Csak szánakoznak a kín emberén.
Bár mit mivelj, bár tedd ki lelkedet,
Mint szolga ontnád élő véredet.

Ily módon haladott a magyar költői szellem a nép-nemzeti költészet gazdag határa felé. Ezt az átmeneti korszakot igen találóan festi Erdélyi János kisebb prózáinak második kötetében a 110. lapon, így jellemezvén: „Mindenki tudja, hogy a szőlőgerézd függ, noha míg virágzott, fölfelé tartá fejét. Mikor fordúl le, még senki észre nem vette, ha mindig szemmel tartotta is. A természet mester az ilyenekben; de mester a szellem is a maga mezején. „Levél barátnémhez“ Berzsenyitől, „Bú kél velem, bú jár velem“ Kölcseytől mind olyan eleven és mai korra szóló költemények, hogy kevés hián akár ma irattak volna. Senki sem fogja e dalt legmagasabbnak mondani műveik között, de a költői kedély s benne a költészet szelleme kezde már alá felé hajlani, mint a szőlőgerézd, a mikor elhullatta virágát s tartalma nevekedik. Ez a hang mind jobban kezd aztán az irodalomban terjedni, becsültetni; s a mint fogy az érzelgő páthósz, úgy halad elé az egyszerűség, melytől csak egy lépés van az igénytelen népdalig.“

Ily politikai, társadalmi és költészeti viszonyok hullámgyűrűinek lassú szétáramlása volt tapasztalható hazaszerte akkor, a midőn Tompa Mihály szelleme az idomító, nevelő kezek hatása alatt állott. S ezeknek a sajátságoknak jegyei nyomódnak költeményeire, a midőn a sárospataki iskola falai között a költői szellem kebelében ébredezni kezd. Igaz, hogy ezek a jellegek elmosódó, halvány vonások s nem oly sajátszerűek, mint a Petőfi első műveié; de ismervén a sárospataki iskola ez időbeli szellemét, ezt természe-

tesnek találhatjuk. Ez időre esvén azonban a Szemere Miklós jótékony hatása, melyet a Kazinczy Gábor baráti okos szeretete is csak gazdagíthatott, a Tompa múzsája lerázni igyekszik magáról a classicismus és idealismus nyügeit, s kezd hű lenni önmagához. Lelke a nép felé hajlik, s mint a bányász, a népszellem gazdag bányáiban kezd kutatni. Összeszedi — mint láttuk — a nép mondáit és regéit s közbe-közbe lyráját is megpendíti az ő egyéni hajlamainak erőszaktól ment, őszintén nyilvánúlni vágyó természete szerint.

S ime, ez az a költői sajátság, mely Tompa Mihálynak a helyét, a fejlődő irodalom lépcsőin, az Arany és Petőfi nevei mellé, vagyis az új népies irány követői közé helyezi.

Ez új költői irány szerencsés képviseléséhez a Tompa családi körülményei nem kevésbbé járultak. Már föntebb felhasználtuk Szász Károly jeles jellemzését Tompa igricibeli életére nézve. E sorokat azonban még meg kell toldanunk. Tompa Györgyöt, az apai nagyatyát, a végtelenül becsületes, falusi szántóvető gazdát, az ő egyszerü feleségével, de gyöngédszivü nagyanyával együtt, mulasztás volna föl nem említnünk. Hiszen ezeknek a nemes lelke tartotta meg nekünk Tompa Mihályt, s ezeknek a szeretete szolgált harmatcseppül az anya után epekedő gyermekszív lankadó virágaira! Kétségtelen, hogy, a midőn a mostoha sors oly kiméletlen kezekkel nyúlt bele a Tompa életfolyamába, az által az ő költészete sokat veszített. Igricibeli és Csáton lakó ismerősei és rokonai, a kik körében, mint sárospataki tanuló, gyakran megfordúlt, őt vélik látni abban a

kis árvában, kit T. M. halotti emlék beszédeiben a részvét meleg szavaival ekképen rajzol: „Gyakran látunk kiskorú gyermeket, elhanyagolt külsővel, a mint szemlesütve, félénken áll s félrevonúl; nem véve részt társai zajongó játékában. Minek kérdeznők e szomorú gyermektől: mi baja? Nem beteg ő, több annál: árva, szegény. Hanyagolva, lenézve s elutasítva, idegennek érzi magát az életben, s korán megfélemlett lélekkel jár a világban, e zajgó rengetegben."

Elbeszélő költeményeiben pedig ekként jellemez:

„Mert jaj a gyermeknek akkor és idővel,
Ki nem édes anyja szárnya alatt nő fel!"

De még bizonyosabban belátunk szívébe, a midőn így ír magáról Egy hölgyhöz című költeményében:

„Lásd, jó anyám régen a sírba szállott,
Megértem én korán az árvaságot;
Mint gyenge hajtás a nyárnak hevén:
A szenvedést korán megismerém!
S mert nincsen, ki vonna hű, meleg szivére,
Fájdalmam és örömim osztva, értve:
Anyám helyett, ah, mint ohajtanám,
Jó hölgy, neked mondhatni ezt: anyám!"

Idősebb testvére sem levén Tompának, a hajlott korú nagyszülők körében többnyire magára volt utalva. Téli hosszú estéken énekelgetés, biblia olvasgatás s szent történetek elbeszélése szórakoztatta a kis családot. Igy teltek a napok a nagyszülei szerény, de tükör-tisztán tartott, alacsony házacskában. A kis udvaron pedig a házi állatok különféle fajai éltek szép egyetértésben, s közűlök a szárnyasok azon nagy eperfa árnyé-

kában kerestek a nap heve ellen búvó helyet, a melynek lombjai közűl, mint előtte kiválóan kedves helyről, Tompa Mihály számtalan rögtönzött és betanúlt versecskét, dalt, zsoltárt és dicséretet messze kiabált.

Erre a kis lakra emlékszik a költő ezen szavai által:

„Eleimnek kisded háza
Békeséggel felruházva.
— — — — — —

alább pedig:

Csendes hajlék téged látlak
Lombja közt az ákácfáknak;
Kéményednek kéklő füstje
Az ég felé kanyarog . . .
Otthon vannak az enyémek!
Mért hogy én is nem vagyok?! . . .
Öreg apám szánt, vet, munkál,
— Többet ér még mindnyájunknál —
Édes anyám imádkozva
Viraszt fel sok éjelen
S fohász, munka mindazért, hogy
Az én dolgom jó legyen.

Általában édes anyját szereti emlegetni, a ki nem élt; de atyja helyett örömestebb öreg apját veszi ajkaira. Hálás kegyelettel adózik emléköknek a Falusi képben is.

Erre a költeményre még vissza kell térnünk, mivel költészeti szépségekben és a költő sorsára vonatkozó adatokban szerfelett gazdag. Jelenleg csak azt ohajtjuk kiemelni, hogy Kis János esetéhez hasonlóan, Tompa is a figyelmes oktató és lelkész befolyása következtében lett tanulóvá. Azon úri család zsenge tagjai körében,

a kik megkönnyítni vállalkoztak a rá nézve elviselhetetlen teherül súlyosodó távoli iskolázást, sok leverő kellemetlenséget kellett eltűrnie. Ezért sohajt így maga is: „Multam kínos, felhős szertelen.“ A tanárok sem részesítették annyi figyelemben, mint a mennyit a szegény ifjú szerénysége megérdemelt volna. Ebben a körülményben van jórészt annak az oka, hogy tanárairól, sőt iskolai életéről sem emlékszik verseiben sehol. Sárbogárdi segédtanítóskodása is vesződéssel volt teljes, s „Vágyván a szűk hézagon túl a magasba jutni fel,“ az csak kitérés volt az ő valódi céljától.

1845-ben, mint nevelő, Eperjesen élt tanítványaival Tompa Mihály. Itt fűződött ama benső baráti viszony: Kerényi, Petőfi és Tompa között, a melyre még hosszú évek mulva is így emlékszik vissza Barátim emlékezetében a hű barát:

„Hajh, minő perc volt az, a midőn mi hárman
Legelőször jöttünk össze váratlanúl . . .
Csak néztünk egymásra, boldog némaságban,
Míg három ifjú szív híven egymásra hull . . .
S mint a fenyő, melyet ér az ég villáma
Nagy érzéstől borúlt lelkünk fényes lángba.“

Több helyen el volt már mondva, de mégis föl kell említni nekünk is, hogy e három jó barát ez alkalommal irta, költői verseny gyanánt, Az erdei lak című költeményeket. Állt-e valaha ez a kunyhó, vagy csak képzeletök teremté? Annak megoldását nem sorolom feladataim közé, A költeményeket ismerjük s kegyeletes érzések között szemléljük azokban a Petőfi, Tompa és Kerényi lerajzoló képességeit.

E versenykölteményekre vonatkozólag Szász Károlynak az az itélete, hogy: „Ha a verseny átalában költeményre szólott, akkor talán Petőfi, ha leiró költeményre, úgy mindenesetre Tompa volt a nyertes.“

Bármennyire tiszteljük is e véleményt, illőnek és helyen levőnek tartjuk arra nézve a következőket nyilvánítani.

Egyszeri olvasás után is feltűnik, hogy a midőn Petőfi e költemény utolsó szakában azt mondja:

„És az isten jó, ő nem soká haragszik,
A dorgáló felhők torkait bezárván;
Újolag mosolyg a megengesztelődött
Isten mosolygása: tündöklő szivárvány:“

akkor ezt a költeményt lyraivá tette. Az első versszakban pedig azonnal megtaláljuk a Petőfi festéseit oly híven jellemző bélyeget, mely az újabb irányú költői festés kitűnő sajátsága. Megtaláljuk azt a módját a festésnek, melyet Burns skót költő megkezdvén, utánna többen átvettek s nálunk először Petőfi alkalmazott: A csárda romjai, A kutyakaparó, Az alföld, Falun, A puszta télen, A Tisza, A gólya, Az erdei lak stb. című gyönyörű költeményeiben. Ezeknél a természetben látott képek vonásait akként vegyíti alanyi érzelmeivel s oly kedélyhangulattal adja azokat elő, hogy a kép részletei többé nem önmagokért, hanem, mint jelképek, a lelkesült költő érzelmeinek elevenebb, találóbb, hatásosabb kifejezése céljából vannak.

Az erdei lakban is tökéletesen úgy találjuk, hogy Petőfi a természeti képet arra használta fel,

hogy a szabadságnak, az ő „lelke isteniségének“ boldogságát előtüntethesse, s hogy az isten bölcs gondviselésében való naiv megnyugvást tolmácsolhassa.

Tompa szép festése ellenben, a melynek igen kevés különbséggel ikertestvére a szintén külső tárgyakra szorítkozó Zivatar és Madáchnál a Télen című költemény, a Csokonai és Kisfaludy Sándor nyomán halad, kik a XVIII. századbeli festő iránynak hódoltak, vagyis azt a módot alkalmazták, a melyet Lessing híres Laookonja óta a költővilág szigorúan kerülni törekedett. Lessing azt mondja: „A festő magát a szép alakot, a költő annak hatását tünteti fel.“ S minthogy Tompa Mihály így kezdi költeményét és ily modorban folytatja is:

„Völgy felett, a bérc alatt középen,
A behorpadt hegynek oldalában:
— Hallgatózva néma csend körűle, —
Nádkötésű kis lak áll magában.

Petőfi meg ekként:

„Mint a szív az első szerelemnek titkát,
Rejti a kis kunyhót bércek koronája.
Meg nem árt erőtlen szalma fedelének,
Ha dühét a szélvész e vidékre fúja —

annak a kérdésnek mikénti eldöntése leszen a versenyzők költeményének érdemére nézve az irányadó: a festés öncél lehet-e?

De vannak Tompának olyan festő költeményei is, a melyek egy színvonalon állanak Petőfi és Arany új irányú festő költeményeivel. Ilyenek például az Alföldi képek cím alatt közlött költemények, melyekben igen hű vonásokkal raj-

zolja a tájat, s azzal együttesen a maga kedélyéletét és körülményeit is. Az alföld szépséges panorámája megelevenül lelki szemeink előtt. A „lágyan rengő tavak szabad szép vidéke,“ a rónák s tavak felett krú-gatva átvonúló darucsapatok, a sások liljoma s a fehérlő tavak tükrén való csónakázás nemcsak, hogy találóan vannak rajzolva, hanem igen mesterileg vannak a felfölddel ellentétbe helyezve, hol a költő csak szükségből lakik:

„Mert a kinek nem ád
Néhány barázdát s egy viskót sem kegyelme:
Jó annak, ha bárhol meghúzhatja magát.

Ezekben a költeményekben külső és belső forma, hangulat és rhythmus művészien összeolvadnak. Nemkülönben az alföld kedves képein kívül: a haza, a szülőföld, a család, a szabadság hő szeretete mind teljesen s igazán vannak elénkbe tárva, elzengedezve, s a végső versszakok kellően jellemzik a költő alanyiságát.

Borsodba vágyakozására nézve itt említjük fel Halmon állok című elegiáját is, melyben a költő bánatos életének szomorú változásait a megnyugvás hangján előadván, azt így végzi be:

„Csak akkor lel vigasztalást
Lelkem, ha néz felétek.
— Honnan régen elköltözém —
Távol kéklő vidékek!
Bár a nap ott ragyogna rám,
Szellőd felém fuvalván . . .
De messziről látlak, csupán
Az emlékezés halmán.

Erőteljes festés található a Tornácomon

című költeményben. A kezdő sorral előttünk áll a táj és megkap a hangulat; megelevenül a vidék, szemlélünk mindent, mozognak az alakok; a rajz hűsége és kedves volta megindítja szivünket kedélyünk anyagot gyűjt az elmélkedésre. Képeiben kedves ismerőseinkre találunk s a haza elmult zivatarai is újra elvonúlnak hazaszerető lelkünk előtt. Csüggetegségünket oszlatja a felhőkben távol fellobbanó csillag világa s jóltevőleg hangzik a szó: Remélni, remélni!

Nagy fájdalmaktól izgatott kedélyének jellegeiben gazdag a Pusztán című költemény. Ebben a puszta téli kietlensége, a csikasz farkas csavargása, a rongyos csárda elhagyatottsága a költő kedélyhangúlatával összeolvadván, a festés erőteljes lyrává változik át. E költemény első strophái kiválóan plasticusak, s önkénytelenül ama nagy hatásra gondolunk, a melyet Petőfi az ő korára gyakorolt, s mely elől tán senkisem tudott menekedni.

Nem kevésbbé érdemli meg figyelmünket az Éji kép című költemény sem, melyben a költő új színezéssel új világot: a néma éj fönséges rajzát tárja elénk. A kenetteljes vallásos érzelem az éj sötétében élő lényeket és feltünedező tüneményeket a nagy mindenség iránt táplált szeretettel fényesíti meg s lelkünk a festőileg jellemzetes éji képeken a költővel együttesen mereng. A költemény emez első két sora által:

Bérctetőn az esti fény elégett,
Tetszhalálnak árnya mindenütt,

előnkbe van varázsolva a néma táj, s az ódai emelkedésű befejezés lelkünk titkos érzelmeinek

szárnyakat adván, együtt sóhajtjuk fel a költővel, hogy

„Alkotó természet, tudhatatlan
Útaidban nagynak írva vagy!
S a kis ember, rövid életében,
Buvárkodván titkod tengerében,
Bár ne értse: érzi lelke — s nagy!

De talán mindenik festő költeménye közt legélénkebb és legmegragadóbb az idylli hangúlatú Falusi kép. Az egyszerű családi tűzhely iránt viseltető tiszteletteljes ragaszkodás, a vágyakban szegény életnek örömekben dúsgazdag volta, az egyetértő család finom gyöngédsége, a szeretetnek mindent elfedező hatalma alig volt valaha magyar költő által, kivéve Petőfit és Aranyt, lelkesebben és szebben megénekelve.

Lehetetlen elragadtatva nem lennünk ama kellemes hangulat által, mely a kezdő versszakokon annyira elömlik:

„Kié ez a nyugodalmas, kicsiny lak?
Körülötte terepély fák virúlnak.
Ez a hajlék jámbor szántóvetőé,
S nagy az öröm, a mely ma azt betölté.

Ház kapuja tövig kinyílt magától,
Szük az udvar, de most mintegy kitágúl;
Fa, virágát jó kedvében lerázza,
Fényesebben süt a nap is a házra.

Ezután mintegy a maga élettörténetét beszéli el a költő, kit a jó öregek szintén szántóvetőnek szántak; hanem a tisztelendőnek meg az oktató úrnak jóakaratú ösztönzése folytán bevitték a nagy iskola falai közé. Ott a merész küzdő sokra vitte, s most, mint érdemeiért becsült férfiú,

áldott jó nejével s szép két gyermekével eljött a gondos öreg szülőket meglátogatni.

„Csuda-e hát, ha reng a ház örülve?! — s hogy szerény kis körükben egymás látására úgy megtelik szivök boldogsággal, hogy alig emlékeznek hasonló édes pillanatokra, s fáj tudniok, „hogy ily nap éltükben csak kivétel."

Helyöket is alig lelő örömmel gyönyörködnek az öreg szülők kedvelt gyermekökben s a tartózkodás némi jelével tipegnek-tapognak a körül az ifju, szép asszony körül, ki azért annyira elbájoló, mivel hogy „szebbé teszi: szelidsége az ékszer."

Nincs nagyralátó gőg e nő szelid lelkében; magasrendű származása dacára sem nézi le e szegényes külsejű, de gazdag szivű embereket, s otthon találván csendes körükben magát, és szüléket tisztelvén ő is ez öregekben: hálás mosolyban nyilvánítja a férj e neki annyira jól eső gyöngédség fölött elismerését.

A nagymama szorgalmatoskodása, a vele való nyájas beszélgetés, az öreg gazda elérzékenyülése s a vallásos érzelem szavai ajakán, nemkülönben a gyermekek ártatlan és kedves mulatozása, szóval: a kedves, kis kör egész napi időzése, egész a szemeit álommal kinálgató nagymama nyugvó ágyáig, híven, melegséggel, élénk modorban s maradandó becsre érdemesen van előállítva. Nem tiszta festés ugyan, mivel némileg az elbeszélés felé hajlik, mint Petőfinél Megyeri avagy Csokonai; de költői becsét ez alább nem szállítja.

Nem fölösleges talán megjegyeznünk, hogy

e kép némileg idealizálva van, a mennyiben a szépen rajzolt két gyermek ily módon együtt sohasem lehetett. Hanem így óhajtotta volna a költő, hogy legyen, a mint azt Beteltem című költeményében is kifejezi:

„Két kedves magzat anyja mellett,
Egyik fiú, másik leány,
Csivalyogván vígan körültem,
Ez bábbal, az nádparipán:
Gyermek lennék és boldog én is...!
Nem esnék bú s csapás zokon;
Csendes, boldog családi élet,
Feléd, feléd sohajtozom!

Ime, láttuk, hogy mily sok érzékkel, mily erős hajlammal bírt Tompa a költői festés iránt. Láttuk, hogy festéseiben a legtöbb vonás annyira találó, hogy azok a vásznon is kitünőek lennének; de kétségkívül igaz az is, hogy eme festőköltеményei sem nélkülözik azt a borongó hangulatot, mely a változatosságnak hátrányára van s minden más elevenítő elem helyett minduntalan a költő tollába foly. Ez egyenletes kedély-állapotnak igen megfelel az a jellemzetes lágyság, melyre a T. által gyakran használt trocheusi lejtés annyira alkalmas.

De ideje lesz visszatérnünk ez alkalomszerű kitérés után a nem közönséges három jó barát nemes viszonyához, s szólni az ő feledhetetlen emlékezetű első találkozásukról.

Először Tompa Mihály írt költői levelet Petőfihez Bártfáról, hol 1844-ben szeme baja miatt tartózkodott.

„Ismeretlen, hanem mégis jó barát!
Vedd egy víg, most kór-fiúnak pár sorát;

Kit bár a bor lángszerelme úgy hevít,
Mégis a sors vízre hozván, vízre vitt.

E baráti közeledést örömmel vette Petőfi s az ő félreismerhetetlen őszinteségénél fogva, teljes lelki élvezettel sietett válaszolni, így szólván:

„Hát, fiú, olvastam azt a verset,
A melyet te én hozzám csináltál
Valahol a bártfai forrásnál,
S mondhatom, hogy nagy örömet szerzett.

Sok szépet elmondtál e levélben . . .
— — — — — — — — —
Ejh, be derék gyerek vagy te, Miska!
Mért nem ölelhetlek összevissza? . . .
— — — — — — — — —
Jőjünk csak mi össze! . . . fenn az égben
Örömkönnyeket sír Csokonai.

Végre így fejezi be:

Siess hát, mert, ha sokáig késel,
Élted napjáig megemlegeted;
Én rontok hozzád s akkor jaj neked:
Agyon szorítlak egy öleléssel.

Fölösleges talán megjegyezni, hogy a borivás iránt táplált hő lelkesülés csupán költői szólam, s nem hű valóság.

1845-ben — mint már fentebb említettük — csakugyan összetalálkozott a három jó barát. Harmadik tagja a baráti körnek: Kerényi Frigyes, irói nevén sokáig Vidor Emil, családi nevén pedig Christmann volt. Korán kezdett verseket írni s még csak tizennyolc éves, midőn első verse az Athenaeumban megjelent. Költeményeiről Pákh Albert, a ki 1845-ben, pár héttel a Petőfi eltávozás után, szintén Eperjesen élvezte a Ke-

rényi baráti és házi gazdai szivességét, ekképen írt (Kerényi Frigyes összes költeményei 1840—1851, kiadta a Franklin-társulat 1875.): „Vidor Emil versei többnyire a pacsirta éleshangú csattogásai voltak, egy pacsirtáé, mely az alanti légkör nyügeiből kibontakozva, szabad szárnyon dicséri a tavasz melegítő sugarait s kedve korlátlan csapongásaiban mintegy biztatja, édesgeti azokat, kik a tél dermedtségéből még föl nem ocsúdtak. Versei gyakran nem látszottak egyébnek ártatlan játéknál, minden nagy előkészületek, minden hatás-, tetszésvadászat nélkül. Egy gyermeket látunk, ki parányi világának képei közé merűlve, egyszerü szalmaszárral kezében fúja ki szobája ablakán a kertbe szappanbuborékait, nem törődve azzal, hogy azok elrepűlnek, hova szem nem kisérheti, vagy, hogy azonnal szétpattannak s egy nedves foltnál egyebet nem hagynak hátra."

Kerényi költeményeinek olvasásánál mi önkénytelenűl Tegnér költő mondására emlékezünk, ki a svéd Franzénról (Kisfaludy-társaság évlapjai, új f. IV.) így nyilatkozik: „Nála mindig az ős szülőkre gondolok, a bűnbe esés előtt. Az ő lelkében még a béke és ártatlanság édene virúl."

„A midőn Kerényire változtatott neve alatt ír, már az élet komolyabb hangját hallatja." (Figyelő 1875. 224. l.) Szász Károly szintén mély áthatottsággal emlékszik meg egy szépen megírt alagyában Kerényiről:

„Kinek egykor édes dalát
Magyarhon leányi lesték;
Ott nyugszik a vándor költő
Idegen föld nyomja testét."

Míg az első két sor a költői munkálkodás sikerére vonatkozik, a két utóbbi azt jelzi, hogy a széplelkű költő, a hű barát, a lelkes hazafi, sok kínos csalódástól gyötörtetve s azoknak kínzó hatásától megmenekülést egyedűl egy módon remélve, várva: ezernyolcszáz ötven őszén Északamerikába vándorolt ki, hol a megdöbbentően tragikus élet két év mulva befejeződött. 1852. év nyarán egy tudósítást hoztak a hirlapok, mely szerint az oceánon túli házában, az új-budai gyarmattól távol, őrjöngési kínok közt halt meg egy harminc éves ember, kinek hátrahagyott holmija egy útlevél volt s benne e név — Kerényi Frigyes.

Utolsó költeményének két végső sora megmagyarázza kínjai okát: „Hírt hazámból nem hoz senki, s ott van eltemetve kincsem . . .

Fájdalom, beteljesűlt, a mit Tompa Mihály „Levél egy kibujdosott barátom után“ című aeolhangú elégiájában megjósolt „Szívet cseréljen az, a ki hazát cserél.“

Nemesebb gondolkodással, a szépség meghatóbb ábrázatjában alig tüntetett fel költő fájdalmat, mint a melylyel e címzett költeményben egyik szív a másik szívet, egyik nemes lélek a másik nemes lelket, egyik gyöngéd barát a másik gyöngéd barátot s végre egyik érzékeny költő a másikat kesergi.

Mély volt e fájdalom, s Tompát a Petőfi kétszeres elveszitésével párosúltan, mint az árnyék, kisérte a sírig. Ezt mutatja Barátim emlékezete című költeménye is, melyben a kis társaságra alagyai hangulatban a költői emelkedés szende fényét árasztja:

„Elmentetek messze, meghalni mentetek . . . !
Bár itt nyugodnátok, hol a völgy és halom,
A lomb és a szellő, a futó csermelyek,
Dicsőítve vannak zengő hárfátokon!
Lelkem hallja a dalt s hevében úgy remeg . . .
Ki éltem, borongtam, daloltam veletek.“

Most már mind a háromnak csak emlékezete él, s kegyelettel és honfiúi büszkeséggel olvasgatjuk dicső műveiket, azokban bámúlván szellemök halhatatlanságát.

Az egyiknek „Jeltelen sírja csöndjét a nemzeti geniusz őrzi“; a másiknak sírhalmánál: „Zúg vadúl a Missisipi“, s a harmadiknak drága por részei, a kimondott szóhoz híven, „Hanván hamvadnak el“.

Még az 1845. évben Pestre költözött T. valószínüleg a Petőfi és Pákh ösztönzéseire s abból a célból, hogy itt diplomát szerezzen az ügyvédi pályára, mely az ő érzékeny kedélyénél fogva ép oly kevéssé volt neki való, mint Jókainak avagy Vörösmarty Mihálynak.

A pesti élet azonban nem váltotta be kecsegtető igéreteit, sőt, hogy egy baj itt se járjon egyedűl, betegség ágyba fektette Tompát, s így a magára hagyott ifjú kórházba kerűlt. Ez időbeli életét már két ízben hoztuk szóba. Jelenleg annyit akarunk még fölemlítni, hogy a népdalok írását ez alkalommal kezdette meg, s a költő saját szavai szerint „a Rochus-kórházban“ írta „Télen nyáron . . .“ című gyönyörű népdalát, s költői levelét Szemere Miklóshoz.

Tompa dalainak, átalában véve, gyöngédség, szeretet és költői báj jellemző sajátságai. Szépítő képei kedvesek, érzései nemesek, ki-

fejezései kellemmel gazdagok. Az egészen észrevehető, hogy forrásuk egy; t. i. egy kimerűlhetetlen jó szív. Tartalmukra nézve igen különfélék. Az évszakok, különösen pedig az ősz sokszor ihletik a költőt, valamint a természet egyes jelenségei is. A családi élet kedves és bánatos pillanatai, a haza és nemzet állapota, a kedély hullámzó és csüggetegen halk élete, epekedés és kétkedés; remény, bizalom, bölcselkedés és lemondás, nemkülönben a népélet számtalan eleme játszanak hárfája húrjain. Azon sajátságok, melyek a népdalokban oly kiválóan nyilatkoznak, kisebb-nagyobb mérvben az ő dalaiban szintén föllelhetők. A természet képeit sok szerencsével vonja be alanyisága körébe s teszi fájdalmának és vágyainak tolmácsává. Pl.

„A virágos ág is itt a kerti fákon
Feléje hajolna, hogy őtet elérje;
Piros szárnyával a tavaszi bogárka,
Lágy döngicséléssel repülne feléje."

Népdalai közűl a III. dal:

Kis kertemben kiszáradt az eperfa,
Este reggel egy bús madár ül rajta;
Csak azt búgja az a gerlice madár:
Hogy a legény szőke, barna csapodár.

A maga fájdalmának szószólójává teszi a leány a galambot, s óhajtja, hogy menjenek együtt az erdőre, s minthogy ők egyformán boldogtalanok: „a ki előbb bánatjában ott meghal: temesse el a másik."

A IV-gyel jelzettben a buzavirág iránt érzett szeretet játszik, mivelhogy az is oly kékszínü, mint annak a legénynek a szeme, ki az ő

rózsája. S ez a kedves hasonlóság köti a kék pántlikához és gerjeszti ellenszenvre a barna szemek iránt; végre pedig ez az érzelem készteti a következő naiv nyilatkozatra:

„Borúl az ég, szél fú hidegen,
Édes atyám, édes istenem!
Ne adj esőt, hadd legyen az ég,
Minő az én rózsám szeme, kék!“

A VI-ban a mély szerelmet hozza kapcsolatba a tó mélységének szokásával, mely abból áll, hogy meghibáltatja a kendert s nem lehet belőle jól összetartó fonalat készítni; a miért is jobb a sekélyesebb helyen áztatni el, mint jó őrizkedni a szenvedélyességtől a szeretésben is.

Ez a sajátság diszíti a XIV. és XVII-et, valamint a 2. kötet népdalai közől a II. III-at és IV-et.

Az érzésnek eszmetársítás útján való kifejezése, ellentétek és fordulatok alkalmazása különösen jól vannak eltalálva az első könyv II., VIII. és X-ik, a második kötet II., V. és IX. számú népdalaiban, pl.

„Békót tettem kesely lovam lábára,
Mért nem hallgat a gazdája szavára;
Békóba tett engem is a szerelem,
Az alföldön a legszebb lányt szeretem.

Majd előadván, hogy mennyire szerette azt a gyorslábú csikóját, melyet a debreceni szabadságon eladott; egy gyors forduattal azt mondja:

„De nem bánom, a rózsámnál az ára,
Neki adtam kendőre, pántlikára;
Ne zsugorgasd azt a bankót, jó lélek!
Ád az isten még többet is, ha élek.“

Ellentéti szépségek a IX-ben:

Kicsi madár a pacsirta,
Mégis olyan nagy a hangja!
Kis lyány az én rózsám Erzsi,
Mégis olyan, olyan nagyon tud szeretni stb.

Az összerakosgató sajátság pedig a XI-ben van gazdagon képviselve, pl.

„Esik a hó a határon,
Fehér, mint a fehér vászon;
Ha én olyan fehér fehér volnék:
Hej be szeretne a legénység!“

Azután, ha oly barna volna, mint a bogár, vagy piros, mint a hajnal, s karcsú, mint a jegenye: akkor az idén még férjhez menne.

Nagyító képei közűl említsük fel az I. k. XVII. dalából:

„Nem bánom én, hadd jőjjőn
A fergeteg széllel!
Nem bánom én, hadd szórja
A nyájamat széllyel!

Máshoz adták a rózsám . . .
— Ha sírását láttam!
Zápor-eső, zivatar
Verheti a vállam!“

Figyelemre méltó a 2. k. V. dala ama gyöngédségnél, mondhatnók paraszt udvariasságnál fogva, hogy a kit szeretett, azt még akkor sem sérti meg, ha arra nagy oka volna. — Hetedhét országról jön vissza a legény s siet a Sajó partjára, hogy újra láthassa a kedvese piros két orcáját; de a mint meglátja így kiált fel:

„Mi lelt húgom, beh sápadt az orcád!
Nem jól szabták, kurta is a szoknyád . . .
Nem megyek át galambom hozzátok,
Mert harapós nagyon a kutyátok!“

De talán mindenik népdalánál szebb a Télen nyáron ... kezdetű, a melyben szende gerjedelem, ünnepélyes, emelkedett hangúlattal drámailag van előadva. Benne nyíltszívű egyszerűséggel ömleng hő érzelme, s a nyelv által is kifogástalanúl el van találva a való, a meleg, a mély érzés hangja; a mely tulajdonságok a költői tökéletesség színvonalára emelik e költeményt. A Petőfi és Arany szelleméhez méltó költő-barát itt szintén teljes fényben áll előttünk.

S nem hiába, hogy Borsodban oly általánosan szeretik ezt a dalt, de úgy látszik, hogy maga a költő is Alsó-Borsodra, még pedig Igrici vidékére gondolt e dal alkotása közben. A sugár tornyok a Tisza mentéig itt láthatók, a nagy pusztaságok a Mátráig, Tisza-Füredig s Margitáig itt terűlnek el; s itt van még meg a jó nép lelkében az a mocsoktalan becsületesség, mely a szülékkel, a királylyal s az istennel szemben annyira siet kötelességét teljesítni.

Hogy mennyire javíthatják az embert a jóizlésű és jó szellemű költői munkák, azt T. e költeményénél példa-vehetőleg tapasztalhatni. Midőn egy szerelemre gerjedt ifjú eldalolja ezt a dalt:

„Imádkozz' te, rózsám, a jó istennek!
Aztán gyere, templom után csókolj meg;
Eszem azt az imádságos kis szádat,
Három hétig nem hallod egy adtámat!

ez megnyeri a legényt, s többet javúl, szelidűl az akkor, mint ezer hosszú predikátio által. Ugyanazért itt ismét jelezhetjük azt a megbecsűlhetetlen irányt, mely Tompa költészetének legfőbb érdeme, hogy t. i. műveiben s így népda-

laiban is az igazság és szeretet állanak a szépészet mérlegén, s jószellemű alakjai által békés, szerető, gyöngéd, igazságos hangulatra ébreszt. Tompa az ő művészi nevelői kezével folyton-folyvást osztogatja az erény virágait; elnyúl oda, hova sem iskola, sem templom, sem törvény nem vihetik el az élet és cselekvés szabályozóit: a puszták fiainak kebelébe is, és ott munkál jóltevőleg az erkölcsi élet érdekében. S ha ez igaz, úgy más oldalról elgondolhatjuk azt is, hogy napjainkban minden nevelői tényező miként hat rontólag a fogékony keblekre.

Népdalain kívül álló dalaiban nemcsak az érzület egyes húrjait érinti meg, hanem az eszmék világának kincsei által is költői ihlettséggel gyönyörködtet. Őszi tájnak című költeményében az eszmetársítás, párhuzamos haladás, összerakás, a természeti képek által való jelképi kifejezés, mind szépen összeolvadva találhatók; s míg egyrészről a kezdősor festőisége ragad meg, másrészről mintegy lassú halálba átmenő szelid accord érinti elandalított kedélyünket emez utolsó két stropha:

„Édes terhed, édes álom!
Szinte érzem szempillámon;
Hogy lehajtsam. szinte vonja
Fejem a fák hulló lombja.

„A fák lombja csendesen hull...
Nem küzdéstűl, fájdalomtúl;
Itt a végharc ismetlen,
Lehet-e meghalni szebben..?!

És ilyen dala Tompának, melyekben t. i. egyszersmind a rhythmus is szerencsésen összeol-

vad az érzéssel, sok van s többet azok közűl a művelt közönség ajka is fentartott, mint például: „Néma hölgy fut a nagy éjszakán;“ „Kizöldült az erdő fája, leveles,“ „Repűlnél lelkem, fent repűlnél“ stb. kezdetűeket. S azt az édes érzést, melyet bennünk e dalok közvetlensége támaszt, csak az zavarja meg, hogy itt-ott nagyon is szemlélődőkké válnak, s nem ritkán elnyúlván, kellő emelkedettséggel nem szárnyalhatnak. Mintha csak kényelmünket keresné a költő, bőven részletez, s ez oknál fogva kedélyünk elevensége több ízben elvész, phantasiánk elbágyad és lelkünk rezgésbe hozott húrjai észrevétlenül elnémúlnak.

Szóljunk még ez ismertetett költeményfaj kapcsában Tompa bordalairól, vagyis azon költeményeiről, melyeknek részint bor a tárgya, részint a lyrai érzület csapongó játéka a fő eleme. A borének címmel nevezett költői faj keretébe igen különféle tartalmú költemények sorozhatók be.

Együtt kell képzelni egy társaságot, a mint az egy asztal körül vidáman, eleven kedvvel mulatozik s kedélyhangulata így vagy úgy módosúl, és a mi csak előfordúlhat ezek beszélgetéseiben, mindaz tárgya lehet az úgynevezett társasdaloknak, vagyis — boréneknek. Már Athenében, a borénekeknek Görögország minden más városa felett való bölcsőjében és honában, igen különféle rhythmusos alakban jelent meg a borének, s nálunk is egymástól nagyon elütő példányok találhatók. De jó bordalokban, mint minden irodalom, a magyar nemzet irodalma is szegény. Minek oka főképen abban keresendő, hogy a mulatozók örö-

meit, busongásait, jó kedvök csapongását, és így a bordal tartalmát és célját nagyon különbözőleg fogták fel a költők. Már Plató feddette Kinesiast, hogy ilyféle dalai által csak a tömegnek akar tetszeni és mitsem törődik a finomabb ízlésüek követelményeivel.

Igy történt ez nálunk is Horváth Ádámtól Petőfiig. Némelyek, mint p. o. Kisfaludy, Bajza, Kölcsey és Vörösmarty nagyon is józan, bölcselkedő, szónokias bordalokat írtak; mások pedig, mint p. o. Csokonai, nagyon is sok mámort vittek be ilynemű költeményeikbe. A fődolog pedig épen az volna, hogy akár az összes társadalmi állapotok, akár a politikai helyzet köréből veszi a költő gondolatait, az a mulatozók lelki nyilvánulásait akként tüntesse elő, hogy abban minden elem szerencsésen vegyűljön; a nemzeti sajátságok félreismerhetetlenül kitünjenek, rövid és szabadröptű legyen, s ezeken kívül a platói kifogást se lehessen rá nézve alkalmazni.

Tompa Mihálynak idesorozható költeményeiben igen sok oly eszme van, a melyek lényeges elemeit alkotják a jó bordaloknak, s néhol a forma is annyira ahhoz való, hogy énekelni is lehetne; ámde kevés húron játszik, sok a komoly szellem benne, a mámornak pedig nem egy ily fajta költeményében alig van valami nyoma. Józanság és szónokiasság inkább a jellemző sajátságaik, semhogy a kesergés, dévajság, pajzán kedvtöltés oly szerencsésen vegyűlnének, mint p. o. Petőfinél „Részegség a hazáért“ avagy „Rég veri már a magyart a teremtő“ című kitünő bordalaiban.

Elmélkedés a kancsó felett című

költeményében a velős eszmék mellett jól vegyített mámor van alkalmazva s a bor mellett való kesergés, a fájdalom, a mely izgatólag hat s mintegy indokúl szolgál a túlcsapongásra, kellő mértékkel van tartva. Ezeken kívül a magyar szólásformák és észjárás, nemkülönben a magyar borivók szokásai találóan vannak kifejezve. De nincs benne elég viharzó mozgalom s dalolásra nem alkalmas.

Borozás közben című költeménye három genreszerű képben az élet furcsa viszásságán tépelődik, elmélkedik, kacag. Az elsőben a mindig hűtlen s mégis mindig gyöngyöt viselő leányra gondol; a másodikban a görbe és vak utakon haladva szörnyen híressé lett ifjú ismerős szerencséjéről szól; a harmadikban pedig ezek ellentéteképen a maga becsületes szegénysége felett keseregve, így kiált fel:

„Hja! egyikünk hitvány s szerencsés;
Derék s koldúl a másikunk;
Mondják, hogy majd a másvilágon . . .
De hagyjuk ezt, — inkább igyunk!
— Töltsétek meg a poharam!

A végsoros refrain nem kevéssé emeli e költemény hathatós voltát.

A boriszához című versben a vigan csapongó kedély gondtalan örömélvezeteit sorolja el a költő, s annak derűs boldogságán elmélázva ekként énekel:

„Igyál . . . igyál, boldog halandó!
Lehetnék bár hozzád hasonló,
Olyan, ki a pohárhoz ért:
Fagyos józanságom' cserében
Odadnám a hő mámorért!“

Eszmegazdag költemény a Szőlőhegyen címü költemény is, melyben a költő a bort, mint az élet egyik szükséges fűszerét magasztalja; a Víg szüret és a Farsangban címüben pedig akként csillog-villog a jó kedv a költő szellemétől, mint a hó tündöklik a nap fényétől.

Általában azt mondhatjuk, hogy Tompa gondolkodása kitünően alkalmazkodott e forma tartalmához; de uralkodó érzületének az nem felelt meg. Elmélkedése boncolgatóbb, okoskodása felbontóbb, lyrai érzülete sokkal finomabb s kedélye inkább mély és sentimentalis volt, semhogy egyéni jelleme ezen költeményekben is teljesen érvényre ne jutott volna.

„Igyunk, tréfáljunk s maradjunk igaz gondolkodásuak“ — mondá a chiosi ion költő. Ez jelleme Tompa Mihálynak is.

Abban az időben, a midőn föntebb említett költői levelét írta Tompa Petőfihez, T. makacs szembajban szenvedett. Ennek dacára verse vidám hangulatú, könnyed menetű, s benne a bor viszonya az emberi élet örömeihez és bajaihoz igen találóan van előtüntetve, s ez az elem igen kellemes alakban jelenik itt meg költészetében.

A Szemere Miklóshoz Pestről 1846. év januárjában irott költői levelet már ellenkező gerjedelmek jellemzik. Példának okáért:

„Ha az Isten éltet, egy kis házat veszek,
Lesz mellette kertem s árnyékos szilvásom;
Kertem egyik felét felhagyom virágnak,
Másik felét pedig búzának felásom;
És puha földjébe tiszta magot vetek.
— Hej, ez az idegen szalma olyan hideg!

A kert legyen apró gyermekimnek könyve,
Majd ott tanítgatom őket térdeimen;
Első táplálékot a gyönge szív s elme
A jó, a nem mérges természetből vegyen;
Hogy, megkeserítvén őket majd az élet
Legyen hová nyugtot találni megtérnék!

Megtanítom őket, hogy az emberek közt
Sohase várjatok üdvet, boldogságot!
Itt majd nem érezik a sajongó sebet,
Melyet apjok lelkén a csalódás vágott;
Jókor tanúlják meg ezt az ártatlanok,
És áldják porom is egykor, ha meghalok!"

Úgy látszik, ez időre már mély sebeket vágott Tompa szívén az élet. Tapasztalatai s körülménye rideggé tették jelenét s képzelme a jövőt többé nem a fővárosi tarka élet zsibongása közé rajzolja. Elvágyakozik. „Beteltem — úgymond — e lármás világgal. Fénye s zaja unalmat ad." Az idylli élet szelid varázsa vonja lelkét, s halhatatlan dalai a csendes mélázás kellemes hangján zengenek. Azt mondja a többek közt:

„Maradj, maradj mező patakja
A réten, hol ered fakad!
A nagy tenger zúgó ölében
Elvész neved, elhalsz magad!"

A fellengző ifjúkor ködfátyolképei szétfoszlottak, a fölzaklatott szív óhajtásai mérséklődtek, a remények iránya változott, az élet célja módosult. — A családalkotás édes vágya lepi meg. Annyit kér és vár az élettől csupán: hogy szelid, csendes családi világában hőn szeretett szívektől környezetten élhesse át az életet; hogy növekedni lássa a lélekben és szívben egyaránt nemes tulajdonokban gazdag gyermekeket, s hogy a

kedves, édes anyával, „ábrándjaikban drága szőnyegeket hímezzenek azok lábai alá."

„Eddig még úgy is mit sem adtál,
Adj, sors, egy kedves nőt nekem!"

Eme új érzelmek harcot vívnak a régibb, nagyszabású tervekkel. A költészet múzsája is követelőleg lép fel számításai érdekében, melyeknek a nagy város elsőbbségei inkább kedvezők, mint a falusi „kicsiny lak". — „Meggyúlt szövétnek"-nek nevezi magát a költő. „Kinjában ég". S egyedűl az táplálja lelkét, hogy gyermekei bizonyosan nem fogják feláldozni „dicsőség reményei fejében az örömnek legcsekélyebb hulladékát sem, mivel hogy „nekik az az életbölcseleti elv leend örökségük: „Szánts, vess, fákat nevelj!"

Mindinkább felnyitja előttünk szíve redőit, hogy bele lássunk. „Légy üdvöz — így zeng — üdvöz, életemnek meleg forrása: szív!" A „Falusi órák"-ban pedig:

„Egy nyájas szellőcske belopózik hozzám,
Könyvem elfordítja, szememet bezárja . . .
Lágy szendergés lep meg, melyet odacsalt a
Szellő és a méhek altató dongása.

S mint alvó kedvesét meglesö menyasszony:
Rózsafő nyúlik be hozzám a nyiláson;
És lelkem meglátva s hímet varrva róla,
Tündéri képeket mutat boldog álma."

Ez a hangulat a magános élet méla perceiben kellemben és eszmegazdagon zendül meg hárfája húrjain s Bején már ekként fokozódik az epekedés felé:

„S midőn estennen megtérvén haza,
Nem fogad váró lény meleg szava;

Vagy fenvirrasztok csendes éjszakán
S nincsen velem csak a késő magány;
Megvallom: akkor úgy fáj valami....
Annyit szeretnék, tudnék mondani.
A családélet boldog keble ez,
Melyért borongva lelkem epedez?...

A családi élet bája folytonosan élénkül képzelme előtt: „Mily boldog tudnék lenni Istenem!“ Ez a vágy sugalmazza a következő dalt is:

„Szivemhez egy igét nincs a ki szólana
S a tenger éjszakán velem virasztana.
S ah, mert nem fojthatom keblembe a panaszt:
Könyeimmel fehér lapokra jegyzem azt.“

Ennek az epekedésnek izgalmas hatása azonban hevesebben seholsem nyilatkozik. Inkább elégiai nyugalom, mint lázas küzdés jelleme e dalainak. Érzelmeinek mélységével gyöngédsége párhuzamban áll folytonosan; de a szenvedély ereje, a tüzes elragadtatás, a mely Petőfi lantján a lázas, a meglepő izgatottságig emelkedik, oly magas fokúvá szerelmi költeményeiben még akkor sem lesz, a midőn szíve már társra lel:

„Ah pedig ki lenne párom,
Holtamiglan tiszta, hív,
S magzatimnak édes anyja:
Megtalálta már e szív.“

Szerelmével, örömével azonban karöltve jár aggódása és kétségeskedése is. Nem meri hinni, hogy boldogító reménye teljesülni fog:

„A vágyó szív nyugtalan keres...
S nyer szorongást, kétséget veled!
— Boldog, kinek nincs mit félteni!
Boldog, a kit senki sem szeret.“

Később halálvágy is lopódzik kebelébe, s valami megdöbbentő az a sejtelemszerű nyilatkozat, mely 1846-ban írt Ő s z s z e l című költeményében található:

1. Az ősz nyájas verőfényén ülök,
Körültem sárga, száraz lomb zörög;
Oly jó ittkünn nekem!
A természetnek hervadása
Beszél lelkemnek csendesen.

2. Sápadt vagyok mint az ősz s hallgatag,
Nem érzek én sem mély fájdalmakat;
S míg bús szellő susog
S nyájas sugár dereng az őszben.
Ajkam sohajt, — és mosolyog.

3. Míg jő, megy lelkemen a gondolat:
Szakasztok kisded őszvirágokat;
S végök lesz hirtelen
Sovány, hosszúkás ujjaim közt . . .
Hideg, nagyon hideg kezem!

4. Ah, mért is ilyen hosszú életünk?
A hatvan, nyolcvan év minek nekünk?
Sokáig élni öröm-e?
Ha bánat, kétség, fájdalom van
Szurkálva perceink közé?

5. Jobb volna az éveknek csak fele,
Zavartalan öröm közt telve le;
Hogy élet és kebel
Fényes, piros lángban, miképen
A fáklya, úgy lobogna el!

6. De égő fáklya nem vagy életem!
Úgy sápadok meg én is csendesen
Mint ágon a levél . . .
Ah, a természet haldoklása
Lelkemmel titkosan beszél!

Reménytelenségbe hajló kétkedésének abban van oka, hogy szerelme tárgya, Zsoldos Emilia, mint már fentebb is említők, igen előkelő családbeli lévén, a szerény állású ref. lelkész tart a megrögzött előitéletes társadalmi nézet egyetemes hatásától.

Reménybeli állapotának ezt a fokát jelzi Graefenbergbe indulásakor írt dala:

„Piros hajnalban volt útnak indúlásom,
Búsan tekinték át a szük völgynyíláson,
Hol a leány lakik;
Érzi-e, hogy lelkem a hajnalszellőben
Elszállott álmaig?

Óh lányka! öröme s kínja gondjaimnak!
Szemed hajnalcsillag, de esthajnalcsillag;
S fájdalom az nekem.
Nembogy feljebb jőnne, de mindig lejebb száll
S végtére lemegyen.

Lemegyen, lemegyen, . . . s rám borúl az éjjel,
Arra az ösvényre engem ki vezérel,
Melyen a családi
Nyugodalmas élet boldog tartományát
Fel lehet találni? —“

Csüggetegsége egyre nőni látszik s mindazok a lelki küzdelmek, melyek együttesen dúltak keblében, kifejezést nyertek „Graefenbergben“ 1848-ban írt költeményében:

„Hűs kútfejek csurgóinál ülök hallgatva egyedül.
Lelkemre barna fellegárny: a mult emléke nehezül.

S fájdalmasan elgondolom: mi boldog ember, a kinek
Keblét lángok nem égetik... — hanem, mint e forrás, hideg!

Elgondolom: mi haszna volt nemes tüzednek oh kebel?
Hogy lángjánál tenéleted s boldogságod perzselted el!

És felsohajtok csendesen: hideg forrás, hideg patak!
Fagyaszszátok meg keblemet... és koporsómig áldalak!...

Ebből a hangulatból fakad „Küzdés“ című dala is, melyet így fejez be:

„Oh fák, szóljatok! ti vén apostolok, kiterjesztett karokkal barna-zöld palástban!

Mondjátok: igaz-e, a mit e szív érez, ohajtozva érez, jobb pillantatában?“

De nemcsak ez az érzelem, hanem hazája sorsa is izgatta a hazafias költő kebelét. Leginkább itt írta ama lyrai költeményeit (Nagyjaink, 1848, Történet, Jön a muszka), melyeket forradalmi verseinek neveznek, s a melyek közűl Babos álnév alatt (Tompának több álneve is volt, minők pl. Rém Elek = Kelemér, Bojtor János), néhány meg is jelent a Vas Gereben (Radákovits György) és Arany János által kitünően szerkesztett „Népbarát“ című lapban. Demokratiai érzelmeinek ugyan már 1845-ben jelét adta a Karácsonkor című költeményében, melyben a Megváltó születésnapján „az árva népre“ gondol; ilyen eszméket tolmácsolnak: Művészet és pályabér, „Fent és alant,“ „A hű vitéz“. Ugyancsak Graefenbergben való időzése alkalmával beszélt Enhuber, katholicus vallású öngyilkos őrnagy sírjánál, a kiről — mint T. mondja — „azon egyház, melynek kebelébe vallásánál fogva tartozott, sötét tette miatt levette kezeit s temetőjének ajtaját becsukta kiszenvedett holtteteme előtt. De — folytatja T. tovább — felveszszük mi gyógytársai, barátai, az Úrban s emberiségben testvérei, felvettük részvétünk és szeretetünk ölébe a szerencsétlent, s felhozván e méltóságos halom

tetejébe: sírt ástunk számára a százados fák árnyában, és egyszerű, szabad, protestans tisztességtétellel mindjárt belé is fektetjük a végnyugalomra". (Halotti emlékbeszédek, írta T. M. 1867).

Még ez év folytában történt a szabadságharcosok közé való beállása is. Tompa ugyan csatakedvelő ember semmi tekintetben sem volt. Mint Eötvös József, úgy ő is inkább elvonulva epekedő, a vett sérelmek égető hatása alatt hallgatagon szenvedni tudó természettel bírt. Hőn szeretett hazája szent ügyeért azonban így is küzdeni óhajtván, a rimaszécsi honvédtáborral útra kelt és résztvett a schwechati táborozásban. S míg egyrészről szép szónoki beszédeivel megnyugtatta és föllelkesítette a tábort, csendes óráiban épen úgy, mint Petőfi, a szerelem szelid múzsáját hallatta. Alig szenved kétséget, hogy Nefelejcs című költeményét ekkor írta. Azt mondja e versében:

„Kedves lánykám! égi szép szemedből,
Hívedért könyűt gyakorta ejts!
Kebleden, édes bús harmatától
Úgy virúl a legszebb nefelejcs!

Következtetnünk lehet, hogy az 1849. év első napja a költő szívvilágát illetőleg derűsebb arculattal virradt fel, s azért énekelheti:

„Ki nem feledhettem imámból a lányt, imádottamat;
S ime nyilt ajkamon véletlenül ez új fohászt lelem:
Maradjon oh leány, kebledben a régi szív s érzelem!"

Ennek az esztendőnek tavaszán állott az ifjú lelkész a keleméri egyház oltárának tiszteletes szolgálatába, s ez év májusának elsején fűzte életéhez a szeretet minden láncával s az adott szó

elévülethetetlen esküjével lelkesülése édes tárgyát: Zsoldos Emiliát.

Ezzel az eseménynyel Tompa költészete új phasisba lép.

A kétkedés viharzó hullámai elnyugodtak; a vágyak küzdelmes ostromai megszűntek; a költő érzékeny, nemes szíve ezentúl biztató remények kellemes kilátása által jő gyorsabb dobogásba. Mindketten önmagokon belül, keblök igaz tanyájában, a józan ész hűs forrása mellett keresik a boldogító nyugalom csendes kis örömeit. S szedvén a szelidségben és a jellemben gyökerező vonzalom nefelejcseit, zugolódás nélkül, szerény bizalommal tekintenek a jövő elé.

A lelki derékségben gazdag hölgyhöz mindenben méltó volt a férfiú, ki kellő érzékkel bírt ahhoz, hogy az áldott, jó nőben, a hű élettársban fölismerje azon női jeles tulajdonokat, melyeket föltételezett benne már „Levél egy anyához“ című költeménye írásakor.

Petőfi és Tompa ketten állottak ez időben a költészet hivatottjai között, kik megcáfolva a családi élet prózaisága felől táplált hibás nézeteket, az érzelem fönségével, az őszinteség soha ki nem pótolható hevével s megragadó hangon emelék ki a boldogító nő maradandó bájait. Tompa különösen a szelidséget, szemérmetességet és háziasságot tartja (mint azt az „Otthon“ 11-ik füzetében Csukási József szépen és kimeritően tárgyalja) nélkülözhetetlen tulajdonoknak a nőben, s e tulajdonoknak az ő neje jellemképéből való feltüntetése által oly magaslatra emeli nejét, hova

mély tisztelet és hálás szeretet nélkül senki sem tekinthet.

Azt írja „Hozzá“ című költeményében:

„Fa vagyok én, te kis folyóka
Szerelmeddel reám fonódva . . .
. . . .
Mit mondjak most? elég, ha érzem
Hű karjaid közt üdvösségem!
Mért tudna még epedni vágyam?
Hisz benned mindent feltaláltam!
Ajkam hő csókja homlokodra,
Egy pillantás szemedbe lopva:
Mindent elmond, — mindent megértet
A boldogságról vélem, — véled!“

Mit az emberiség oly fáradhatatlan epekedéssel hajhász: a boldogságot mély érzelemmel, a gyöngédség lefegyverző erejével, a hű ragaszkodás enyhe, méla hangulatával zengedezi. S a mely bölcs elveket virágregéi által példáz, mondáiban figyelmünkbe olt s egyházi beszédei közűl a farsangiakban különösen kifejt, azokat itt szintén szerepelteti s közérzületünk elemévé tenni igyekszik. A „Madárfészek“ szemlélésekor ekként sohajt fel: „Oh, a boldogságnak nincs szüksége fényre! . . . De pirul az ember arca, sorsodat ha látja: szerelemnek, boldogságnak csendes kis tanyája.“

Ez a tarkaság nélküli őszinte érzelem, melynek tolmácsolásánál alig van valami szerepe a phantásiának, mivelhogy az közvetlenül a szívből fakad, igen szépen összeolvad az ő olykor-olykor felvidult kedélyének valami bájosan szelid kedvcsapongásával a Tavaszkor című költeményben:

Puszta már a föld határa,
Ékessége veszve lőn;
Halavány köd és fekete
Csóka szálldos a mezőn.

Hófuvatba hempergőzött
Valahol a Garamon:
Azért fú az északi szél
Oly hidegen, szilajon.

Csak megírnám ezt a verset,
Bárha fú is hidegen:
Jaj de mikor még sikoltóbb
Fergeteg van ideben.

Én volnék a házi gazda,
S más parancsol, más az úr;
Ez a vendég még maholnap
A házamból is kitúr.

Hangja éles, fülhasító,
— Pedig senki sem siket —
És épen nem válogatja
Dalához a rímeket.

Olyan könnyen megharagszik,
Ha nem ringatják kivált,
Akkor aztán nyugtató szót
És bölcsődalt túlkiált . . .

Benn maradjak vagy kimenjek?
Nem találok nyughelyet;
Már most melyik vízbe fúljak . . .?
Künn is, benn is fergeteg . . .!

. . . Mit beszélek? — hisz tavasz van!
Tátva-nyitva ablakom,
Nem a fergeteg zúgását,
A madárdalt hallgatom.

A sövényen fürtös ákác,
S nyiló bodza hajlik át,

Érzem, szívom gyógyvirága
Édes finom illatát . . .

Feleségem csendesen köt;
Elmélázó . . . hallgatag . . .
Nincs zaj a szobába', tollam
Gyenge harsogása csak.

Ah hiszen, mind szent igaz, hogy
Künn tavasz van, ittben csend;
Hanem aztán a tavasznak
Vége még is tél leend.

És e csendes házba is majd
A zaj könnyen megjöhet . . .
A patvarba . . .! mennyi bajt is
Csinál az a szeretet!

Lyrai költészetének gazdagodása ez időben kiválóan szembeszökő. Enyelgően idylli avagy melancholikus családi költeményei egyiránt magukon viselik a Tompa geniusának jellegeit, s erősödő szenvedélye mindig megtalálja a bájteljes kifejezéseket.

Fiam születésekor címmel 1850-ben írott költeményeiben a lelkesedettség által hevített kebel ódai tüzű s hymnusi emelkedettségű alkotásait szemléljük. A szív leghatalmasabb érzéseinek tisztasága, a családi érzelem heve, a lyrai lengedezés lágysága, a tapasztalatban gazdag élet tanácsadásai és intései, a keserűségeket ízlelt élet keresztyéni megnyugvása a természet különszerűségének áldásában, s végre a honfi mély fájdalma, midőn az ő kicsiny gyermekének lágy bölcsője az eltiport édes haza boldogságának sírhalmánál reng: e költeményeket annyira jellemzetessé, a boldogító, de bánattal vegyült érzet oly hű ki-

fejezőivé teszik, hogy a baráti triász címmel összefűzött költőknek: Aranynak, Petőfinek és Tompának múzsái ez alkalommal a dicsőségnek szintén ugyanazon fokán találkozának.

Tudjuk ugyanis, hogy fia születését nemcsak Tompa, hanem Arany és Petőfi is költemény által tették előttünk is örökre emlékezetessé.

Arany János az élet könyvéből írja ki fia számára, mint írta Deák Ferenc Vörösmarty Bélának, a legbuzgóbb szeretettel nyujtott sorokat. Azt óhajtja fiának erkölcsi jövője érdekében, hogy „az erény diadalában“ mindenha rendületlenül bízzék, s óvja meg elméjét és szívét ama fekélyektől, melyek az életnek szebb örömeit s édesebb gyönyöreit keserűséggel vegyíthetik. Életpályáján a melegítő, megnyugtató vallás legyen vezető csillaga, s lássa azon mindenkor a szülői gyöngéd szeretetnek eme szavait: „Imádkozzál, édes gyermekem!“ (Tüzetesen tárgyalta Sas János a „Prot. egyh. és isk. lap“ 1879-ki folyamában.)

Petőfi Debrecenben 1849-ben örökítette meg kedves lyráján, mely a politikai izgalmak, sőt a harc rémítő napjaiban is oly kellemes ihletéssel tudott olykor-olykor megszólalni, apai első érzelmeit. S a lelkesedés eme rendkívüli költője az ő „kis parány“-a születésének emlékezetére szentelt sorai által egy aesthetikai kis paradicsomot teremtett.

A három költő lelkének mintegy vérmérséki hangulatára nézve inkább például szolgáló költeményeket aligha említhetnénk föl.

A bánat angyala azonban csakhamar kiterjeszté szárnyait Tompa Mihályék hajléka felett.

Még abban az évben elvesztették Zoltán nevű fiacskájokat, s a költő apa „Pünköst reggelén“ című elégiájában már így kesereg:

„Virít a rózsa, és a hajnal
Harmatja még kelyhén ragyog;
Az ünneplő sereggel én is
Pünkösti rózsát szaggatok!
S halotti koszorúba fűzve,
Bús harmatot hint rá szemem:
Kórágyon fekszik szenvedő nőm,
Terítőn kedves gyermekem!“

Petőfi lantjára a szerelem és boldogság növelé a soha el nem hervadó költői virágokat; Tompa költészetében ott kell keresnünk az ő valódi dicsőségét, a hol az ember iszonyú szenvedései vannak tolmácsolva. Vagyis Petőfit nagy boldogsága, Tompát nagy fájdalma avatja művészszé, s nagysága tán sehol sem magasodik annyira, mint a midőn gyermekeinek elvesztése felett egész lénye fájdalmába olvad.

Mily erős harcot vív a költő szenvedése a vallásossággal az „Isten akaratja“ című ódában! Hogy igyekszik táplálkozni a megrendült lélek a praedestinatio kenetteljes szavaival, a jövő élet vigasztaló reményével! . . . Mennyire lelkünkbe hat a költő, midőn Isten bölcs akaratját látja mindenben e föld változásai között. Hogy a virág elhervad, a cser kidől, a mélység tetővé alakul, kiégnek a világegyetem bolygói; hogy a kiknek nem volt bánatuk soha, azok megtanúlnak sírni; a szeretett és átkozott lények egyiránt megsemmisülnek; nép lesz nép felett. E tudatban dicséretté válik a kemény szó a békétlen ajkon,

elcsendesül a kikeseredett szív szélvésze, s mint nyugasztaló szellem jelenik meg ama fölemelő gondolat: az Úr tetszése ez! Az Úr tetszése az is, hogy a holtak néma hazájában látogassa kedves gyermekét, s:

„Járván a temetőn tanútlan éjeken,
Egy kisded sír felett törnek meg térdeim
S felháborult elmém' ugyan hányom-vetem
Az élet és halál örök kérdésein!
— Mért is végződtek oly kevéssel évei! . . .“

Szelid megnyugvásába később kétkedés vegyül:

„Ezernyi köny s nyomor mégis honnét van itt!?
— Uram nem érthetem a te akaratod.“

Majd mintegy megbánja a támadt érzéseket és tett nyilatkozatokat:

„Ne gerjedj oh Uram, haragra ellenem;
Mely bennem így zajong, az a por . . . a salak.

Azután a csüggeteg remény erőt merít az örök Jóság kimerülhetetlen szeretetéből:

„Elmúlik tőlem is a keserü pohár,
Melyet velem te bölcs tetszésed most itat.

S a rendíthetetlen keresztyén ember hit bizalmával folytatja:

„Emelj, emelj, kit a csapás megrengete!
Segíts, hogy elbírjam viselni a mi ért!
S bár mit hoz a világ s élet története:
Tudjam, kitől van az s ne kérdezzem, miért?

Végezetre mintegy beljebb vonulván szívébe a seb, keresztyéni benső odaadás nyilvánul végső soraiban:

„Ha elvesztettem itt, majd feltalálom ott . . . !
Legyen meg hát uram, te szent akaratod!!“

A vallásosság jótékony érzései, az Istennek hódolás eszméje azonban nem olthatták ki mindenkorra égető fájdalmának lángjait. Fel-felújítja azokat az epekedő emlékezet, s veszteségének érzéséből folyó költeményei, minők: Síremlék, Karácsony estéjén, Jégvirágok, mint családéletebeli eseményeinek megható rajzai, az elleplezhetetlen fájdalmas szenvedések szívet metsző nyilvánulásai. „Bánat könyvévé“ lesz költészete, s a Jégvirágokban s Alkonyatkor című költeményekben ismét megjelenik halálvágya:

„Alig várom, hogy lenyughassam; —
Ott én sok szépet álmodom!“ stb.

A „Bár még“ s „Gyógyulás“ címűekben pedig a kétségbeesés sötét színezetével zajong.

Az az igazság, melyet Buffon ama szép szavai foglalnak magokban: „A stylus az ember maga“, minden kétséget kizárólag jellemzi a Tompa szenvedéseit.

De voltak Tompának másféle szenvedései is. Lángelméjét irigyelték pályatársai, s az ebből eredni szokott kellemetlenségeken kívül belsejében a nagy emberek kérlelhetetlen ellensége: az emberiség silánysága felett érzett mély fájdalom dúlt, s egyszersmind az elveszett hon friss sebeit szemlélvén, könycseppek szöktek szemeibe, mint Izrael fiának Babylon fűzfáinál. Nem játszotta ő a rendíthetetlen, a csüggedni nem tudó hazafit; fájdalmát, aggodalmait, sejtelmeit nem titkolta soha, és nem szégyenlette könyeit. Sohajtgatott,

majd jajgatott, s nem erőszakoskodott gerjedelmein, hogy bánatossága sírásba ne csapjon át. Sőt akarta, hogy mindenki sírjon oly módon, a mily értelemben mondja Homernál Odysseus: „Haragszom, hogy senki sem sír.“ De csalódnék, a ki azt hinné, hogy a T. kesergése a mély érzés érzékenykedésénél nem volt egyéb. Midőn, mint a nemzet jelképes dalnoka, mint egy költői népszónok felemeli szavát: hazafi verseiben magas szellem, merész lelkesedés ihlete plasticus nyelven szól. Tompának van tehetsége, van lelki ereje, van műveltsége a bátor férfi lelkesült erejével kitartásra buzdítani, honszerelemre gerjeszteni, s eme költeményei a hazaszeretet legszebb gyümölcsei.

Keble szenvedélyes izgatottságának kiöntése által buzdítólag óhajt szólni a nemzethez, s ekként „részint saját hajlamait követve, részint a mostoha politikai viszonyok s főkép a sajtóbírálat által kényszerítve annyi titkos gondolatot, eszmét és érzést ki tudott fejezni nemzete biztatására, erősítésére s hite fenntartására.“

„Fiaim csak énekeljetek!“ zengi közvetlen a forradalom után írt egyik legjelesebb költeményében:

„Hozzatok dalt emlékül a hajdan
Lomb s virággal gazdag tájiról,
Zengjétek meg a jövőt, ha majdan
E kopár föld újra felvirúl.

Dalotokra hamarabb derül fény,
Hamarabb kihajt a holt berek . . .
A jelennek búját édesítvén:
— Fiaim csak énekeljetek! . . .

S e szózatszerű költeményéhez jegyzetként azt írja a költő: „Lelkesüljenek, énekeljenek a költők az elmúlt romboló vihar után. Lelkesüljenek! Szent reménynek nem szabad elaludni. Ezt éleszszék a költők a sötét gyásznapokban még inkább!"

Ki ne venné észre, hogy a nagyhírű symbolicus költő, a virágregék írója, „A madár fiaihoz" című és más ilyféle költemény írásával ismételten saját világába lép. Célja szolgálatába szegődik a természetből minden, s erős jelképi vonásokkal rajzolja a maga s vele a nemzet fájdalmait és ébredező reménységét. Megragadó ellentétei által szerfelett fokozza a hatást, s az izgult érzület hangja, a nyugtalan állapotot kifogyhatatlan ékesszólással, meglepő leleményességgel és mindig költőileg színezi ki. Az anyamadár bús beszédében, mely alatt a haza szavát értjük az ő dalnokaihoz, a hazaszeretet s kötelesség a haza iránt oly szépen, oly erélyesen s meghatóan van a szívhez szólva, hogy annál kitünőbbet talán a világirodalom is kevés számmal mutathat fel.

Különösen figyelemre méltó az a nagy könnyedség, melylyel megtalálni látszik; azt a legalkalmasabb szemlélhető külalakot, melybe eszméit elrejtheti.

1850-ben írta „A gólyához" című elégiáját, mely a hazaszerető szív szenvedésének legszemrehányóbb nyilatkozata a hűtlen honfiakkal, egyszersmind a tolakodó hatalommal és a haza állapotával szemben. Tudjuk, hogy magára is vonta a figyelmet ugyancsak, s írója mintegy hat heti

nyomorúságot szenvedett a miatt Kassán a cs. k. hadi törvényszék megidézése következtében.

E költemény írásakor a Tompa neje előre kitalálta, hogy férje hazafias verset ír, mivel ekkor szokott annyira elérzékenyedni, mint ez esetben is tapasztalható volt. Szemeiben könyek csillogtak, s a hű nő szelid részvéttel csókolván ki azokat, a felindult költő férj édes mosolylyal jutalmazta neje gyöngédségét és így szólt hozzá: „Egyedüli enyhülés a te szerető szíved vonzalma lehet az én hazafiúi fájdalmaimban.“

Nem ok nélkül írja tehát Tompa Mihály:

„Ti a költő dalán csak elmulattok:
Szép nektek az, csillogó ékszer, bársony;
Ha tudnátok, hogy a dalnok szivéből,
Mint támad az fájdalmas éjszakákon!

Második gyermekének születése, kinek az anyai szeretet Mihály nevet adott, — az elsőnek Tompa adta a Z o l t á n nevet — vidámabbá teszi a hamvai paplakot s a költő férj és apa csendes örömű lelke valami kellemetes hangon szólal meg 1857-ben „Május első napján.“

„Igazán ma nyolc éve már, a midőn
Kezed, szíved életemnek kincse lőn!?
Úgy elillant nem is véltem, mintha vélem
Egy jó tündér átrepült vón az időn!

. . . .

Azt a mézet, mit fukaran nyujt az élet:
Százszorozva ízli ajkam általad!

Kellemidben nincsen semmi veszteség,
Vagy szemem csal, a mely vele eltelék?

Néha, néha megrendűl e kis sziget,
De a szélvész a mikép jött, elsiet;

Hol kis bátyja halma látszik: fiunk játszik . . .
Mást adott, ki elvevé az egyiket!

A mit ködben rejtve láttam hajdanában:
Mind megértem, — az én álmam mind betölt!

Csak tovább is, csak sokáig így legyen!
Szelíd holdam, vezérj át az életen!
Hogy majd annak késő végén rátok nézvén:
Boldog álom fogja be az én szemem!

E boldogság azonban nem sokáig tartott. Néhány év mulva másodízben is elrabolta a végzet apai szeretetének osztályosát, s ez által a költő kedélye még borúsabb s lyrája még bánatosabbá vált. S valóságos miltoni fájdalommal mereng a kedvesek sírhalma mellett s adózik elfelejthetetlen emlékezetüknek.

Fönséges elegiai nyugalommal zengi:

„Gyakran sírod hantját, virágit
Öntözve, kedves kis fiam!
Vagy ülve bús szívvel fölötte
Az est késő óráiban:

Elgondolom, mint játszadoztál
Egykor zajongva térdemen,
Elgondolom, mily rosz magadnak
A bús üregben oda len!

Várj, nem soká ketten leszünk ott,
Sírod választom nyughelyül — — "
— De oh! akkor szegény anyácskád
Hogy marad itt fen egyedül!?"

Mélyebb sebeket nem gyógyított női gyöngéd kéz soha, mint a minők a Tompáéi voltak; s hogy tapintatosabban nem gyógyíthat női kéz, mint a Zsoldos Emiliáé, arra nézve a költő „Oh hölgyem" című költeménye is bizonyság. Három

képecskében jellemzi itt nejének nyájas részvétét, gyöngédségét és bizodalmát. Azt mondja:

1. Ha lelkem mint a tenger háborog,
. . . .
Óh hölgyem! lelked lelkem viharát
Megérzi, — s bút, zajt híven átveszen . . .
S borús könycsep hullámozik szemed, —
E nyájasan kéklő tengerszemen!

2. Ha önterhét nem bírja bánatom:
. . . .
Óh hölgyem! életem szép napja te!
Mosolygásod szelíd sugáritul
A bánat is ragyog, — s könyűiben
Remény s enyhület szivárványa gyul.

3. Ha lelkem a sötét jövőbe néz:
. . . .
Oh hölgyem! csüggedt lelkem boldogabb
Idők reményével karoljad át, —
Mikép a repkény zölden folylya be
Az ó kápolna ingatag falát!"

A nejéért élő-haló, a soha nem ernyedő hű ragaszkodás s a szerelmi boldogság enyhe, méla hangulatát lehelik: Távolból, Tavaszkor, Itthon vagyok, Jöszte kedves, Hűség, Nyári estén, Nálad nélkül, Ne hagyj még itt, Ha . . ., Utolsó verseim című elégiái és ódai költeményei.

Nőmnek című merengő költeményében, melyben a remények mintegy visszafordultak már és emlékezéssé váltak, még mindig teremtő elmével, dús poetai érrel, alkotó természettel s művészi nyugalommal szól, s az „Olaj-ág" című olvasó és imádságos könyvét ajánlva általa nejének, a többi közt bucsúzóul, végelismerésül azt mondja:

„Türj s légy erős, minő Te lenni tudsz,
Ki könnyűvé teszed a nehezet;
Kínom súlyával ez örvény fölött
Mi tart fenn engem? Lelked s kis kezed!
Áldás reá! — De légy tengyámod is,
Tartson fel a hit, bizalom s erély;
Nem lészsz magad, — kisér, óv szellemem,
S Isten veled marad: — ne félj, ne félj!

Tompa e költészete meggyőz a felől, hogy az elégiai alak, mely a görögöknél és rómaiaknál is annyira kedvelt faj volt, nem kevésbbé kedvezett Tompa hajlamainak. S nemcsak annyiban kedvezett, a mennyiben alkalma nyilt mindazokat az elemeket egybeolvasztania, melyek lelkében, mint emberben és papban megvoltak; hanem azért is, mivel az elégiai alak a bővebb beszédre, az áradozásra is inkább alkalmas. Erre késztette lyrai érzületének dúsgazdag volta, ama pedig hivatalából folyt. Mert mondjon bárki mást, az mindig igaz marad, hogy az állás nyomokat vés az ember lelkületére, s azt a szellem nyilatkozatai is magukon viselik.

Tompa szelid elegikus költeményeinek alig van párjuk a felfogás finomságát, a nyelv erejét és kellemes voltát tekintve; sőt vannak olyanok is, melyek a vihar hathatós szavaival mennydörögnek. „Mikor majd eljön az idő, A sólyom, A távozó után, Özvegy gólya, Pacsirta-dal, A pusztánghoz, A repkény, A tél, Halmon állok, Kerényi Frigyeshez, — mind jeles művek, többé-kevésbbé vegyülve másnemű elemekkel. Ez utóbbiról kellő méltatással ír „Az elegiáról“ című koszorúzott pályaművében Aigner Lajos.

Allegóriái közűl némelyek Zrinyi Ilonát

tartják a legkitünőbbnek; de ebben tévedés van. Zrinyi Ilona nem valami kiváló költemény; a figyelmet azonban megérdemli egyrészt tárgyánál fogva, melyet költőink Szécsi Mária mellett nem eléggé méltányos figyelemben részesítettek; másrészről pedig azért, mivel Liszti báró „Mohácsi veszedelem“ című eposának versformája van benne jól alkalmazottan föleleveenítve.

Kétségkívül igaz, hogy a költői művészet szószék volt Tompára nézve s allegóriái által mint egy nagy tanító járt a szenvedő hazában szerteszét és sok kétkedést eloszlatott, sok csüggedést megszüntetett, sok alvó eszmét fölébresztett s végre sok élő nézetet megigazított, kifejtett. „A szent küszöb, A pipishez, Pusztuló erdő, Télben, Régi történet, A tűz, 1859-re, A fogoly, A testvérek, Megtérő, Sámson, Héber legenda, A jövevény, A sebzett szarvas, Ikarus, A gyászoló, A vihar, A kisértő, Terebélyes nagy fa, Téli reggelen, A folyam, A vándor, Herodes, A palota helyén, A gályarab fohásza, A titkos beteg, Bérc és lapály, A hajó, A madarak módjára és Uj Simeon — egy-egy nevezetes mozzanatot örökítettek meg a magyar nemzet szomorú életéből. S az utókornak egyik szép feladata, hogy ez ige hirdető gondolatait feldolgozza, kibúvárolván azokból az örökbecsű közös igazságokat.

Álljon itt ily kisérletűl a költő „Uj Simeon“-ja.

Az e költemény allegoricus tartalmát képező esemény az uj szövetség könyvében Lukács evangelistánál van elbeszélve. Abból tudjuk, hogy Jézus születése idejében egy Simeon nevű, kiválóan istenfélő ember élt Jeruzsálemben, a kinek

Isten kinyilváníta, hogy mindaddig meg nem hal, miglen meg nem látják szemei a megigért Messiást. S midőn, évek mulva, betelt az igéret, az agg Simeon ajkáról az örömnek ama nevezetes igéi hangzottak el: Uram, bocsássd el most már a te szolgádat békeséggel, a te szent beszéded szerint, mert látták szemeim a dicső Idvezítőt, kit nekünk adott bölcseséged minden népeknek szemei előtt!

A nemzet ihletet dalnoka e kis történetet választá ki az 1862. év elején, hogy kifejezze szabadság után vágyó lelkének folyton folyvást izgató gondolatjait. Sejtő lélekkel új élet, új történetek, új korszak után sóvárog, mely forduló pontot képezzen a magyar nemzet életében. Uj Simeon gyanánt áll elénkbe a költő, vagyis mivelhogy ő a haza és a haza fiainak a nevében szokott szólani — a nemzet; s a miért szíve epedez a várvavárt Messiás — a nemzet szabadsága.

Valóban a fenség sajátságaival, a szív legmélyebb érzeményeivel s a philosophi éles elme finom jellegeivel birnak azon kefejezések, melyekkel e költeményben a szabadság jelentőségét, kipótolhatatlanságát, szentségét ecseteli a költő. Mintegy előtte látjuk a történelem nyitott nagy könyvét, melynek betűi, mint meg annyi szemek, a multba és jövőbe néznek. Ezek által látja képzelme a leölt hullák ezreit, ajkukon az égi szent szabadság mosolyával; látja az özvegyek és árvák földig gyászba öltözött alakjait, s hallja a zsarnokság szolga láncai által szorított hű honfiak átkozódását. Szomorú idők gyászos eseményei ezek! De a kétségbeesés ezen Bábelében

hall egy szent szózatot is, melynek szelíd zengzetére leoldódznak a rút rabbilincsek, békeséges imává lágyúlnak az özvegyek és árvák jajgatásai, s melynek égi hatása alatt a kiömlött drága vércseppekből az édes anyaföld szabadságbimbókat növel, és a halottnak tartott nemzet dermesztő álmaiból új erővel új életre kelvén, felhangzik a győzelem hymnusa.

És e szelíd, szent szózat a szabadság angyalainak karéneke volt. Olyan ez, mint ama csillag, mely a megváltás Betleheme felé vezérle.

„Az új évet megértem ismét . . .
Nem vittek el bú, kor, bajok!“

Úgy látszik, egymáshoz vannak forrva: Simeon élete és a szabadság. Ennek vágya köti a földhöz egyedűl. Ezt jelzi az egész költemény. S ha az a szabadságvágy, mely e költeményt oly hatásossá teszi egy hevesvérű ifjú szájába volna adva, ki már vérmérsékleténél fogva is könnyen lelkesűlhet: az nem hatna oly átalánosan. Gyujtana talán, de e lángnak nem maradna parazsa; behatolna talán a szívbe, de ott nem hagyna mélyebb nyomokat. Igy azonban a fehér hajú, redős orcájú, remegő agg reménykedése, hő ragaszkodása a szabadság várva-várt pillanatához, megragad és erős izgatottságba hoz mindnyájunkat.

„Ha most meghalnék el nem érve,
Mit szívem oly buzgón remélt;
Nem tartanám hosszabbnak éltem,
Mint egy kimuló kisdedét!“

E sorok után mintha pausát tartana a külső, hogy a néma csend után a következő akord an-

nál meglepőbb legyen. Megállapodik s tünődve monologizál:

„Mért függök e zajos világon?
Mikor csend s béke lesz amott . . .
Mit várhatok még életemtől?“

E pár sorban a mélységes bánatú költő alanyi nyilatkozata foglaltatik, ki a megunt terhes élet iszonyú kínjai között csupán csak abban az egyben talál vigasztalást, hogy talán már — nem messze van a sír. — Kérdései által két világot idéz maga elé. Egyikben: zaj, sivárság és keserűség, másikban azonban: csend és nyugtató béke balzsama van. Közöttük könnyü a választás! De a költő még sem úgy választ, mint mi várnók. Nem a csend és örök béke hazája, hanem a zajos, e rég megúnt világ kell neki.

„Azt a napot várom, csak azt! . .“

Kiváncsiságunk és főleg lelkesültségünk lesni látszik a szavakat, hogy ama fenséges világ képéből hacsak néhány vonást is lássunk, mely miatt még maradni vágy Uj Simeon képében a költő. De ő nem elégíti ki a felcsigázott várakozást; majdnem kitérőleg csak annyit mond:

„Szép, szép leend az, sok hasonlót
Nem szűlnek évek, századok.“

Igaz ugyan, hogy e két sorban ama szép napról van annyi mondva, a mennyi versszakok festésével is fölér; de az előzmények után, mintha kérdeznünk lehetne, miért e rövidség? Miért nem szólt többet a költő ama rég várt fényes napról? Talán a politikai viszonyok miatt vélte szükségesnek a költő bölcsesége a hallgatást?

Vagy költészeti szépítő elemet óhajtott ez által is alkalmazni? Kétségkivül praetenitiót használt a költő. Azt akarta, hogy a mellőzgetve, érintgetve lefestett nap nagyszerüsége annál magasztosabb, mert képzelmünk által alkotott, fényben tündököljék. Lelkére, öntudatára mutat a költő, mint a hová vésve van az a szép nap képe, s mely kiséri őt mindenhová, és ébren és aludva vele vagyon.

„Rá gondolék magányom csendén,
S ha örvény nyilt hajóm alatt;
Rá a börtön fojtó legében,
És bujdokolva mint a vad.

Heves csatákban azt kerestem
A por- s füstben szakadt derűn,
Hulló vérem- s muló napomra
Miatta néztem keserűn.“

E sorokban a költő életéből vett adatok vannak elmondva minden szépítés és nagyítás nélkül. A következő sorokbanpedig:

„Sokszor véltem, hogy messze van még,
Sokszor hittem, hogy már közel —“

a nemzet sóvárgó és hányatott helyzete van festve. Ez idézet szintén bizonyitékúl szolgál arra nézve, ha ugyan ilyennek a bizonyítása szükség volna, hogy mennyire együtt érzett Tompa a nemzettel, s hogy mennyire bírta azonossá tenni egész lelki életét a nemzet óhajtásaival és reményeivel.

A költemény következő soraiban mintegy végpillantást vet a költő megfutott életpályájára, mely annyira göröngyös, búval és gonddal teljes volt. S a milyen az most is: aggodalmas és nyugtalan. És mégis azt mondja magáról:

„De boldogabb, mint annyi sok,
Kiknek tört hittel kelle délben
A koporsóba szállniok.“

Tehát ő szerencsésebb, mivel ő még él s neki hite, reménysége lehet a boldogabb jövő iránt. És az ő lelke profétai lelkesültséggel és ihletséggel sejti, érzi, vallja, hogy a szabadság napja közeledik. Vidúl a határ, nem lesz száraz ág többé, nem lesz csüggedt madár sehol. A testvér a testvért szereti, a fiú hálás a jó szülő iránt. Jön, jön a szelíd Messiás, s dicső megérkeztével:

„Izmam gyors lesz, vérem meleg;
Kézen fognak, kik koszorúsan
S dalolva körben lejtenek;
Az életnek rozsdája: a gond,
Kor, kétség, bánat egy se bánt!
E várt napon lelkem utószor
Cseng, villog fényes kard gyanánt!“

Hol van e sorokban az agg ember? Hogy átváltoztatta, mennyire ifjúvá teremtette a várva-várt szabadság megérkeztének édes érzete!

„Hallélujah! Hallélujah!“

zeng, zeng a győzedelmi ének. A remény teljesűl, az új idő szellemét megérzett Simeon távozni készűl

„Elég, elég lesz . . . vén szolgádat
Bocsásd el akkor Istenem!“

A kép teljes, a hasonlat hézagtalan, az allegória megoldást és befejezést nyert.

Tompa irodalmi működésének természete, hogy olvasván, javítson, kifejlődését allegóriáiban érte el, s szellemének, őt mint írót véve, fő jel-

lemvonása: a bánatos merengés, mindvégig fokozódott.

Allegóriáiban és ez időben írt dalaiban az élénk, a megtisztult hazaszeretet s az elkeseredett honfi mély fájdalma nyilatkozik, a mint hazája sebei felett áll. Az emelkedett dalnok a mult idők nagyságának öntudatos érzetében, a bekövetkezett sülyedés szégyenében és a jövő biztató reményében találja táplálékát.

Néha-néha gúnyolódott lyrai költeményeiben, de ekkor többnyire a fölszinen maradt: a szégyen küljeleinél, az idegen öltözéknél, a boszantó szokásoknál és ferdeségeknél, a nélkül, hogy a megérintésnél beljebb, a személy belső hibáira, vinné a támadást.

Rá is illik az a jellemzés, mit Pákh Albert sírköve hirdet:

„Szenvedt s panasz helyett tréfálva vágott;
De gúnyszavát megcáfolá szive
S a fáklya, melyet mind elül vive,
Nem szórt tüzet, csupán világosságot.“

Borongó, fájó érzelem ömlik el legtöbbnyire azon költeményein is, melyeknek írásához egészben a természettől nyeri ihletesét. Ábrándos természetszeretete, mely az őszre nézve a gyermetegség szelid ragaszkodásaig, az ártatlanság édenéig finomul, bámulatra gerjesztő, és különösen érthetetlen azok előtt, kik Schillerrel abban a nézetben vannak, hogy a görög istenekkel a költészet is elröppent a természetből.

E véleményre azonban Tompára vonatkoztathatólag is igen találóan megfelelt Greguss Gyula, midőn így szól: (Kisfaludy-társaság év-

lapja, új folyam IV. köt. 562. l.): „Hogy a természet szépségei gyönyörre, a teremtés csodái a teremtő imádására ragadjanak: a természet törvényeinek ismeretére épen nincs szükség. Sőt úgy látszik, csak megháborít, ha nem osztatlan lélekkel engedjük át magunkat a benyomásnak s figyelmünket a tünemények elemzésében szétforgácsoljuk. A szépséget kiérezzük itt is, habár nem is tudunk számot adni e hatás alapjáról; a törvényességet, az észszerűséget megsejtjük, habár nincs is tudomásunk felőle. De nem így vagyunk-e a művész alkotásaival is? és mégis, ha a szépművet elemezni kezdjük, ha lassan-lassan kiösmergetjük a törvényes kapcsolatot, mely egyes részeit szép rendben egy egészszé fűzi, ha mindinkább földereng a terv, mely szerint a mű készült: nem fokozzuk-e, nem nemesítjük-e ez által tetemesen élvezetünket? A mit az emberek remek művei megbírnak, azt bizonyára a művek legremekebbje, a teremtés is megbírja. A természetnek nincs oka félni a boncoló kritikától. Ne tartsunk tőle, hogy elemzés közben levedlik szépsége. Minden kutatás mellett marad még benne titokzatos végtelen sok.“

Tompa rendkívüli természet-szeretete, naiv ragaszkodása ime, ez idézett sorokban is erőteljes magyarázatra talál. Endrődi Sándorban pedig védőre lel akkor, midőn „A zűrzavarban“ című értekezésében gúnyos hangon így nyilatkozik: „Többé nem vagyunk naivok, nem vagyunk gyermekek! Bölcselkedünk a korral! Beviszszük a valóságot a költészetbe, a valóságot fanyarságával, gépeivel, tudományával, gazdászatával és

börzejátékaival. Szegény Tompa! ő még virágregéket tudott költeni!"

Ha igaz az, mit annyiszor ismételtünk, hogy Tompa élete a megpróbáltatás nehéz iskolája volt, s hogy világfájdalomtól zaklatott kedélye, rhapsodikus nyilatkozatai nem divatos affectatió szertelenségei voltak: úgy T. a hű hitves szeretetén kívül nem nyerhetett egyébben enyhülést, mintha a természet játszi ölébe menekül, s sentimentalis hangulatát a természet ecsetelésének naivságával egyesíti.

„Oh természet! édes, gyöngéd anyám!" sohajtja szíve mélyéből a költő, s e ragaszkodásra nézve nekünk csak az a nyilatkozatunk lehet Bessenyei szép szavaival: „Várja boldogságod, mosolyog szemedke, Felemel a porbúl, virít kebeledbe."

Tompa költészete itt is az érzelem, a buzgó vallásosság s a romlatlan kedély hangján szól a szívhez, mely egyszerűségében annál mélyebb hatást szűl. E mellett úgy találjuk, hogy Tompa az a költészetben, a mi az életben, az a szószéken, a mi családja körében, az a természetben, a mi barátjai között, haldokló mellett, arany lakodalmon avagy árverésen. De néha nagyon is akarja erkölcsi elveit megismertetni és kedvessé tenni, s ebből itt-ott erőködés következik és vétség az egyszerüség ellen. A melyet pedig, hogy mennyire szeme előtt tartott, számtalan javítása eléggé igazol.

Szükségesnek tartotta és jó néven vette az illetékes kritikát: s ha kiérzett az ő költészetére vonatkozó biráló sorokból, hogy irója valóban

foglalkozott azokkal a költeményekkel, melyekről írni vágyott; s hacsak némileg is megközelité az ő költői működésének forrását, irányát és céljait, s kitünt, hogy érdeklődése igazi: úgy Tompa a legszigorúbb itéletet is nagy figyelemre méltatta, magában meghányta-vetette, s nem ritkán alkalmazkodott hozzá. A „nyilas embert", ki a „Pesti Röpivek"-ben oly Tell Vilmos-féle ügyességgel lövöldözte a mélyreható kritika ama hegyes nyilvesszőit, melyekből esetleg neki is jutott, már akkor sokra becsülte, tisztelte és szerette, mielőtt tudta volna, hogy az Gyulai Pál. Később pedig testvérileg ragaszkodott hozzá és rendszeres birálatát nagy örömmel fogadván, költeményeinek ujabb kiadásánál több helyen alkalmazta meggyőző itéletét.

Az a rövidke birálat azonban mely a „Protestans egyházi és iskolai lap 1867. évi folyamának 14. számában jelent meg, s mely a T. legújabb (VI. kötet) költeményeire vonatkozott, nagyon érzékeny kedélyének igen fájt.

Az emlitett lap tudós szerkesztőjének, a Tompa Mihály halhatatlan érdemeit tiszteletteljes baráti kegyeletben tartó férfiunak buzgó érdeklődéséből folyólag szerencsések vagyunk a költő ez ügyre vonatkozó leveleit közölhetni. A magán személy szerepeltetése ez alkalommal teljesen indokolt, mivelhogy ez által még tisztább fényben fogjuk látni a közszemélyt. Meggyőződünk a felől, hogy mily szerényen kicsinynek tartotta ő magát a nemzet ünnepelt költőihez mérten; mily hamar háttérbe szorította, kiengesztelte, elfeledte, mint költő, a tapintatlan, a korához és tekinté-

lyéhez épen nem illő nyilatkozatokat, ha lelkében a szeretet húrjait érinté a baráti kéz, s végre, hogy mily megdöbbentőleg összezúzta idegeit az a lázas izgatottság, melynek életölő hatása alatt hazafiúi és családi életére vonatkozó költeményeit teremté.

A „Prot. s egyh. lapok" szóban levő ismertetése igy hangzik: „Ki nem ismerné Tompa Mihályt a nemzet egyik legkedvencebb költőjét, kinek művei sok időkig fogják hirdetni szerzőjük nemzeties költői tehetségét. Vörösmarty művészetével, Petőfy lángélméjével talán jóval felülhaladja Tompát. De népünk körében előforduló mindennapi eseménykék kedves, egyszerű és mégis annyira megragadó ecsetelésében alig hiszszük, hogy valaki felőlmolná őt. Az ötvenes évek elején nem nyomtatásban ugyan, hanem csak kéziratban közkézen forogtak olyan költemények, melyek részint célzólag, allegóriailag, részint szókimondva, természethűen a nemzet akkori leigázott helyzetét élénk színekkel ecseteléк. Akkor még legnagyobb része azoknak, kik e költeményeket olvasták, nem tudta, ki írta azokat, de azt nyiltan, vagy ha nem lehetett titkon, mindenki bevallotta, hogy a bennök nyilatkozó gondolatok, saját agyának gondolatai, s a bennök rejlő érzelmek, saját szivéből vannak véve. E költemények közől is bent foglaltatik nehány e gyüjteményben, ilyen pl. „A gólyához" irott vers. E gyüjteményt mindenkinek, de különösen hölgyeinknek ajánljuk."

Látszik, hogy ezek a sorok nem akarhattak a komoly birálat igényeivel föllépni. Iróját sem meggyőződés nem vezethette, sem arra nem

gondolt, hogy vajon kielégíthetik-e azok a költőt, avagy hathatnak-e a közönségre?

Szólni akart egyszerűen Tompa e legújabban megjelent költeményeiről. S ez bejutott a nagy gonddal szerkesztett lapba a figyelmes szerkesztő tudta nélkül. Tudta nélkül, mivel szépreményü fia, a husz éves, de az irodalom terén már ismert László ekkor halt meg.

Tompa nem is sejtvén, hogy az eleven figyelmű Ballagi Mórnak mily vihar dúl atyai kebelében, azonnal igy irt:

„Édes barátom! A bámulat fogott el s beteg idegeim izgatottságot kaptak, midőn lapod 14. számában poetai egyéniségem s költeményeim bemutatását olvastam. Mi ez? Ártatlan, jó képpel s naiv hangon adott méltatlankodás és ki csinylés. Nem értem: Mivel érdemlettem?

Már magában az: hogy erővel Vörösmarty s Petőfi mellé vonszol: rosz indúlat; Isten, világ tudja, hogy azokkal én nem mérkőzhetem, mi szükség van tehát annak emlegetésére?

Aztán az a hang: hogy én csak mindennapi eseménykék (az a kedves diminiitivum!) kedves ecsetelője, azaz a csecsemők poetája vagyok, (kit a kritika nem rég a 17 év költőjének mondott ki) felelj meg reá: mi ez? Micsoda hang ez?

Én nem vágyódom, kivált most már nyomorult életem végén, dicséretre; de jól érzem, hogy kicsinylésre, fitymálásra sem vagyok érdemes. S ime a prot. lap, a prot. papot, a prot. iró és barát a prot. költőt ily szépen mutatja be!

Édes barátom! igen kérlek: hozd helyre a

hogy tudod, mert kénytelen leszek az irodalmi közvéleményre hivatkozva, ha botrány lesz is, elégtételt venni.

Isten áldjon meg! őszinte barátod — Tompa Mihály."

E levélben, melynek nincs kiírva a kelete, de a mely 1867. apr. 10—12-ike körűl volt írva, Tompa bizonyára nem akart mást, minthogy a félreértés helyreigazíttassék.

April 15-én azonban mély részvéttel hirdeték a lapok a Ballagi László halálát. S ez úton Tompa is értesűlvén a különösen gyászos esemény felől, jól esett lelkének, ha vigasztalására lehet barátjának. Felejté a vett sérelmet és igy ir:

„Kedves barátom! Magam is kinos szenvedések közt s a véghez közelitve, őszinte részvétemet nyilvánítom azon nagy csapás felett, mely ért. Nem merek vigasztalódásról beszélni; de ohajtom, hogy adjon Isten erőt a fájdalom terhének viselésére, s pótolja ki veszteségedet többi szeretett magzatodban.

Hanva, apr. 19. 1867., őszinte barátod — Tompa Mihály."

Ballagi Mór nagy fájdalmai között sem felejtkezett meg a Tompa leveléről, s fia temetése után csakhamar válaszolt arra. E levelet apr. 19-én avagy 20-án vevén kezéhez Tompa Mihály, azonnal küldi a következő, igen nagy jelentőségü sorait.

„Kedves, szenvedő barátom!

Nem tudom leirni a megilletődést, haragot és szégyent, melyet leveled vételekor éreztem. Micsoda képtelen gonosz játéka a sorsnak, akkor

iratni velem Hozzád, midőn ravatalon fekszik kedves gyermeked! iratni, fatumodhoz mérve, — ostoba, haszontalan dologban! Az Isten áldjon meg, feledd el az egészet, hiszen a dolog ily gyalázatos elferditése, a gonosz sors dolga. Mondott volna lapod rólam bármit, csak ne ért volna ez iszonyu csapás, vagy csak ne írtam volna!

Hanem ilyen vagyok én! a halál révén levő ember! ingerültség, izgatottság rohan meg minden kicsiségre. A példa mutatja.

Ne adj nekem semmi elégtételt, más birálatot, semmit, csak azt hidd: hogy a csudálatos véletlen nekem igen fáj.

Elhiheted pedig, mert a bizottság kezeid közt van eddig. Levelem, résztvevő levelem, melyet, hogy írtam hálát adok Istennek. Olvasván ugyanis a lapokban családi szerencsétlenségedet: rögtön elfeledve minden szamárságot, mint embertársad s igaz barátod írtam. Igen kérlek: még fájdalmadban is hasonlítsd egybe a két levél datumát, pósta bélyegzését s lásd meg: hogy igazat beszélek. Azt is bámulom: hogy jelen állapotodban képes voltál s érdemesnek tartád válaszolni oly nagy változásban, ily pici dologra nézve.

Isten gyógyítsa sebedet. Szivéből óhajtja résztvevő s igaz bsrátod, Hanván, ápr. 20. 1867. Tompa Mihály."

Az a birálat, melyet válaszában Ballagi Mór említhetett, Tompa verseit illetőleg csakugyan megjelent a Prot. egyh. és isk. lap. 16. számában ápr. 21-én a Dömötör János tollából.

Dömötör már előbb fölkeltette a Tompa

figyelmét, mert kérdezősködött utána. Nevezetesen így ír ez ügyben Ballagihoz:

„Tisztelt kedves barátom:

Míg ti a nagy világ zajában s furcsa dicsőségében usztok: mi is megvagyunk itt a provincián ugy a hogy. Én már két év óta beteg vagyok; szívtágolásban kell elvesznem, mi ha csakugyan történnie kell, bár történnék meg már mentül előbb; mert se élni, se halni: furcsa mulatság.

Kérésem hozzád ez: a prot. lap 10. számában ír valaki D ö m ö t ö r név alatt. Ki ez? elárulhatod, mert legkisebb bajam sincs vele. Tehát légy szives nevét, cimét lakását s az utolsó postát értésemre adni.

Isten óvjon s áldjon meg, pompás aranygaluskát készítő szép, kedves leányoddal.

Hamva 1867. marc. 16."

Ugyanez év april 25-én Dömötörhöz is írt egy levelet, a mely szintén szoros összefüggésben van a fentebb ismertetett ügygyel s nem kevésbbé jellemző is lévén a nagy költőre és a szerény emberre nézve, azt egész terjedelmében átveszszük „Dömötör János munkái"-ból.

„Tisztelt uram!

Én hajlott korú ember vagyok, közelebb az 50-, mint a 40-hez. Két évvel ezelőtt a nyavalyák egyik legborzasztóbbika a s z í v t á g u l á s lepett meg s azóta folyvást iszonyúan kínoz, nem engedve sem élni, sem halni. El van tőlem a munka, az öröm s minden, mi az életet teszi, véve; kötelességemet nem vihetem; hivatásomnak, szenvedélyemnek nem élhetek, enyéimet nem bol-

dogíthatom, a társadalomnak meghaltam; nem vagyok semmi, senki, csak árny és rom a multból, élő-hulla, mely eszmél, gondolkodik s érez. Ilyen állapotban nem igen bánthat s bánt a hiuság, örömet, érdekeltséget alig költhet valami; míg ellenben minden csekélység fölindulást és rohamos kitöréseket szűl. Csaknem ellenmondás, de úgy van.

A protestans lap minapi egyik számában legujabb költeményeim s egy füst alatt költői egyéniségem bemutatása áll nehány sorban. Elolvasván indúlatba jöttem a hang miatt, melyen a cikk szólt. Első felhevülésemben irtam s talán elég vastagon, Ballaginak. Említém: hogy Vörösmarty s Petőfi mellé történt erőszakos vonszoltatásom s fejeink összeütése: inhumanitás volt. Annak bebizonyítására történt: hogy én kisebb vagyok, mint ők, de hiszen ezt Isten, világ tudja, magam legjobban érzem, mi szükség tehát oly igazságot vitatni, melyet senki se ostromol? Aztán tisztelet, becsület, de omnis comparatio odiosa. Mérjenek engem saját réfemmel. Továbbá írtam: hogy én magasztalást nem várok, de a fitymálást, kisebbítést, mely nyilatkozik az ilyen kifejezésben: „Tompa a mindennapi eseménykék ügyes és kedves ecsetelője,“ nem érdemlem. Furcsa is az: midőn 20 éves irodalmi pályám egész értékét és súlyát ama kitételbe szorítja kegyes birálóm. Ugy, a kisverselgetők, X és Y bácsik, az ovodák poétái felől lehet beszélni, de magamforma vén legényről aligha. (Ime itt is a sors gúnyolódása: akkor kellett mindezeknek történni, midőn szegény B. ba-

rátom fiának ravatala felett virasztott, nagyon sajnáltam és sajnálom a dolgot!) — — Ballagi, maga is elismervén kifakadásom igazságos voltát, válaszában mondá: hogy a jövő számok egyikében Dömötörtől méltányosabb ismertetés lehend. Gondoltam boszankodva: ez mézes madzag akar lenni! majd mondanak nehány émelygős szót: hogy vakulj magyar! A cikk megjelent, alig mertem hozzá nyulni, végre mégis átolvastam. Örűlök, hogy csalódtam. Az, ki csupán a mult héti bántalmat akarja mondva csinált iratában elfeledtetni az illetővel: nem beszélhet így. Kegyed engem ösmér; ösmernie kell régóta. — Ezt már elébb, midőn a predikációkról volt szó láttam, s kérdést intéztem Ballagi- s Szász Károlyhoz: hogy kicsoda az a Dömötör? Kicsoda: ki mint Szász régebben, felösmérte nálam, mi egész életemben, beszédemben s irataimban látható — a jó szemünek t. i. — mire büszke voltam, mit bálványoztam: az egyszerüséget? Ez jól esett, mert ritkán vagy alig tapasztaltam hasonlót. Én hallgatóimnak így beszéltem: szeretett híveim, a jó Isten felhozta a fényes napot, mely sugarával életet, áldást s örömet hint a földre; az éj elmult, reggel van; jertek imádkozzunk s munkálkodjunk! Nem hallotta meg senki. Segédem vagy a legatus így szólt: az éjnek koromsötét arcu réme rohanva tünt el a korány bűbájos tündére előtt, ki fénykoszorúzott dicső homlokával, sugár fürteivel, ajkának bibor mosolyával kelet trón-

ján megjelent s a hallgatóság nagy — kivált női — része, magán kivűl volt. Mosolyogtam s nem bántam, maradván tovább is a régi.

Most Kegyed verseimet s költői egyéniségemet mutatta be, minek következtében veszi soraimat. Talán nem mondható: hogy Tompa, birálójának levelet ír, melyben a szép szóért (vulgo: dicséret) hálálkodik. Ez igaztalanság lenne. Én a dicséretet (nevezzük így) melylyel Kegyed mind régebben a predikációkra, mind most verseimre nézve rólam szól, bár tudom, hogy részéről egészen őszintén van mondva, el se fogadom s nem hiszem: annak oka Kegyed jóindulatú előszeretete irántam, mely befogta szemét s elcsábította.

De el kell ösmérnem (és sajnálom érte Kegyedet) azon sok fáradságot, megfigyelést, melylyel verseimet forgatta; mert nyiltan, őszintén szólva: hogy így újjal mutathasson azon sokszor elburkolt eszmékre, melyeket én irás közben faggattam, forgattam; hogy így megértsen, érezze, mit én akartam: arra nézve figyelmesen kellett olvasnia verseimet. Az ilyen dolog nagy ritkaság, sőt több a mi irodalmi világunkban s birálóinknál, kik úgy futnak el a munkák felett, mint a vizi pók a tó szinén. Vegye Kegyed szives kézszorításomat az idővesztés- és fáradságért verseim körűl; vegye úgy, mint férfinak adni s fogadni kell.

Ezek után, kérem adja át szegény csapásért barátom — Ballaginak meleg üdvözletemet; s hogy feledje az egész critikai históriát. Kegyedet pedig áldja s tartsa meg Isten, hogy érje

azon szép jövőt, melyet pesti levelek irói jósoltak előttem. Tartson meg szives indulataiban ezutánra is!

Hanva, ápril 25. 1867.

őszinte tisztelője
Tompa Mihály.

Láttuk az eseményeket, melyeket Tompa Mihály kivonatos élettörténetének nevezhetünk. Láttuk ennek kapcsában, miként hatott szellemével az egyetemesre, s tisztán áll előttünk, menynyire képviselője ő kora szellemének. Most már semmi sem akadályozza itéletünket arra nézve, hogy Tompa Mihályban azon szellemi alakok egyikét tekintsük, kiket a történelem nagyoknak nevez. „Át kell látnunk — mondja Névy László a „Figyelő“ 1874. január 18-iki számában — hogy Tompa Mihály nemcsak hír szerint, hanem valóban nagy költő, egy azon tiszteletreméltó alakok közűl, kik egy kor eszméinek letéteményeseiként, szívök és szellemök tárházából drága kincseket osztanak szét társaik közt, megmaradókat a sors viszályai közt is.“ Hadd juttassa tehát eszünkbe Tompa Mihály Barcsay Ábrahámnak következő szavait: „Ide siessetek! Borostyánt szedjetek, koszorút kössetek!“

Hátra van még, hogy említést tegyünk azon megtisztelő nyilatkozatok és mozzanatokról, melyek a költő érdemeinek elismeréseiül a költő életében és halála után tétettek.

Kevés jutott ugyan tudomásunkra, de azo-

kat a legbuzgóbb törekvéssel igyekszünk felsorolni.

Az 1859. év tavaszán a tiszáninneni egyházkerület Miskolcon tartott nevezetes gyűlése alkalmával Kazinczy Gábor, kiről „Az én kortársaim" cím alatt Jókai Mór azt írja, hogy „mindenkit elragadott gyönyörű szellemdús beszédével", e szavakkal emelte poharát Tompa Mihályra: „Tompa Mihály napsugarakból szövi gondolatát szelíd hold fényénél."

A nagyszellemű író, a virágos és velősbeszédű szónok kevés, de sokat mondó szóval jellemezte a nagyon kedves költőt. Nagyszerű költői működését, a napsugarakból való gondolatszövést, olyannak tartja, mint a nap hatását, mely derületet idéz elő, melegít, virágokat fejt ki, gyümölcsöt érlel, jelenléte, szereplése határtalanul kedves és hasznos hatású nemcsak kis téren, hanem messze terjeszkedve is. És mindezt a költői szellemet T. oly szelidséggel és szerénységgel használta fel a haza és emberiség javára, melyszerint valóban igen találóan nem mondhatott egyebet Kazinczy, minthogy T. költői működése „a szerény hold fényénél" történik.

Ugyancsak az 1859. esztendőben, október 27-én tartatott Miskolcon a nagyhírű Kazinczy-ünnepély. Ennek tulajdonképeni fő pontja az a jelenet volt, midőn Molnár György színház-igazgató Kazinczy szobra előtt elszavalta Tompa „Kazinczy Ferenc emlékezetére" írott, s az Akadémia által megkoszorúzott ódáját. A költő személyesen is jelenlevén, tanúja volt azon osztatlan lelkesedésnek, melyet költeménye előidézett, s a

mely egyszersmind hangos méltatása volt a költő érdemeinek.

Ez ünnepély lakomáján (a Miskolcon 1860-ban megjelent Kazinczy-emlény szerint) Tompa a következő rövid, de erőteljes és képekben gazdag szavakkal tetőzé, mintegy fényes boglárral, a felköszöntések koszorúját.

„Mondják, hogy az örök tavaszszal megáldott délen az Oroszlán-fürdők egyik forrásából, a hab égve jön a földszinére. Hogy ily messze mentem a képért, nincs mit csudálni; mert a lélek, mint a napsugár, önkényt fordúl a fény felé; s mert valóban az égő forrás jut eszembe, midőn áldomást akarok inni azon férfiúért, kinek lelkéből az eszmék alakulva s élve, szikrázva s égve jönnek az ajkakra. Ezen férfiúnak, mai ünneplésünk tisztelt tárgyának név-, vér- és szellemrokona, Kazinczy Gábor éljen!“

A sárospataki ref. főiskola háromszázados ünnepe alkalmával 1860-ban julius 8-án, mint azt az Emlékkönyvben Erdélyi János előadja, az ünnepély folytában ifj. b. Vay Miklósnak Lorántfy Zsuzsánna szobra leleplezteivén: „Rövid perc mulva a méltó fényű költő Tompa Mihály magas férfias alaja tűnt fel a szobor mellett. Egy azon iskolának növendéke és költő lehetni, egy magaselmű s fejedelmi magyar hölgynek, ki épen amaz iskolát fejedelmileg pártolta, ápolta, magasztalni emlékezetét: Kell-e több az ünnepély s a művészet sikeréhez? Hol így van át meg áthatva a lélek, bizonyos, hogy ragadni fogja magával az elméket; úgy is történt. Tompának adott az Isten érzeni, a mit érez, megírni, a

mit megír, elmondani. Nagy, igen nagy és szép dolog magáét, magának és szépen mondani el az embernek."

A fentebbi igen egyszerű és rövid jellemzéssel Erdélyi János, a nagytekintélyű tudós és költő nem fösvénységből élt; hanem azért, mivel szíves barátságban élvén Tompával és az ő szerénységét nagyon ismervén, sértőnek tartotta volna őt fényesebben találó szavakkal magasztalni, és önmaga is, mint költő, egy színvonalon lévén vele; nem akart hizelgőnek tartható modorban szólani. Különben a nagyon komoly és szilárdan férfias E. J.-tól elmondott kevés szó igen fontos és ünnepélyes vallomástétel arra nézve, hogy ő kedves barátja, Tompa Mihály, költői értékét határtalanul becsülte. Isteninek nevezte azt egyenesen. Mert, ha jól megvizsgáljuk a dolgot, T. érzelmét, irályát és szónoklatát mind isteninek vallotta. Ennél nagyobbat mondani tehát tulajdonképen nem is lehetett.

1868-ban a magyar tud. akadémia nyelv- és széptudományi osztálya neki itélte oda a 200 aranyos nagy jutalmat verseinek VI. köteteért.

1877-ben, augusztus hónapban, Müller Irma budapesti születésű s a VII. kerületi polgári leányiskola IV-ik osztályát épen elvégezett, kiválóan szép lelkiéletű leány, tanúlótársai között tiz forintot oly célból gyűjtött össze, hogy azt a Miskolc című lap szerkesztőjéhez azzal a kérő levéllel küldje el, melynek értelme szerint a Tompáék igricibeli háza egy emléktáblával lenne ellátandó. A buzgó szerkesztő, Bódogh Albert, lelkes szavak kisérete mellett közölvén az ifjú leány

szerény, szép sorait, a miskolci hölgyek, tanuló leányok és ifjak s átalában Borsodból többen támogatták az indítványt. Az emlékkő beillesztése azonban ez évre maradt el, mivel a ház gyenge volta miatt, az a módosítás vált szükségessé, hogy az a helység reform. templomában legyen elhelyezve.

1878-ban Rimaszombat is hasonló nemes törekvés által óhajtotta kegyeletes emlékezését nyilvánítni. Becses emléktáblát helyezett el a költő szülőházán a szent-király-utcában eme felirattal: „Itt született Tompa Mihály 1817. szeptember 28-án.“ A kegyelet nyilvánítása ünnepélylyel ment végbe, s azt Terhes Pál rimaszombati pap, a költő egykori segéd lelkészének alkalmi beszéde nem kis mértékben emelte. (Vasárnapi ujság 1878. okt.)

Ezek után óhajtom kinyilvánítni, hogy Tompa Mihály műveiről részletes ismertetést szándékoztam a tisztelt közönség elé terjeszteni azon szempontból, hogy alkalmam legyen szólani egyszersmind Tompa költészetének messzeható voltáról hazánk és nemzetünk jelen és utóbbi életében.

Az egész költészet átalában nemcsak izlést, szívet és lelket nemesít és emel; nemcsak fenséges érzelmekkel és eszmékkel gazdagítja a világot; hanem, a mint báró Eötvös József méltán jegyzi meg Angelo című fordításának előszavában: „Nemcsak művészet a poesis, hanem szükség, egy jajkiáltása az embernek a jobb jövő iránt.“

Tompa költészete ez általános céloknak kel-

lően, sőt fényesen megfelelve, még sok kiváló sajátsággal is bír. Azon felül, hogy csaknem páratlanul szép és könnyű technikája, határtalanul gazdag és mégis igen természetes és rendszeres phantásiája, s ennek öltözéke a szív és lélek szellemvirágaiból lehelt versfüzér; azonkívül bizton elmondhatjuk, hogy Tompa Mihály összes műveit bátran teheti minden gyöngéd, gondos édes anya, minden művelt, szorgalmas és hű nevelő a nemzedék, fi- és leánygyermekek, asztalára. Az olvasási képesség szakától kezdve egész a legkésőbb vén korig, ha százszor és ezerszer olvassuk, tanulmányozzuk Tompa költői sorait, mindig új erkölcsi és értelmi gazdagulás jutalmaz kellemes foglalkozásunkért.

Midőn azért a külföldet nagy költői méltánylatával foglalkozva látjuk, kiket életökben nemcsak dicsőített, hanem anyagilag is meggazdagított, és sokszor megkoszorúzva, haláluk után nagyszerű emlékekkel tisztelt meg: mi a szerény Tompa Mihálynak, a nép fiai közűl kiemelkedett egyik legnemesb népszerű költőnek, akkor nyujtandjuk a legillőbb érdemkoszorút, ha nem pusztán divatba hozzuk az ő műveit, de erkölcsi kötelességül, szent feladatként használjuk azon nemes és gyönyörködtető elveket, melyek azokban lerakvák. S ha a Tompa összes művei nemcsak a könyvárus boltokban foglalnak helyet, és nem csupán az olvasókörök, iskolák könyvtáraiban és némely irodalom barátok és becsülők szekrényeiben pihennek: hanem minden jóérzelmű, művelt magyarhoni család asztalán erkölcsképző mester gyanánt gyakran forgatva és olvasva leszen Tompa

műveinek minden részlete. Ily módon érjük el azt, hogy az újabb korban olyan nagyon illetékesen szükségelt prófétai és apostoli szellem, mely Tompa műveiben nyilatkozik, halála után is beszél hazánkkal, nemzetünkkel. Ily módon történhetik az meg, hogy, ha életében lelkész és költő volt köztisztelettel és szeretettel koszorúzva, a lelkészi és költői munkálatot műveinek szelleme folytatja tovább is, s hogy hervadhatatlan érdemkoszorúihoz, a tőle is nyert értelmi és erkölcsi haladás szemmellátható gyarapodása folytán, az újabb meg újabb nemzedék dicsőítő elismerése és legszívesebb hálája csatlakozik.

Ekkép Tompa Mihály sírján nemcsak a gömörmegyei s távolabbi honleányok egymást felváltó virágkoszorúi fognak díszleni, hanem hazánk legnemesb szívlángja lesz a dicsőség templomában az ő számára az oltári lámpa, és a szellemi gyönyörüség mellett a lélek legnemesb irányú buzgalma fogja hirdetni, hogy Magyarhonban egykoron egy Tompa Mihály is apostolkodott, és isteni szellemű költészete nem hangzott el a pusztában.

Midőn Tompa Mihály költői szellemével rokonlelkű Beranger Franciaországban meghalt, százezrek, sőt tán milliók sereglettek össze a dísztemetésre és a kormánynak polgári és katonai szigorú őrködést kellett kifejtenie, hogy a nép nagy költőjének temetése valami gyászos esetre ne szolgáljon alkalmul: Tompa Mihály szerény és igen egyszerűen illedelmes temetése Hanván 1868-ban, augusztus 1-én († julius 30.) legszíve-

sebb barátai, barátnői és lelkésztársai kis serege által intéztetett el.

A mily szerény volt élete, ép oly szerény eltünése is a láthatárról! A közellévők nem engedik hervadni síremlékén a koszorúkat: hazaárulás lenne nekünk a legszerényebb s legnagyobb költők egyikének emlékét kincsszerű műveinek legnemesb felhasználásával s egyszersmind értelmi és erkölcsi haladásunk jótékony kitüntetésével nem örökítni meg!

KERÉKGYÁRTÓ ELEK.

AIGNER LAJOS KIADVÁNYAI.

Kubinyi L. Nemzetgazdasági statistika . . . . 1 frt.
Kvassay E Tankréd lovag meséi. Regényes elbeszélések . . . . . 2 frt.
— Egy világfi albuma. Beszélyek stb . . . . 2 frt.
Laboulaye E. Az állam és határai. Ford. Molnár Antal . . . . . 80 kr.
Lecky. A fölvilágosodás történelme Európában . . . . 6 frt.
Lucretius tanköltemenye a természetről, ford Fábián G. . . . . 2 frt.
Lukács B. Az arany rabjai. Elbeszélések (1 frt 40 kr.) . . . . . 1 frt.
— Ausztria és Magyarország pénzügyei és adórendszere . . . 2 frt.
Lukácsy K. A magyarok őselei, hajdankori nevei s lakhelyei. . . . 4 frt.
Marlitt. A tizenkét apostol. Beszély. (1 frt.) . . . . 80 kr.
Mezei József költeményei . . . . 1 frt 50 kr.
Moldován G. Román népdalok és balladák (1 frt 20 kr.) . . . . 1 frt.
Névy L. Aesthetikai dolgozatok. . . . . 1 frt.
Ormódy B. Pecsovics világ Magyarországon . . . . 80 kr.
Otthon. Beszélyek. költemények és ismeretterjesztő olvasmányok gyüjteménye. Szerkeszti Szana Tamás. Uj kiadás. 18 füzet, egy-egy 50 kr.
Pisztory M. Allamismerettan . . . . 1 frt 20 kr.
Ponson du Terrail. A parancsnok gyémántja. Regény. 2 kötet . . 2 frt.
Prém J. Önmaga ellen. Regény. 2 kötet. . . . . 2 frt.
Racine L. Az egély 6 énekb. Ford. Répássy János (1 frt 20 kr.) . 80 kr.
Rutilius Claudius utleirása. Ford. Fábián G. . . . . 80 kr.
Schick S. A büntetőjog őskora. . . . . 2 frt.
Schücking L. A boldogság utja. Regény. 6 kötet. (6 frt.) . . 4 frt 50 kr.
Schvarcz Gyula Államintézményeink és a kor igényei . . . . 6 frt.
Schwicker J. H. Geschichte des Temeser Banats (3 frt) . . . . 2 frt.
Seneca munkái, forditotta Zsoldos Ignác . . . . 2 frt.
Somogyi A. Régi magyar énekek, 2 füzet . . . . 1 frt 20 kr.
Spielhagen Fr. A mit a fecske dalolt. Regény 3 k. (3 frt.) . 2 frt 40 kr.
Szana T. Nagy szellemek. 1 frt 50 kr, diszkötésben . . . . 2 frt 60 kr.
— A két Kisfaludy. 1 frt 50 kr., diszkötésben . . . . . 2 frt 50 kr.
— Molière élete és müvei 1 frt 50 kr., angolkötésben . 2 frt 50 kr.
Szathmáry K. Magyar regevilág. 1 frt, kötve . . . . . . 1 frt 80 kr.
Szegfi M. Fenn és alant. Regény. 4 kötet. (4 frt) . . . . 3 frt.
Szinnyei J. Irodalmunk története 1711—1772 . . . . . . 1 frt 50 kr.
Tolnai L. Az én ismerőseim. Beszélyek (2 frt) . . . . . . 1 frt 50 kr.
Torkos L. Költemények. 1 frt 20 kr., diszkötésben . . . . 2 frt 40 kr
— Az emberi nem müvelődésének történelme . . . . . . 1 frt.
Tóth Ede müvei. 3 kötet 4 frt, angol kötésben . . . . 6 frt.
Tóth K. Irka-firkák. Beszélyek stb. Finom kiad. 1 frt 50 kr., diszk. 2 frt 40 kr.
Vajda Viktor. Az utolsó szerelem. Regény. 3 kötet. (3 frt.) . . . 2 frt.
— Kölcsey Ferencz élete 2. kiadás . . . . 2 frt.
Valerius Flaccus. Argonauticon, ford. Fábián G. . . . . 2 frt.
Váradi Antal. Az én világom. Költemények 1 frt angolkötésben . 2 frt.
Vértesi A. Világ folyása. Beszélyek. 2 kötet . . . . 2 frt.
— A nyomoruság iskolája. Regény 1 frt 50 kr., angolkötés 2 frt 50 kr.
Wekerle László. Az észjog vezérelvei . . . . 1 frt.
Werner E. Szerencse föl. Regény. 3 kötet (3 frt.) . . . . 2 frt 40 kr.
Gr. Zichy Géza költeményei 1 frt, angol kötésben . . . . . . 2 frt.
Zsilinszky M. A széptan előcsarnoka . . . . 80 kr.

Budapest. Weiszmann testvérek könyvny